

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

3

ROČNÍK 45
PRAHA
BŘEZEN 1999
ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření Ministerstva zemědělství České republiky a pod gescí České akademie zemědělských věd

An international journal published under the authorization by the Ministry of Agriculture and under the direction of the Czech Academy of Agricultural Sciences

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Národný úrad práce, GR, Bratislava, SR)

Doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. (OTIS spol. s r. o., Bratislava, SR)

Ing. Tomáš Doucha, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jiří Erbes, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Ing. Jiří Hanibal (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h. c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Doc. Ing. Viera Izáková, CSc. (Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Prof. Ing. František Střeleček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, SR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Redakční kruh – Editorial circle

Prof. Dr. Konrad Hagedorn (Humboldt-Universität zu Berlin, Deutschland)

Prof. Dr. Alois Heißenhuber (Technische Universität München, Deutschland)

Prof. J. Sanford Rikoon, PhD. (University of Missouri-Columbia, USA)

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobusinessu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 45 vychází v roce 1999.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Česká republika, tel.: +420 2 24 25 79 39, fax: +420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1999 je 816 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year), Volume 45 appearing in 1999.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Czech Republic, tel.: +420 2 24 25 79 39, fax: +420 2 24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1999 is 195 USD (Europe), 214 USD (overseas).

PROJEKTY ROZVOJE VENKOVA A JEJICH REALIZACE (POHLED Z HLEDISKA TRANSAKČNÍCH NÁKLADŮ A SOCIOLOGIE)¹

RURAL DEVELOPMENT PROJECTS AND THEIR IMPLEMENTATION (VIEWS OF TRANSACTIONAL COSTS AND SOCIOLOGY)

M. Lošťák

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The paper is based on thoughts over the practical use of sociology. The practical use of sociology is not comprehended as offering and providing detailed and concrete instructions for implemented projects on rural development (sociology as a "servant" of plan-makers), but the practical use is considered in a sense of embeddedness of rural sociology into the everyday (practical) life of rural people (sociology as the reflection of social life is a part of this life). The paper documents the latter practical use of sociology employing the case of the rural development and of the lived social world of the rural associations members. This practical use is perceived in the abilities and possibilities of sociology to trace the level of correspondence between various projects on rural development (including the ideas embedded into these projects) with the images and ideas of rural population which is influenced by these projects. Moreover, the practical use of sociology is considered here as "mastering to portrait" these projects in the way where certain worldviews in the population which is concerned by the project resound (reach certain accordance) with the ideas in the project. It opens the room for the sociology (but also other disciplines engaged in the field of rural development) to leave the world of academic discourse and to start to work in the world of live people with their problems, ideas, etc. If certain level of accordance of project intentions (project ideas, images), although the project is prepared by its makers as the best one, with views existing in given locality is not reached, then the enormous growth of the transactional costs is evident. As a result, the project is not implemented. There emerges the second side of the practical use of sociology – the ability to find and to work with various worldviews existing in the reality of lived human world. The inclusion of both mentioned practical usefulness of sociology into the projects of rural development could increase their chances for the successful implementation.

Keywords: rural development, sociology, rural associations, transactional costs, worldviews

ABSTRAKT: Článek vychází z úvah nad praktičností sociologie. Praktičnost je zde chápána ne ve smyslu poskytování konkrétních receptů pro realizované projekty venkovského rozvoje (sociologie jako „služka“ plánovačů), ale jako praktičnost ve smyslu blízkosti rurální sociologie každodennímu (praktickému) životu venkovských lidí (sociologie jako reflexe sociálního života je částí onoho života). Článek dokumentuje zmíněnou možnost praktičnosti sociologie na příkladě venkovského rozvoje a žitého sociálního světa členů venkovských spolků. Tato praktičnost je viděna ve schopnostech a možnostech sociologie sledovat míru korespondence mezi různými projekty obnovy venkova, včetně idejí v nich vtělených, s představami a idejemi venkovské populace, které se tyto projekty týkají. Praktičnost sociologie zde navíc vystupuje jako umění předestřít tyto projekty způsobem, v němž určité nazírání na svět v populaci, které se tento projekt týká, rezonuje (dosahuje určitý soulad) s myšlenkami projektu. Sociologie (ale i další disciplíny zabývající se problematikou venkova) tak má možnost vystoupit ze světa akademického diskursu a začít operovat ve světě živých lidí s jejich problémy, představami atd. Není-li dosahováno určité míry souladu mezi záměry (představami, idejemi) určitého projektu, i když může být svými autory připraven sebelépe, a mezi nazíráními existujícími v dané komunitě, nesmírně se zvyšují transakční náklady na realizaci daného projektu, což ve svém důsledku může vést k nemožnosti realizace daného projektu. Zde se objevuje druhá praktická strana sociologie, schopnost zachytit a pracovat s nazíráními na svět existujícími v konkrétní realitě žitého světa lidí. Zakomponování obou zmíněných „praktičností“ sociologie do projektů venkovského rozvoje přispěje k jejich úspěšné realizaci.

Klíčová slova: venkovský rozvoj, sociologie, venkovské spolky, transakční náklady, vidění světa

¹ Příspěvek přednesený na mezinárodním sympoziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckého obyvatelstva v Nitře 7.–8. 10. 1998 a upravený pro Zemědělskou ekonomiku.

ÚVOD (AKADEMIČNOST ČI PRAKTIČNOST RURÁLNÍ SOCIOLOGIE)

Současné české sociologii bývá někdy vytýkána její přílišná akademičnost, její „malá praktičnost“. Slovní spojení „malá praktičnost“ neznamená nízký podíl sociologie na řešení konkrétních praktických otázek, ale vyjadřuje nízkou úroveň pojistnosti sociologie s vlastním sociálním děním zahrnujícím i určitou každodennost, kterou každý z lidí ve společnosti zažívá. Český sociolog J. Kabele (1998b) se ve svých úvahách o zmíněné akademičnosti a nízké zakořeněnosti sociologie v sociálním dění (ta není často lokalizována přímo v onom dění, ale stojí jakoby nad ním a dává jeho vysvětlení z pozice jediného správného arbitra) domnívá, že se zmíněná akademičnost stává osudem i pastí české sociologie (je však možno předpokládat, že nejde pouze o sociologii českou). Osudem proto, že její poznatky mají sporné praktické uplatnění, jelikož dovednosti, které sociologie nabízí, nevytvářejí pro sociology (až na výjimky výzkumu veřejného mínění, popř. otázky managerialismu, které jsou ale již spíše součástí sociální psychologie popř. sociologie malých skupin) přirozené místo v dělbě práce podobné tomu, jaké mají ekonomové nebo právníci. Jde o osudovou odtaženost od praxe, kdy se sociologické poznatky odkládají do pomyslného světa čistého vědeckého diskursu. Tak se ale akademičnost sociologie mění v její past. Smyslem sociologie se stává ne dosahování takových poznatků, které je možno kontrolovatelně (tj. prakticky) přiřadit k sociálnímu dění, ale samotné sociologické existování. Ekonom F. Knight popsal toto sociologické existování po své neúspěšné spolupráci s T. Parsonsem slovy: „Sociologie je věda o povídání. M. Parsonsem jeden zákon: špatná lichení vypuzují poměrně dobrá.“

Zamýšlíme-li se nad těmito slovy o sociologii obecně, nezbyvá, než se otázat, zda i rurální sociologie cele přebývá ve světě objektivizovaného vědeckého diskursu nebo zda se snaží v některých svých aspektech přiblížit žitému světu členů společnosti, kteří používají praktiku každodenního uvažování nejen k tomu, aby svět pochopili, ale aby zároveň konstruovali (utvářeli) a zvětšovali probíhající sociální dění (Bailey 1987)². Pravdou je, že rurální sociologie, především ve své americké větvi, byla vždy mnohem blíže k praktickému použití a praktickému životu než ke kontemplativnímu teoretizování, jak tomu bylo ve větvi evropské (Nelson 1969). Tato skutečnost je dána samou povahou vzniku obou větví, kdy v USA bylo nutné řešit konkrétní problémy související např. s nadměrným a devastujícím

užíváním půdy, lesů a vod nebo s problémy rurálního života vedoucími k migraci farmářů do měst, zatímco Evropa stála tvář v tvář fundamentální změně, kterou K. Polanyi (1944) nazval velkou transformací (tedy přechodem od tradiční k moderní společnosti). Obě dvě větve se následně podepsaly na tom, že v určitém pohledu je možno i v rurální sociologii spatřovat určitou míru akademičnosti, ale rovněž v ní existuje i silná zakořeněnost v problematice každodenního bytí venkovských oblastí.

METODICKÝ POSTUP (ETNOMETODOLOGIE JAKO DOSAHOVÁNÍ A UTVÁŘENÍ PROBÍHÁJÍCÍHO SOCIÁLNÍHO DĚNÍ ČLENY SPOLEČNOSTI)

Cílem tohoto článku není rozebírat důvody akademičnosti či praktičnosti sociologie (a to ještě praktičnosti určitého druhu, spočívající spíše v předkládání návrhů na řešení konkrétních problémů z pozice „vnějšího všeznáhého sociálního inženýra“ než v samotném přebývání sociologa v sociálním dění spolu s jeho akterými a s nimi jako jeden z nich toto dění formulujícího a přetvářejícího). Cílem tohoto článku je především ukázat, že i rurální sociologie může být navysost praktická, ale ovšem v jakémisi vulgárním smyslu dokonalého řešení problémů, ale v etnometodologickém smyslu utváření sociálního dění (tedy skutečnosti, ve které a kterou žijeme), na němž se ve stejné míře podílejí jak sociologové, tak i ne-sociologové. Jako příkladová oblast pro dosažení tohoto cíle byla zvolena problematika rurálního rozvoje. V článku nepůjde o to prezentovat rurální sociologii jako nějakou služku politiků, plánovačů a dalších specializovaných odborníků, ale ukázat, že i ona může vhodně kombinovat akademický diskurs se svým praktickým každodenním použitím a přiblížit se zájmům ne-sociologů. V tomto směru jde vlastně o naplnění Garfinkelových a Sachsových (1970) myšlenek shrnutých ve výrazu „doing sociology“. Tito autoři poukázali na zajímavý jev, a to, že sociologové ve skutečnosti „provazují“ jak speciálně připravení odborníci, tak i laici. V okamžiku, kdy se ocitáme mezi lidmi, musíme k tomu, abychom mohli v těchto situacích jednat, svět (dění) nějakým způsobem uchytit, porozumět mu, zorientovat se v něm. Abychom mohli jednat ve světě zaplněném dalšími lidmi, ve světě našich interakcí s nimi, zabýváme se (přemýšlíme, „studujeme“), ať jsme nebo nejsme sociologové, našimi sociálními životy, skupinami a společnostmi, v nichž působíme a s nimiž přicházíme do styku³. Takovýmto

2 V tomto smyslu následující úvahy vycházejí z koncepce etnometodologie. Např. Garfinkel a Sacks (1970) ukazují, že podobně jako používají sociologové své „objektivizované vědecké“ praktiky pro zjišťování toho, co se ve společnosti děje, rovněž ne-sociologové (laici, členové společnosti) používají své členské metody (dovednosti, praktiky, předpoklady), které činí možnými každodenní rutinní interakce a sociální aktivity. Tyto metody jim pomáhají sledovat, zurčovat (pochopit) sociální svět a sociální dění. Zmíněné laické metody se však sociologům pod vlivem kanonického chápání vědy formovaného od doby renesance jeví jako méněcenné, neumožňující skutečně pravdivé poznání. Proto si sociologové utvářejí vlastní členské metody, které je však paradoxně vzdalují od světa každodenních interakcí, který zkoumají.

3 Můžeme vzpomenout naše výzkumy, kdy respondenti sice odpovídají na otázky, které nás zajímají jako profesionální sociology, např. kam vlastně směřuje naše zemědělství po roce 1989, ale tytéž otázky nakonec trápí i samotné respondenty a hledají na ně odpovědi. V probíhající výzkumu o jednání nehošpodařících vlastníků půdy nám jeden z respondentů napsal: „Přiloženě vracím Vám nevyplněný dotazník, který je ještě anonymní a z mého hlediska (promiňte mě ten výraz) je to doslova teletina za druhou. Proč raději nepozvete tyto vlastníky na besedu a nevyšetřete jejich

jednáním ve světě zaplněném jinými lidmi je i implementace konkrétních programů rozvoje venkova.

Článek se vzhledem ke své omezenosti bude zabývat pouze některými otázkami interakce těch, kteří zavádějí různé projekty rozvoje venkova (nemusí se vždy jednat o velké projekty, ale může jít i o otázky každodenního života vesnic, proto do této skupiny lze zahrnout jak konkrétní představitele obcí, tak i orgány nacházející se mimo lokální úroveň), s určitou částí venkovské populace – s lidmi angažujícími se ve venkovských spolicích, které představují zvláštní institucionalizovanou podobu některých venkovských aktivit. Představitelé venkovských spolicích budou sloužit jako neúplný obraz těch, k nimž projekty obnovy venkova směřují.

Článek nehodlá mapovat úlohu těchto spolicích (podrobněji např. Lošťák 1994, Hudečková a Lošťák 1995), ale zamyslí na konkrétním případě ukázat, co je důležité pro rozvoj venkova z pohledu interakcí „zaváděčů“ rozvojových impulsů a těch, k nimž tyto impulsy směřují (v našem případě představitelů či členů venkovských spolicích vzatých jako příklad venkovské populace i při vědomí veškerých zvláštností této skupiny).

K pojednání o této problematice budou použity některé teoretické přístupy ze sociologie a institucionální ekonomie. Konkrétní empirický materiál, sloužící jako podpora a ilustrace těchto teoretických základů, byl získán prostřednictvím různých terénních šetření vedených většinou ve formě nezúčastněného (ale v některých případech i zúčastněného) pozorování různých venkovských komunit a rozhovorů, diskusí či obyčejných setkání s místními obyvateli. Tímto způsobem se bylo možno více přiblížit onomu každodennímu světu obyvatel venkova a získat vzhled do jejich „metod dělání sociologie.“

PROBLEMATIKA REALIZACE PROJEKTŮ ROZVOJE VENKOVA (MÍRA SOULADU PŘEDSTAV O PROJEKTECH ROZVOJE VENKOVA A TRANSAKČNÍ NÁKLADY)

Otázky venkovského rozvoje zaujímají od 60. let jedno z klíčových míst v soudobé rurální sociologii (Buttel a Newby 1980). Když se tato problematika výrazněji objevila na scéně rurální sociologie, neměla vlastní teoretická východiska. Protože jedním z hlavních bodů pozornosti v této sféře rurální sociologie byla otázka nerovnosti různých oblastí, hledala se tato východiska v obecné sociologii a v jejích vysvětleních nerovností existujících v celosvětovém měřítku (teorie kolonialismu spojená s marxismem, závislostní teorie

spojená s jihoamerickým kontextem a jménem ekonomy A. Franka či teorie světového systému I. Wallersteinova). Na základě těchto teorií začali sice sociologové přistupovat k dané problematice ve venkovských oblastech, ovšem skutečné projekty sledující možnosti snižování nerovnosti mezi jednotlivými venkovskými oblastmi či mezi venkovem a městem byly původně především výraznou doménou ekonomů. Jak však upozorňují např. Hudečková a Jehle (1997), pouhý přístup ekonomů k řešení problematiky venkovských nerovností se stále více jevil jako nedostatečný a mnohdy nepřinášel zamýšlené cíle. Jedno z vysvětlení určitých neúspěchů těchto projektů lze společně se zmíněnými autory hledat v odpovědi na otázku, nakolik projekty směřující k obnově venkova berou v úvahu zdánlivě banální věc, a to, že nemohou být realizovány bez účasti lidí. Tato otázka lze jinak formulovat také slovy, zda z řady projektů nemizí aktivně jednající subjekt žijící a uskutečňující své každodenní aktivity v lokalitě, k níž tento projekt směřuje. Nechybí v těchto projektech člověk s jeho emocemi, postoji, názory a pohledy na danou věc, které, formovány (a rovněž formující) existující kulturou (kulturou makrosvětů národních a globálních společností a především lokálního mikrosvětů), tvoří ve svém souhrnu základ našeho jednání? Určitá marginalizace člověka z „masa a kostí“ v projektech venkovského rozvoje, pro něž je jedině závažným „řád objektivních zákonů“ a ne „chaos subjektivních představ“ (i když jakákoliv činnost v sobě zahrnuje stejnou měrou jednající subjekt i objektivní svět) může ve svém výsledku dané projekty silně omezovat. Příkladem může sloužit událost z jedné naší zkoumané obce v tradičně českém pohraničí. Obecní zastupitelstvo mělo vyčleněny pozemky, které hodlalo nabízet k průmyslovým aktivitám. O jeden z nich projevil zájem emigrant, dnes občan SRN. Když se místní občané dozvěděli, že se v obci prodává pozemek, měli, podle starosty, jediný zájem – zjistit, za kolik se onen pozemek prodává a kdo se na tom „napakuje“. Podle našeho zdroje místní občané vůbec nezajímalo, že na onom pozemku bude postaveno něco, co následně nabídne pracovní příležitosti a přispěje k celkovému rozvoji obce, protože se k onomu pozemku musí dobudovat i celá infrastruktura. Většina členů zastupitelstva byla údajně ovlivněna míněním v obci, požadujícím pro obec co největší příjem z prodeje pozemků, a chtěli proto na prodej „co nejvíce získat“. To byl důvod, proč byla navržena taková cena, která zájemci o pozemek připadala velice vysoká. Když si navíc spočítal, že by musel ještě investovat do infrastruktury, z obce raději odešel jinam.

potíže, když do toho dotazníku si může každý napsat co chce a je po průzkumu. Zemědělství v našem státě je doslova na huntě. Nejdříve tomu dal korunu ten ministr MVDr. a nyní to v jeho šlépějích dokončil ministr zemědělství Ing. Josef Lux, který se ve světě nechal slyšet, že bez dotací v zemědělství to také jde. Celý svět dotuje zemědělství, neboť je to zajištění národa. Naše malinká republika však udělala v tomto "terno", ovšem kam to přivedli." I v těchto slovech je určité „laické sociologické“ uvažování o otázkách, které zajímají i sociology-profesionály. Jak je patrné, lidé „chtějí mít ve věcech jasno“, a když výsledky různých šetření nejsou v souladu s jejich již existujícími zjištěními a interpretacemi, nekritizují své představy, ale cizí výsledky výzkumů. Zde vzniká otázka vztahu „provozování“ sociologie chápané jako studium lidských sociálních životů, skupin a společností (Giddens 1989) sociologem-profesionálem a laikem. Kdo z nich má větší právo na „správnější“ postžení skutečnosti? Je to sociolog, proto že je speciálně připraven a používá speciální metody, či je to laik, který v oné skutečnosti neustále žije a je s ní neustále konfrontován v každodenních aktivitách, jež se jej mnohdy bystře dotýkají (špatná interpretace skutečnosti těmi, kteří se v ní nacházejí, má pro ně mnohem horší dopady než špatná interpretace té samé skutečnosti pro ty, kteří v ní nežijí, ale interpretují ji)?

Vzniká otázka, proč se projekt nezdařil. Je zřejmé, že se představa, na základě které měly být pozemky prodány s cílem dalšího rozvoje obce v technické (infrastruktura) a sociální (zaměstnanost) oblasti, setkala s představami jinými, které se na povrchu projevovaly snahou o maximální zisk z dané transakce (nevíme, zda za těmito představami nebyly ještě hlubší motivy; z některých náznaků ale usuzujeme, že to mohl být i odpor proti emigrantům, když nám jiný zdroj řekl, že „oni si tam hověli a bohatli a teď nás zase chtějí okrást“). Už původní prezentace projektu byla vedena prvotní představou (figurující sebe jako jedinou správnou a potřebnou) koncentrující se na otázky technologické (budování infrastruktury) a otázky ze sociální politiky (pracovní příležitosti), z nichž obou měla mít obec prospěch. Prezentace však nepracovala (a ani v sobě neměla zakódovanou možnost, že „věci mohou být i jinak“) s různými představami jednajících subjektů (např. zda jsou lidé ochotni vůbec akceptovat ve své lokalitě emigranta a ještě k tomu z Německa či zda je v jejich preferencích na prvním místě otázka zisku nebo celkového rozvoje). Nebere-li projekt do úvahy prožívání a percepce lidí, kterých se týká, potom zavádění těchto projektů může probíhat nesmírně obtížně právě proto, že nebere do úvahy předpoklady jednání lidí, kteří se mohou cítit těmito opatřeními ohroženi. Nesjou-li zaváděné projekty v určitém souladu s představami, podle kterých tyto lidé jednají, začínou proti nim dotyční často různými způsoby vystupovat.

Jako epilog celého příběhu mohou sloužit vyjádření starosty o dva roky později. Starosta tehdy interpretoval obecnou otázku k rozvoji venkova slovy, že „*německý kapitál měl zájem budovat podniky na pozemcích obce. Ale když zjistil, že tam nejsou sítě jako kanalizace, elektrina, tak tam nešel. Němci chodí do obcí, kde jsou sítě vybudovány, a které leží na hlavních komunikacích s dostatkem pracovní síly*“⁴. I když v tomto odstavci může být už jakési starostovo „ad hoc“ vysvětlení neúspěchu s přijetím německého kapitálu, je dosti možné, že prvotní příčina se nacházela v rozdílných přístupech k záměru, které se vyskytovaly mezi místními lidmi.

Každá činnost je prováděna určitým způsobem a probíhá podle určitých pravidel vázaných na jednající jedince. Tato pravidla hry formují instituce (North 1994) chápány jako zavedené způsoby nebo schopnost, jakými lidé provádějí určitou aktivitu. Vykonávání těchto aktivit má zpravidla své kořeny v nutnosti řešit určitý problém. V našem případě současného venkova jde o problémy určitých nerovností ve vztahu k ostatním segmentům společnosti. K tomu, aby lidé tyto problémy určitým způsobem vyřešili, provádějí různé aktivity, z nichž ty, které nejlépe slouží k naplnění představ (cílů) o tom, jak daný problém zvládnout, se stávají

zavedenými způsoby jednání (vykonávanými podobně řadou lidí a přinášejícími alespoň do určité míry zamýšlené výsledky). Takto se aktivity institucionalizují a umožňují určité řešení existujících problémů.

Institucionalizace probíhá různými způsoby (od náhodné metody pokus-omyl až po racionálně předem připravené scénáře), ale vždy je jejím výsledkem ustavení určitých pravidel hry. Tato pravidla představují vlastně normy, podle nichž lidé v dané společnosti a v daném kontextu jednají. Tyto normy můžeme označit za „kulturní programy naší činnosti“⁴. Tyto programy nejsou jednou navždy dané, ale vyvíjejí se a mění, podobně jako se mění jejich použití a význam. Bez těchto programů (norem, pravidel hry) bychom se ve společnosti nemohli orientovat a ani jednat, a proto se s nimi během celého svého života seznamujeme, osvojujeme si je, utváříme a přetváříme je. Takovými kulturními programy jsou i projekty rozvoje venkova. I ony prezentují určitá pravidla, jak postupovat k dosažení cíle (např. jak dosáhnout snížení nerovností mezi městem a vesnicí v oblasti příjmů, zaměstnanosti, vzdělanosti atd.).

Co však usnadňuje či znesnadňuje možnosti realizace těch projektů, o nichž lze předpokládat, že jsou, jak se domnívají ti, kteří je zavádějí, v souladu s potřebami současného venkova. Přemýšlíme-li o úspěšné realizaci projektů, je dobré si opět uvědomit, že s nimi vstupujeme mezi určité lidi, kteří určitým způsobem jednají. A projekty rozvoje venkova, s nimiž k těmto lidem přistupujeme, buď mohou být v souladu s jejich zažitými vzorci jednání a potom se realizují s menšími obtížemi, nebo vyžadují úplnou změnu institucionalizovaných vzorců sociálního chování a potom se jejich realizovatelnost stává mnohem obtížnější. Při realizaci projektů rozvoje venkova se totiž ocitáme mezi řadou jednajících subjektů s jejich cíli, normami, hodnotami, zájmy, představami či zažitými vzorci chování, které se mohou lišit od těch vzorců, jež jsou reprezentovány nově zaváděnými programy činnosti. Zde se přibližujeme zpět úvodním slovům tohoto článku o zdánlivě (formálně utvořeném) mezeře mezi laiky a profesionály „dělačskými sociologií“ (a zřejmě nejen „dělačskými sociologií“, ale také ekonomii, psychologii či architekturu, atd.), kdy právě profesionálové jsou přesvědčeni, že pouze jejich líčení je to správné a používají řadu dovedností, aby tuto skutečnost dokázali⁵.

Problém souzvuku s ostatními lidmi, který jsem právě nastínil v teoretické rovině, pociťuji vždy, když při výzkumech rozmlouváme jako sociologové s představiteli různých spolků o problematice rozvoje venkova. Tak nám jeden z nich (shodou okolností i starosta) řekl: „*Na různých sezeních, na kterých se představitelé obcí setkávají s různými architekty a lidmi zabývajícími se obnovou venkova, se často objevují myšlenky, aby se vesnice vrátily k podobě za první republiky, to*

4 Zde vycházíme z některých myšlenek sovětského lingvisty J. M. Lotmana (1994), pro něhož kultura představuje systém kódů, které si jedinci v interakcích vzájemně vyměňují. Tyto kódy utvářejí programy, podle nichž lidé ve svých aktivitách postupují.

5 V této souvislosti se lze otázat, o co je pravdivější mé tvrzení (Lošťák 1995), řadící na základě provedených rozborů s použitím vědeckých metod obec Ho. k obcím upadajícím, než tvrzení starosty té samé obce, které prezentoval několikrát během rozhovoru, že tato obec má všechny možnosti se rozvíjet a že již se výrazně rozvíjí.

je, aby existovaly na spolicích a gruntech. To je ale folklor, vždyť my jsme na konci 20. století a jsme průmyslovou obcí. O jakých gruntech tady může být řeč? Návrat k soukromému zemědělství v podobě rodinných hospodářství by byl cestou zpět. Proto přemyslel o vesnici ze začátku století je nesmysl⁶. Proč se právě mezi lidmi, k nimž jsou projekty obnovy venkova směřovány, objevují pochyby o smyslu těchto projektů? Předpokládám, že jde právě o zmíněný nesoulad v představách mezi odborníky a laiky, i když obě skupiny mají na mysli jedno a to samé – další rozvoj venkova. Autoři projektů si totiž často nevědomou, že tyto projekty mají být realizovány v poli, které je tvořeno řadou různých subjektů prosazujících své programy jednání (své normy, pravidla hry), jež nemusí být vždy v souladu s tím programem jednání, který představuje daný projekt. Navíc, v dané komunitě vpadatě nic nelegitimizuje ty, kteří s projekty obnovy vesnice přicházejí, mít „správnější“ názor než je názor tamních obyvatel. Proč tedy starosta tak silně odmítá představu vesnice založené na spolicích, i když různí sociální vědci včetně sociologů jsou schopni dokonale objasnit, proč právě jedině takto fungující vesnice mají šanci do budoucnosti? Odpověď je možno hledat ve skutečnosti, že zažité institucionalizované způsoby aktivit místních spolků, na nichž participuje jak starosta, tak i jiní členové spolků, s nimiž jsme v dané obci mluvili, se výrazně liší od představ v projektech, o nichž starosta mluvil. Objevuje se zde rozpor mezi nazíráním na spolky v daných projektech (spolky viděné jako základ života vesnice a nástroj její obnovy) a percepce spolků místními obyvateli (snad nejlépe toto nazírání vyjádřila vedoucí Osvětové besedy v oné obci: „Činnost besedy je spíš ku prospěchu lidí, kteří se v ní angažují než pro samotnou obec“). Jde o konflikt představ, kdy pro místní lidi spolky nehrají základní roli při rozvoji vesnice, ale jsou chápány jako instituce umožňující lidem jejich realizaci v oblastech, které, ač nemají přímou vazbu na danou obec, jsou jim blízké, zatímco projekty, generované mimo obec, předpokládají opak. Jsou-li spolky v chápání místních lidí spojeny s jinými institucionalizovanými aktivitami než v zaváděných projektech, potom realizace představ, že budou primární při celkovém rozvoji venkova by znamenala přeměnu těchto institucionalizovaných forem venkovských aktivit. Tato přeměna by byla zřejmě velice obtížná. Odmítnutí představ vesnice založené na spolicích totiž ukazuje, že místní lidé předpokládají, že spolky budou hrát ve venkovském životě jinou roli, než s jakou počítají některé projekty. Trvat na představách v těchto projektech by znamenalo jejich výrazné omezení, pokud jde o možnost jejich implementace.

Zmíněný příklad naznačil, že projekty směřující k rozvoji venkova jsou často spojeny se zaváděním nových norem, nových pravidel hry, což vyžaduje změnu

již zažitých institucionalizovaných způsobů jednání lidí, k nimž dané projekty směřují. Změna institucí je vždy spojena s dekonstrukcí starého a konstrukcí nového „řádu“ formovaného normami (pravidly hry). Celá tato transformace (nebo tranzice?) řádu přináší otázku zvládnání orientace a jednání v novém řádu (v nových pravidlech hry), a to včetně akceptace pravidel spojených s tímto novým řádem. Když se sociální vědci zabývají otázkou, co může usnadnit tento přechod, ukazují, že jednou z cest je možnost dosažení podobnosti nazírání (chápání) na zmíněné programy mezi těmi, kteří je zavádějí a těmi, od nichž budou vyžadovat změny chování. Nejde zde o žádnou unifikaci, ale o dosažení takového modu, který by byl buď kompromisem mezi různými pohledy, nebo by zohledňoval existenci variety jiných chápání daných programů.

Zavádění nových programů vede k situaci, že se ti, kteří jsou touto skutečností zasaženi, ocitají v „neznámém“ prostoru. Staré zažité vzorce jednání již nemusejí platit (nejsou např. efektivní), ale nové ještě nejsou dostatečně zažité (internalizovány) tak, aby se podle nich mohli chovat. Celé dění se v důsledku změny institucí (pravidel hry, programů jednání) stalo silně neurčitým. Již zmíněný J. Kabele (1998a) v této souvislosti uvádí, že tyto bytostně neurčité situace lidé zvládají pomocí tzv. narativizace, tj. s pomocí určitých vyprávění. Vede jistou paralelu s mýty. Díky jim se lidé byli schopni orientovat ve světě a věděli, že poté, co jejich hrdinové prošli mnoha strastmi a překonali řadu překážek, se dostavil toužebně očekávaný pozitivní výsledek. V našem případě jde o to, aby projekty rozvoje venkova byla podávány právě jako takový mýtus, chápány ne jako něco nereálného, ale jako vyprávění o nutnosti projít některými bolestivými fázemi ke šťastnému rozuzlení⁶. Navíc jde o to, aby bylo dosaženo co největší shody v pohledech na danou věc mezi těmi, kteří určitý program zavádějí, s těmi, kterých se dotkne. Není-li dosaženo alespoň minimálního souzvuku, na svět se dere oproti původnímu mýtu antimýtus. Ten tvrdí, že veškeré zaváděné změny (nová pravidla hry) nic nepřinesou a jsou vlastně zbytečné (právě takový antimýtus je často např. v odmítání různých projektů obnovy vesnice, které se snaží přilákat malou průmyslovou výrobu do venkovských obcí; tento antimýtus bývá často vyjádřen slovy: „Stejně nám to nic nepřinese, vše zůstane při starém, akurát se na tom starosta napakuje.“)

Není-li dosahováno souzvuku ve vyprávěních obou skupin (těch, kteří chtějí zavádět programy, a těch, kteří by je měli přijímat), dochází ke zvyšování tzv. transakčních nákladů⁷. Tento pojem označující náklady na sjednávání, vyjednávání, kontrolu či měření transakcí je převzat z institucionální ekonomie. Protože se pojem transakčních nákladů týká nákladů na fungování určitého systému interakce (transakce) probíhající mezi různými

6 Ilustrujícím příkladem jsou např. úvahy R. Dahrendorfa (1990), který spojuje cestu ke svobodě, kterou musí projít bývalé komunistické země, s nutností projít ekonomickým údolím bolesti. Dnešní zkušenosti již potvrzují, že právě takto podaná budoucnost dávala základy pro úspěch transformace společnosti.

7 Podrobněji o transakčních nákladech viz např. Coase (1937, 1994) nebo Mlčoch (1996).

subjekty, lze jej vhodně aplikovat nejen na problematiku ekonomie, ale i na otázky implementace projektů rozvoje venkova. Jak s pomocí této teorie vysvětlit nezdar některých takových programů? Institucionální ekonomové v této souvislosti často mluví o tzv. selhání trhu z důvodu příliš vysokých transakčních nákladů na jeho fungování. Jsou-li tedy vysoké náklady například na sjednání realizace určitého projektu, potom to znamená, že mezi účastníky oné transakce nedošlo k dohodě, a to i přes existující poptávku na straně jedné a přítomnou nabídku na straně druhé. Transakce spočívající v realizaci projektu se neuskutečnila, protože ji nebylo možné dohodnout vzhledem k vysokým nákladům na její sjednání a vyjednání. Zákonitě vznikají otázky, co způsobuje tyto vysoké náklady, a jak je snížit tak, aby byla možná snadnější realizace projektů. Pokud lidé na venkově akceptují dané projekty (tzn. považují je ze svého pohledu za „férové“⁸), potom internalizují daná pravidla hry díky korespondenci těchto projektů se svými představami. To vede k výraznému snížení transakčních nákladů. Vnímá-li ale venkovská populace projekty opačně, „náklady na provoz“ systému rostou. Institucionální rámce jsou v takových případech tvořeny na základě určitých představ, které nedoznávají vždy adekvátního pochopení „druhou stranou ve hře“. V takovém případě je obtížné transakci realizovat, jinými slovy, v našem případě, uskutečnit projekt, protože jej lze velice obtížně vyjednat vzhledem k rozdílnosti představ (ponechávám stranou možnost administrativního zavedení projektu, což je však ten nejméně vhodný přístup). A právě umění výše zmíněné narativizace by mohlo napomoci sblížení rozdílných pohledů, a tak snížit transakční náklady.

ZÁVĚR

Jak je vidět z výše uvedených slov, pro realizaci programů jsou podstatné dva momenty: jejich korespondence s názory (představami, pohledy) těch, kterých se týkají, a umění prezentovat je jako „mýtý“, tj. podat je tak, aby dotyčné přesvědčily, že jejich zvládnutí, i když bude bolestivé, přivede k pozitivně očekávanému řešení. Pro naplnění těchto dvou momentů, je nutné, aby při přípravě daných projektů sociologové (ale i všichni ostatní, kdo se na jejich přípravě podílejí) vystupovali jako „praktičtí“ v chápání tohoto článku, tj. aby se snažili pohlížet na dané projekty očima těch, kterých se budou týkat, a nesnažili se o prezentaci svých (možná i teoreticky správných) představ v momentě, když zjišťují jejich neekorespondenci s názory v dané lokalitě. V takové situaci je vhodné přiblížit tyto projekty právě jako mýtus vedoucí ke kýženému a očekávanému kladnému rozuzlení.

I z těchto slov je patrné, že pro úspěšné zvládnutí projektů rozvoje venkova je nezbytná znalost představ, názorů, postojů, žitých způsobů života dotyčné populace, k jejichž mapování lze sociologii velice úspěšně použít. Stejně tak jsou potřebné i dovednosti získané studiem věd humanitních (možná, že je mnohem lepší jejich anglický název „arts“ jako umění). Tyto vědy totiž vedou studenty k umění formulování vyprávění („mýtů“). Jde o umění formulovat nutnost zavádění nových programů tak, aby se v nich lidé našli (tj. aby byly alespoň do určité míry v souladu s jimi zažitými programy jednání), a vyprávět je tak, aby lidé byli přesvědčeni, že problémy, které přinesou, je nutno překonat k tomu, aby nastal kladný očekávaný výsledek. V takového souvislostech potom sociologie, ale i např. filosofie nejsou pouhým slovíčkařením, jak se o nich vyjádřil F. Knight, ale mají nesmírně praktický význam spojený s dovednostmi realizovat určité záměry.

LITERATURA

- Bailey K. D. (1987): *Methods of Social Research*. New York, The Free Press.
- Buttel F. H., Newby H. (1980): *Toward a Critical Rural Sociology*. In: *The Rural Sociology of the Advanced Societies (Critical perspectives)*. Eds. Buttel F. H., Newby, H., Allanheld, Osumn Co Publishers, Inc., pp. 1–35.
- Coase R. (1937): *The Nature of Firm*. *Economica* 4, 386–405.
- Coase R. (1991): *Institucionální uspořádání výroby*. (Přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1991). In: Jonáš J. a kol.: *Oslava ekonomie (přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii)*. Praha, Academia, pp. 716–724.
- Dahrendorf R. (1990): *Doroga k svobodě: demokratizace i její problémy v Vostochnoy Evrope*. *Voprosy filosofii*. Vol. 43, (9): 69–75.
- Grafinkel H., Sacks H. (1970): *On Formal Structures of Practical Actions*. In: *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. Eds. McKinney J. C., Tiryakien E. A., New York, Appelton-Century-Crofts, pp. 337–366.
- Hudečková H., Lošťák M. (1995): *Sociologie I (Úvod do sociologie a sociologie venkova)*. Praha, ČZU.
- Hudečková H., Jehle R. (1997) *Rurální rozvoj: zahraniční zkušenosti*. In: *Sborník Jihočeské university Zemědělské fakulty v Českých Budějovicích (ekonomická řada)*. 22 (2): 75–81.
- Kabele J. (1998a): *Přerody: principy sociálního konstruování*. Praha, Karolinum.
- Kabele J. (1998b): *Metoda intervenčního heuristického vyšřívání*. Praha, Fakulta sociálních věd. Nepublikovaný materiál.
- Lošťák M. (1994): *From Socialist Equality to Post-socialist Diversity? (The case of local initiatives and their role in the Czech countryside)*. *Zem. Ekon.*, 40, (11): 893–906.

8 Zde je vedena paralela se slovy prof. Mlčocha (1997: 16), který podobně uvažuje o ekonomické reformě v ČR: „Pokud převážná část populace akceptuje strukturu vlastnických práv a celého institucionálního rámce hospodaření včetně „pravidel hry“ jako „fair“ a „spravedlivou“, snižují se transakční náklady smluvního systému a frícke („freni“) v ekonomickém systému klesá. A ovšem i naopak: každé vnímání institucí jako „unfair“ a nespravedlivých nutně zvyšuje tenze v ekonomice a společnosti a „náklady na provoz“ systému rostou.“

- Lošťák M. (1995): The Development Possibilities of the Czech Villages. *Zem. Ekon.*, 41, (7): 317–325.
- Lotman J. M. (1994): Text a kultura. Bratislava, Archa.
- Mlčoch L. (1996): Institucionální ekonomie (Učební text pro studenty vysokých škol). Praha, Karolinum.
- Mlčoch L. (1997): Zastřená vize ekonomické transformace (Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností/Institucionální pohled/). Praha, Karolinum.
- Nelson L. (1969): Rural Sociology (Its Origin and Growth in the United States). Minneapolis, University of Minnesota Press.
- North D. (1994): Vývoj ekonomické výkonnosti v čase (přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1993). In: Jonáš J. a kol. Oslava ekonomie (přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii). Praha, Academia, pp. 754–765.
- Polanyi K. (1944): The Great Transformation. Boston, Beacon Press.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktní adresa:

PhDr. Michal Lošťák, Česká zemědělská univerzita Praha, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6-Suchbát, Česká republika, tel. +420 2 2438 2311

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna (ÚZLK)

Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38

Máte zájem o pravidelné sledování nejčerstvějších informací ze zahraničních odborných časopisů?

Tento požadavek Vám rádi splníme, objednáte-li si naši informační reprografickou službu „Obsahy zahraničních časopisů a články“ typu „Current Contents“.

Vyberete-li si z každoročně aktualizovaného **Seznamu časopisů objednaných do fondu ÚZLK** sledování nejzajímavějších časopisů z Vašeho oboru, zašleme Vám nejprve kopie obsahů nejčerstvějších čísel časopisů a na základě výběru kopie požadovaných článků.

Chtěli bychom Vás také upozornit na další reprografickou službu ÚZLK, a to na poskytování kopií článků z knih a časopisů, které jsou ve fondu ÚZLK. Požadavky na tyto kopie můžete uplatňovat v průběhu celého roku na formulářích „Objednávka reprografické práce“, které si můžete objednat v Technickém ústředí knihoven, Solniční 12, 601 74 Brno, pod katalog. č. TÚK 138-0.

Veškeré další informace a objednávky na reprografické služby včetně Vašich připomínek Vám poskytneme na adrese:

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna – ÚZPI

Odd. reproslužeb

Slezská 7, 120 56 Praha 2

Poštovní schránka 39

Telefonické dotazy: 02/24 25 79 39, linka 329, 421 nebo 306

SOCIÁLNE TRENDY SLOVENSKEHO VIDIEKA¹

SOCIAL TRENDS IN SLOVAK RURAL AREAS

S. Buchta

National Labour Office, Generaly Directorate, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: The paper deals with some new trends which are emerging in the Slovak rural areas. The reduction of employment in agriculture resulted in high unemployment in rural areas. The registered unemployed people are expressively oriented to self-subsistent activities and to some activities linked with the shadow economy. The fragmentation of employment career begins to enforce in agriculture and the significance of seasonal labour is increasing. Agriculture absorbs the groups of rural inhabitants which are in little demand in the labour market. Structural handicaps of rural areas are still insufficiently compensated.

Keywords: countryside, agrar unemployment, regional policy, social differentiation, seasonal labour, informal labour market

ABSTRAKT: Práca sa zaoberá niektorými novými trendmi, ktoré sa objavujú na slovenskom vidieku. Zníženie zamestnanosti v poľnohospodárstve viedlo k vysokej nezamestnanosti na vidieku. Evidovaní nezamestnaní na vidieku sa výrazne orientujú na samozásobiteľské aktivity a na niektoré činnosti spojené s tieňovou ekonomikou. V poľnohospodárstve sa začína presadzovať fragmentarizácia zamestnaneckej kariéry a zvyšuje sa význam sezónnej práce. Absorbuje skupiny vidieckych občanov málo žiadaných na trhu práce. Štrukturálne handicapy rurálnych oblastí sú zatiaľ nedostatočne kompenzované.

Kľúčové slová: vidiek, agrárna nezamestnanosť, regionálna politika, sociálna diferenciácia, sezónna práca, neformálny trh práce

ÚVOD

Súčasná štruktúra osídlenia slovenského vidieka je výsledkom dlhodobého historického vývoja. Tento vývoj bol ovplyvňovaný predovšetkým prostredníctvom intenzívnej industrializácie krajiny a veľkovýrobnej prestavby poľnohospodárstva. Centralizáciou verejnej správy spolu s administratívnym zlučovaním obcí došlo k výraznému oslabeniu priameho vplyvu obyvateľstva na obhajobu a presadzovanie lokálnych záujmov. Vo vidieckej sídelnej štruktúre sa stabilizovali len sídla s výraznými ekonomickými funkciami. Väčšina ostatných vidieckych sídiel bez hospodárskych funkcií stratila svoju pôvodnú socio-ekonomickú účinnosť a buďto preberali náhradné funkcie (napr. druhé bývanie mestského obyvateľstva), alebo funkčne i fyzicky degradovali.

VLASTNÁ PRÁCA

S nástupom politických a ekonomických zmien po roku 1989 sa slovenský vidiek začal postupne prispôbovať novým podmienkam a naštartovali sa procesy

jeho socio-ekonomickej diferenciácie. Agrárny sektor na Slovensku bol typický vysokou sociálnou zamestnanosťou najmä v regiónoch južného a východného Slovenska, kde bola nedostatočná ekonomická infraštruktúra. Poľnohospodárstvo zamestnávalo tzv. „marginálne sociálne skupiny“ (nekvalifikovaní pracovníci, vidiecke ženy, dôchodcov, atď.), tzn. tú časť práceschopnej populácie, ktorá nemala žiadne iné možnosti lokálneho pracovného uplatnenia. Poľnohospodárstvo v značnej miere na vidieku suplovalo sociálne funkcie štátu. Obrovský úbytok zamestnanosti v poľnohospodárstve (tento pokles ešte nie je ukončený) viedol najmä v najmenších vidieckych sídlach k enormnému nárastu nezamestnanosti. V období poklesu agrárnej zamestnanosti celkom logicky rástla i nezamestnanosť pracovníkov s predchádzajúcim zamestnaním v poľnohospodárstve, ktorú operacionálne definujeme ako agrárnu nezamestnanosť, t.j. nezamestnanosť osôb, ktoré mali v období, keď sa dostali do evidencie úradov práce, posledné zamestnanie v poľnohospodárstve. Vzhľadom k tomu, že ide o špecifickú pracovnú silu, ktorá je typická migračnou rigiditou a nízkou rekvalifikačnou flexibilitou, bude proces znižovania agrárnej nezamestnanosti značne pozvoľný a časovo zdĺhavý.

¹ Príspevok prednesený na medzinárodnom sympóziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckeho obyvateľstva v Nitre 7.–8. 10. 1998 a upravený pre Zemědělskou ekonomiku.

	Počet nezamestnaných s posledným zamestnaním v poľnohospodárstve a lesníctve ¹				
	1993	1994	1995	1996	1997
Poľnohospodárstvo a lesníctvo ²	37 799	34 748	33 018	33 852	34 946
Podiel z celkového počtu odvetvovo identifikovaných nezamestnaných (%) ³	20,1	17,2	15,0	15,1	15,3

¹number of the unemployed with the last employment in agriculture and forestry, ²agriculture and forestry, ³share in the total number of unemployed identified by sectors

Keď analyzujeme vývoj agrárnej nezamestnanosti vidíme, že najvyšší počet týchto nezamestnaných sa objavil v roku 1993 a s výnimkou roku 1997 postupne klesal. Poľnohospodárstvo, po priemysle, sa stáva jedným z hlavných dodávateľov nezamestnaných osôb do evidencie úradov práce (tab. I).

V regionálnom vývoji agrárnej nezamestnanosti dochádza k výraznej diferenciacii. Prítom je v tejto nezamestnanosti evidentná prítomnosť tvrdého jadra dlhodobej nezamestnanosti najmä v poľnohospodárskych regiónoch (Michalovce, Levice, Rimavská Sobota, Trebišov, Dunajská Streda, atď.).

Vzhľadom k nemožnosti znovuzapojenia sa do pracovného procesu do prostredia, v ktorom pracovali celý život a ktoré i dôverne poznajú, hľadajú analogické sociálne alternatívy, ktoré sa prejavujú väčšinou zvýšenými aktivitami spojenými s domácim hospodárstvom. Okrem toho sa u nich objavuje i výskyt určitých sociálne patologických javov, snaha unikáť do tieňovej ekonomiky, nadpriemerný stupeň samozásobiteľských aktivít spojený so zvýšenou vzájomnou naturálnou výmenou, nedostatok peňazí v hotovosti a s tým spojená nižšia kúpna sila, ktorá nestimuluje rozvoj súkromného podnikania, z čoho vyplýva i malý dopyt po štandardných službách a pod.

Evidentnou skutočnosťou je hromadný trend vidieckeho obyvateľstva k samozásobiteľskému chovaniu. Ide o sociálny fenomén, ktorý je na vidieku masovo rozšírený a je spojený i s určitými sociálno-demografickými znakmi a sociálnou situáciou vidieckeho obyvateľstva. V tomto zmysle môžeme na vidieku identifikovať určité sociálne štruktúry, ktoré sú založené nielen na sociálno-demografických znakoch, ale aj na určitých regionálnych špecifikách. V priaznivých produkčných podmienkach sú tieto aktivity veľmi často spojené s predajom (kombinácia legálnych i nelegálnych príjmov) vyrobených komodít, v horských a podhorských oblastiach ide o doplnkovú formu domáceho hospodárstva založenú predovšetkým na rodinnej spotrebe vyrobených produktov.

Na vidieku dochádza k regionálnej diferenciacii sociálnych nerovností, najmä vo vnútorných a vonkajších územných perifériách. Na vidieku možno identifikovať tzv. vidiecku chudobu s vysokou závislosťou na sociálnych príjmoch. Táto sociálna skupina sa výrazne orientuje na samozásobiteľské aktivity a z hľadiska príjmov je odkázaná na podporu v nezamestnanosti, resp. sociálne dávky. Začína sa tu objavovať určitý variant chu-

doby, ktorý je typický vlastníctvom určitého majetku a nízkymi príjmami. Táto forma chudoby sa začína priestorovo a regionálne lokalizovať. Rastúca sociálna diferenciacia bude tento fenomén na vidieku čoraz viac zviditeľňovať. Prevláda tu otvorený i latentný strach z chudoby, strach z prepadu do chudoby statusovej.

Základnou úlohou regionálnych prístupov bude, okrem iných úloh, potreba zachytenia uvoľnenej pracovnej sily z poľnohospodárstva a tým i eliminácia vyľudňovania vidieckych periférií predovšetkým v tzv. nekonkurenčných poľnohospodárskych podmienkach. Extrémna aplikácia liberálnej regionálnej politiky orientovaná len na rozvoj takých priestorov, ktoré by mali čo najviac prispievať k celkovému hospodárskemu rastu a k najefektívnejšiemu zhodnocovaniu vložených prostriedkov, môže na druhej strane viesť k potenciálnej samoregulačnej autodeštrukcii v útlmových a periférnych regiónoch. Preto musí byť tento proces skôr kompromisne orientovaný smerom k priestorovej sociálnej solidarite a sociálnej kohézii a územne realizovaný v určitých krokoch, ktoré budú vychádzať z jednoznačne definovanej koncepcie agrárnej politiky, z reálnych zdrojových možností vrátane voľby najoptimálnejších nástrojov riadenia priestorového rozvoja.

Začiatkom 90. rokov sa proces urbanizácie spomalil, vidiecke oblasti, najmä najmenšie vidiecke sídla, ďalej stagnovali. Rast zamestnanosti vo vidieckych oblastiach sa spomalil, naopak urbanizované regióny vytvárali i väčší počet pracovných miest. Metropolitný urbanizmus a prímestský rozvoj (proces tzv. suburbanizácie) narazí na zákonitú prahovú bariéru. Problematikou budú zaostávajúce a upadajúce oblasti, ktoré sa stávajú predmetom určitých podporných stratégií a transferov, ktoré by mali cielene smerovať do zvyšovania konkurencieschopnosti týchto regiónov a ich vidieckych ekonomík. Selektívna pomoc by sa nemala koncentrovať len do oblastí zlepšovania infraštruktúrnych sietí, ale predovšetkým do podpory ľudských zdrojov. Ľudský faktor je v rámci každej požadovanej zmeny hlavný element pozitívnych inovácií, preto tieto investície vykazujú i vysokú sociálno-ekonomickú efektívnosť. Využívanie ekonomických možností v týchto zaostávajúcich oblastiach si vyžaduje politiku, ktorá by ovplyvňovala ako ponuku, tak aj dopyt na regionálnych trhoch práce.

Na základe teritoriálnej diferenciovateľnosti sa vypracovávajú regionálne klasifikácie, ktoré umožňujú pri formulovaní a realizácii rôznych stratégií to, aby deciz-

na sféru brala do úvahy tento regionálny rozmer. Slabo integrované oblasti s nízkym rozvojovým vnútorným i vonkajším potenciálom sú predmetom viacerých iniciatív založených na relatívne značných transferoch.

Priemerná mzda zamestnanca v poľnohospodárstve predstavovala v roku 1997 len 2,4 násobok minimálnej mzdy. Tieto nízke zárobky nepôsobia najmä na mladú generáciu stimulačne, a preto odchádzajú hľadať svoje pracovné uplatnenie do iných sektorov, resp. začínajú uprednostňovať kombináciu poberania sociálnych dávok resp. podpory v nezamestnanosti s prienikom do neformálneho trhu práce. Dôvodom ich zapojenia sa do týchto činností je vylepšenie existenčnej situácie a hľadanie určitých doplnkových príjmov.

Segmentácia trhu práce je na vidieku zmožená nielen nahromadeným sociálnym rizikom na trhu práce (určité sociálne skupiny pracovníkov sú vystavené väčšiemu riziku prepúšťaní, dlhodobej nezamestnanosti, sú vytlačané do marginálnych príjmových a statusových skupín a náchylné k sociálnej exklúzii, atď.). Tieto sociálne riziká sa veľmi často viažu na určité osobnostné a socio-demografické štruktúry. Štrukturálne handicapy tejto pracovnej sily celkom logicky vyúsťujú do určitých aktivít tieňovej ekonomiky a rôznych foriem nelegálnych ekonomických činností. Uvedený stav je typický pre väčšinu týchto aktérov (aj keď existujú i určité prípady jednoznačnej a evidentnej špekulácie smerom k nelegálnym ekonomickým aktivitám, ktoré sa viažu na osoby s vysokým statusom na formálnom trhu práce). Dôvodom ich zapojenia sa do týchto činností môže byť buď vylepšenie existenčnej situácie a hľadanie určitých doplnkových príjmov, alebo evidentná špekulácia, ktorá vychádza z reálneho zistenia, že status nezamestnaného je pre nich výhodnejší ako status zamestnanca alebo samostatne zárobkovo činné osoby podnikajúcej na vidieku. Inými slovami povedané status evidovaného nezamestnaného poskytuje týmto osobám oveľa väčšie výhody ako status zamestnaného resp. samostatne zárobkovo činné osoby. V situácii nedostatku finančných prostriedkov hľadajú všetky možné spôsoby ich získania.

Vidiecki občania sú relatívne konzervatívni, majú obavy z veľkých zmien. Transformačné zmeny vnímali ako krízu minulých istôt, neboli pripravení na nové úlohy a role, ktoré im pripravila súčasnosť. V nových podmienkach sa cítia neistí, bezmocní a izolovaní. Novú slobodu väčšinou nepocitovali ako pozitívum, ale skôr ako nepríjemnú záležitosť.

V poľnohospodárstve z hľadiska zamestnanosti prevláda stále zamestnanecký status. V posledných dvoch rokoch sa vplyv sezónnosti práce v poľnohospodárstve prejavuje aj určitou kombináciou pracovných príjmov a podporou v nezamestnanosti a to tým spôsobom, že pre obdobie s vysokou potrebou práce sa zo zamestnancom uzatvorí pracovná zmluva na dobu určitú a po uplynutí tohoto zmluvného pracovného vzťahu odchádza tento pracovník do evidencie nezamestnaných. V jarňách mesiacoch s ním zamestnávateľ uzatvorí novú pracovnú zmluvu na dobu určitú a tento cyklický proces ďalej

pokračuje. S postupným tlakom na racionalizáciu práce, znižovanie nákladov na živú prácu sa význam sezónnej pracovnej sily v poľnohospodárstve začína stále viac obnažovať a zviditeľňovať. Zatiaľ sa rieši prostredníctvom fragmentarizácie zamestnaneckej kariéry a kombináciou pracovných a sociálnych príjmov. Význam sezónnej pracovnej sily, najmä u podnikateľských subjektov orientovaných na rastlinnú výrobu, bude vzrastať, najmä v produkčných poľnohospodárskych oblastiach a bude absorbovať skupiny vidieckych občanov málo žiadaných na trhu práce. Transformácia a reštrukturalizácia poľnohospodárstva spolu so segmentáciou pracovných trhov výrazne prehĺbuje nerovnováhu na trhu práce, ktorá má najťažší dosah predovšetkým na vidiecke obyvateľstvo.

ZÁVER

Tendencia masového úniku obyvateľstva z vidieckeho priestoru v súčasnom období narazila na prirodzené limity a bariéry spojené s dopytovou a ponukovou stránkou na trhu práce, cenou práce, bytovou politikou, atď. a prejavuje sa okrem iného i v určitých mobilityných trendoch vidieckeho obyvateľstva (predovšetkým u mladšej a strednej mužskej vidieckej generácie). Ide o územný pohyb pracovnej sily, t.j. pohyb za prácou bez zmeny trvalého bydliska. Vyššia cena práce v urbanizovaných priestoroch na sebe viaže vysokú dostredivú pracovnú mobilitu. Vidiecke sídla sa už zriedka stávajú súčasne bydliskom i pracoviskom. Proces sociálnej diferenciácie vidieka sa výrazne diferencuje podľa veľkosti sídiel. V najmenších vidieckych sídlach sa zhoršuje sociálny potenciál vidieckej populácie, vo väčších vidieckych sídlach sú zjavné určité prvky pozitívnych zmien.

Vidiek bol v minulosti chápaný a stotožňovaný s poľnohospodárstvom. V súčasnosti význam poľnohospodárstva z hľadiska vidieckej zamestnanosti sa podstatne znižuje a naopak dochádza k zvyšovaniu využívania sezónnej práce, najmä u súkromne hospodáriacich roľníkov a malých podnikateľských subjektov. Jej potrebu saturujú skupiny občanov menej žiadaných na trhu práce a v niektorých prípadoch dochádza i k častému nelegálnemu zamestnávaniu evidovaných nezamestnaných.

Vidiek je typický nízkou kúpnu silou a z toho vyplývajúcim nízkym zastúpením služieb. Tento handicap kompenzuje vidiecke obyvateľstvo náhradnými príjmovými aktivitami založenými na príjmoch z domáceho hospodárstva, aktivitách šedej ekonomiky a pod. Štrukturálne handicapy rurálnych oblastí (nižší podiel produktívneho obyvateľstva, vysoká miera nezamestnanosti vrátane dlhodobej, nízka kúpna sila, nízky počet samostatne zárobkovo činných osôb, atď.) sa v EÚ kompenzujú významnými transfermi a podporou lokálnych spoločenstiev a iniciatív. V slovenských podmienkach sa tieto transfery realizujú zatiaľ značne nesystematicky, nekoordinovane a rozptýlene. Na lokálnej úrovni sa ale už začínajú objavovať určité iniciatívy.

ktoré sa veľmi často vynárajú najmä na pôde miestnych a regionálnych samospráv a postupne sa i tu začínajú presadzovať relevantné osobnosti a elity.

V tomto zmysle by sme sa mali odpútať od fatálnych, pesimistických postojov a orientovať sa skôr na pozitívnu orientáciu evidentných predností a výhod rurálnej krajiny. Pozitívne ostrovčeky týchto nových trendov sa individuálne začínajú i v určitých vidieckych mikroregiónoch presadzovať a ukazovať cestu novým rozvojovým tendenciám slovenského vidieka.

LITERATÚRA

- Buchta S. (1998a): Regionalizácia Slovenska a trh práce. Zem. Ekon., 44, (5): 219–224.
Buchta S. (1998b): Slovenský vidiek – stres z budúcnosti. Zem. Ekon., 44, (8): 359–364.
Hudečková H. (1998): Sociologie a venkovský rozvoj. Zem. Ekon., 44, (8): 337–340.
Lošťák M. (1998): Různé představy o venkovu, venkovský rozvoj a transakčné náklady. Zem. Ekon., 44, (8): 373–379.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktná adresa:

PhDr. Stanislav Buchta, CSc., Národný úrad práce, GR, Župné námestie 5, 812 67 Bratislava, tel. +421 7 59 33 02 22, fax: +421 7 4340 291

VIDIEK V DEMOGRAFICKEJ KLASIFIKÁCII A VÝVOJOVÝCH ZMENÁCH¹

RURAL AREAS IN DEMOGRAPHIC CLASSIFICATION AND IN DEVELOPING CHANGES

J. Hrubý

Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

ABSTRACT: The criteria for differentiation of a country and urban dwelling are different in different countries. At the same time, country has an irreplaceable position in the population reproduction. It is the source of human factor in the process of urbanization. Demographic reproduction is slowing down in the Slovak countryside. West Slovakia and part of Central Slovakia are showing a natural population decrease. The sources of population reproduction and of the future labour contingent are the areas of North and East Slovakia.

Keywords: dwelling, town, country, population, demography, reproduction, increase, decrease

ABSTRAKT: Kritériá pre rozlíšenie vidieckej a mestskej obce sú v jednotlivých krajinách rozdielne. Vidiek má pritom v reprodukcii obyvateľstva nezastupiteľné miesto. Je zdrojom ľudského faktora v procese urbanizácie. Demografická reprodukcia sa na vidieku Slovenskej republiky spomaľuje. Západné Slovensko a časť stredného Slovenska vykazuje prirodzený úbytok obyvateľstva. Zdrojom reprodukcie obyvateľstva a zdrojom budúceho pracovného kontingentu sú oblasti severného a východného Slovenska.

Kľúčové slová: obec, mesto, vidiek, obyvateľstvo, demografia, reprodukcia, prírastok, úbytok

ÚVOD

Definíciou mesta, dediny a v nadväznosti vidieka sa zaoberá viacero vedných disciplín i medzinárodných organizácií. Známe je členenie regiónov na: región urbanizovaný, v ktorom žije menej ako 15 % obyvateľstva na vidieku; región zmiešaný, v ktorom žije 15–50 % obyvateľstva na vidieku a región vidiecky, v ktorom žije viac ako 50 % obyvateľov na vidieku.

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1980 žilo v Slovenskej republike v obciach do 5 000 obyvateľov 49,86 % občanov. Pri sčítaní v roku 1991 už menej, 43,93 %. Slovenskú republiku podľa uvedenej klasifikácie môžeme považovať za zmiešaný región.

Ak ale posunieme hranicu veľkosti sídiel na 10 000 obyvateľov, v roku 1980 v týchto obciach žilo 57,35 % občanov a v roku 1991 50,50 %. U tohto kritéria počtu občanov v obciach sa prekračuje hranica medzi zmiešaným a vidieckym regiónom so zrejším vývojom k zmiešanému regiónu. Zároveň je možné konštatovať, že vzhľadom na ekonomický rozvoj Slovenskej republiky je v súčasnosti proces urbanizácie síce spomalený, ale nie ukončený.

METODICKÝ POSTUP

Demografia pri hodnotení demografickej reprodukcie uplatňuje vlastné ukazovatele, osobitne:

– prirodzený prírastok obyvateľstva

$$K = N - M$$

kde: K = saldo prirodzenej menlivosti

N = počty narodených (natalita)

M = počty zomretých (mortalita)

– hrubá miera prirodzeného prírastku

$$hmp = K/P \cdot 1\,000$$

kde: P = stredný stav obyvateľstva (k 1. 7. ročne)

Hrubá miera prirodzeného prírastku môže nadobudnúť hodnotu prirodzeného prírastku, alebo prirodzeného úbytku. Prirodzený prírastok, alebo úbytok obdržime aj prepočtom natality a mortality na 1 000 obyvateľov a ich odpočítaním:

– hrubá miera pôrodnosti

$$hmp = N/P \cdot 1\,000$$

– hrubá miera mortality

$$hmm = M/P \cdot 1\,000$$

¹ Príspevok prednesený na medzinárodnom sympóziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckého obyvateľstva v Nitre 7.–8. 10. 1998 a upravený pre ZEMĚDĚLSKOU EKONOMIKU.

Zo štruktúrného hľadiska je určitou pomôckou porovnanie vekovej skladby obyvateľstva: 0–14 roční, 15–59 roční muži, 15–55 ročné ženy a občania nad tieto hranice (dôchodkový vek).

V danom smere je možné porovnať:

– index staroby:

$$is = P_{60+} / P_{0-14} \cdot 100$$

– koeficient zaťaženia produktívnej populácie poproduktívnou populáciou:

$$kz,s = P_{60+} / P_{15-60} \cdot 100$$

– koeficient závislosti mladých:

$$kz,m = P_{0-14} / P_{15-60} \cdot 100$$

– koeficient celkovej závislosti:

$$kz,c = (P_{0-14} + P_{60+}) / P_{15-60} \cdot 100$$

kde: P = populácia príslušného veku

Z ďalších ukazovateľov uplatňujeme ukazovatele migrácie, základné štatistické charakteristiky, korelačnú a regresnú analýzu.

VLASTNÁ PRÁCA

Stanoviť rozhranie – hranice medzi mestom a dedinou je vzhľadom na povojnový prudký ekonomický rozvoj Slovenska, ako i vzhľadom na súčasné transformačné vývojové zmeny podľa jednotlivých kritérií, obťažné. Viaceré z týchto kritérií sú prekonané vývojom. Vychádza sa pritom z požiadaviek pre stanovenie, ktorá obec je mestom. Obce, ktoré kritériám pre mesto nevyhovujú, sú vidiecke obce.

Medzi hlavné kritéria patria:

- Štatistické kritérium: do určitého počtu obyvateľov rozpoznáva dedinu a po jeho prekročení mesto. Za rozhranie medzi mestom a dedinou bol vo Francúzsku stanovený počet obyvateľov 2 000. Viaceré štáty si toto kritérium upravili podľa miestnych podmienok hustoty osídlenia. Výhodou sú presne stanovené hranice. Nevýhoda spočíva v tom, že po prekročení hranice počtu obyvateľov pre dedinu nemusí dochádzať k zmene kvality obce.
- Historické kritérium: sídlo už v stredoveku malo priznané mestské práva a plnilo funkciu mesta. Mnohé malé mestá, dnes nachádzajúce sa mimo hlavné ekonomické aktivity, majú tento historický pôvod.
- Architektonické kritérium: požaduje, aby sídlo svojim vzhľadom a architektúrou zodpovedalo požiadavkám na mesto (námestie, viacpodlažné budovy, hustota zástavby atď.).
- Profesno-štruktúrne kritérium: vzniklo vo Francúzsku roku 1938. Kritérium rozpoznáva:
 - vidiecke obce (viac ako 60 % obyvateľov pracuje v poľnohospodárstve),

- prechodné obce (40–60 % obyvateľov pracuje v poľnohospodárstve),
- mestské obce (menej ako 40 % obyvateľov pracuje v poľnohospodárstve).

Toto kritérium je pre naše pomery prekonané vývojom.

- Administratívne kritérium: štátna správa stanovuje, ktoré sídlo je mestom. Kritérium sa uplatňovalo najmä v kolóniách.
- Právne kritérium: sídlo má úradne priznaný štatút mesta po splnení stanovených podmienok. Z právneho kritéria vychádza aj stanovisko OECD: „mesto je obec, ktorá je podľa právnej úpravy štátu vyhlásená za mesto“.

V roku 1950 a opätovne v roku 1970 sa v Československu prijalo ako základ štatistické kritérium 2 000 obyvateľov pre malé mestá a 5 000 obyvateľov pre mesto, viazané na ďalšie charakteristiky, napr. u malého mesta viac ako 70 obyvateľov na 1 ha zastavanej plochy a u mesta viac ako 100 obyvateľov.

V demografickej urbanizácii sa dnes zastáva názor, že typický mestský charakter má sídlo s viac ako 10 000 obyvateľmi (Pavlik, Rychtaříková, Šubrtová 1986). Stehlíková (1998) vymedzovala pojem mesto a dedina pomocou fuzzy množín s výsledkom, že sídla nad 11,3 tisíc obyvateľov vnímame ako mestá a sídla do 4,9 tisíc obyvateľov ako dediny. Problematický zostáva vidiecky priestor. Hrubý (1996) nastoľuje otázku, či má ísť len o dediny, alebo aj o mestečká a malé mestá, ktoré s okolitými dedinami vytvárajú určitý prepojený celok.

V sociologickom ponímaní uvádzajú Hudečková a Lošťák (1995) základné znaky, ktoré charakterizujú vidiek a mesto ako sociálne systémy s významnými rozdielmi. Demograficky je významné, že vidiecka rodina má sklon k viacdennosti. Po migračnej vlne z dedín do miest, ktorá v minulých obdobiach prebehla, došlo na dedinách k podstatnému zhoršeniu vekovej skladby obyvateľstva s dopadom na jeho reprodukciu. V roku 1980 bolo v obciach do 200 obyvateľov 19,2 % mládeže 0–14 ročnej a 28,3 % ľudí v dôchodkovom veku. V roku 1991 podiel mládeže klesol na 18,4 % a podiel starých ľudí stúpol na 31,6 %. Podiel mládeže u ďalších skupín obcí stúpa a podiel dôchodkového veku klesá. Najpriaznivejšia situácia je v mestách od 10 do 20 tisíc obyvateľov. Nepriaznivá situácia v reprodukcii obyvateľstva je v mestách, kde sa migračná vlna mladých ľudí z vidieka prejavila v reprodukcii len jednogeneračne. Prirodzená reprodukcia je nepriaznivá aj vo viacerých vidieckych oblastiach. V roku 1993 (38 okresov) mali 4 okresy prirodzený prírastok záporný, t.j. prirodzený úbytok obyvateľstva. V roku 1994 to bolo už 6 okresov a v roku 1995 až 14 okresov. Po novom administratívnom usporiadaní krajov a okresov v roku 1996 konštatujeme, že kladný prirodzený prírastok obyvateľstva majú najmä okresy severného a východného Slovenska. Najhoršia situácia je v západnej časti Slovenskej republiky s vykazovaním prirodzeného úbytku obyvateľstva.

Ak sledujeme napr. Nitriansky kraj, tak zo 7 okresov 5 okresov vykazuje prirodzený úbytok obyvateľstva

a 4 okresy celkový úbytok obyvateľstva. Typický vidiecky okres Zlaté Moravce má pritom nielen prirodzený úbytok obyvateľstva, ale v celom kraji najväčší celkový úbytok obyvateľov. Určitý celoslovenský pohľad podáva štruktúra stavu a vekového zloženia obyvateľstva v krajoch a koeficienty zaťaženia. V relatívnom podiele obyvateľstva podľa veku má v predproduktívnej populácii najnižšiu hodnotu Bratislavský kraj (19,63 %) a najvyššiu hodnotu Prešovský kraj (25,95 %). V produktívnom veku má najnižšiu hodnotu Prešovský kraj (58,32 %) a najvyššiu Bratislavský kraj (62,48 %). Poproduktívny vek má najnižšiu hodnotu v Prešovskom kraji (15,73 %) a najvyššiu hodnotu v Nitrianskom kraji (20,05 %). Prešovský kraj má z vlastných zdrojov najvyššie rezervy pre produktívny vek, Bratislavský kraj najnižšie.

Index staroby a koeficienty zaťaženia potvrdzujú situáciu v tom, že v Nitrianskom kraji predstavuje poproduktívna populácia 98,82 % predproduktívnej populácie, zatiaľ čo v Prešovskom kraji len 60,62 %, čo vytvára rozdiel 38,2 bodu. Koeficient zaťaženia produktívnej populácie poproduktívnou je opätovne najvyšší v Nitrianskom kraji a najnižší v Prešovskom kraji. Pozoruhodné je, že koeficient závislosti mladých je najvyšší v Prešovskom kraji (44,48 %) a najnižší v Bratislavskom kraji (31,42 %) s rozdielom 13,07 bodu. Vzájomné vzťahy medzi vekovými skupinami poukazujú, že koeficient celkovej závislosti je najnižší práve v Bratislavskom kraji (60,05 %). Prírastok populácie v tomto kraji je a zostáva závislý najmä na migrácii z iných krajov Slovenskej republiky. Podľa koeficientu mladých majú najväčšie rezervy kraje Prešovský a Žilinský. Košický kraj má v porovnaní s celoslovenskou situáciou priaznivý stav, aj keď práve východné Slovensko umožňuje Košiciam imigráciu z celej východoslovenskej oblasti.

Pomerne priaznivú situáciu v reprodukcii obyvateľstva severného a východného Slovenska ovplyvňuje populačná klíma, ktorá je v týchto oblastiach nemalo ovplyvňovaná výraznou prevahou religiózneho obyvateľstva (80,72 % v priemere za okresy). V danom smere sme skúmali korelačnú a regresnú závislosť reprodukcie obyvateľstva na religiozite obyvateľstva SR s výsledkom priaznivého vplyvu religiozity obyvateľov na prirodzený prírastok. História urbanizácie potvrdzuje, že vidiek bol zdrojom ľudského potenciálu pre urbanizačné procesy, spojené s rastom miest práve pre vyšší prirodzený prírastok jeho obyvateľstva. Treba ale tiež konštatovať, že okrem priaznivej populačnej klímy vidieckeho obyvateľstva so sklonom k viacdetným rodinám, mal vidiek aj určité množstvo pracovných príležitostí pre vlastné obyvateľstvo. Nepriaznivo zasiahol v socializme uskutočnený zákaz súkromnej podnikateľskej činnosti, čím zanikla na vidieku aj drobná remeslá a služby. Keďže aj v poľnohospodárstve sa mohol rozvíjať len systém JRD, počty pracovných príležitostí sa aj tu znižovali. Pri rozvoji ekonomiky v mestách a v priemyselných centrách musela nevyhnutne nastať vyššie spomenutá emigračná vlna z vidieka. Treba pri-

tom spomenúť nepriaznivý dopad administratívne vytvoreného systému strediskových obcí a obcí miestneho významu, pričom v tých menších sa nesmeli stavať ani rodinné domy. Je smutné, že mnohé z nich mali pôvod až vo Veľkomoravskej ríši a sú v nich pamätníky starého slovenského osídlenia historicky veľmi cenné, napr. kostol sv. Juraja v Kostolnoch pod Trábečom v okrese Nitra. Strediskové obce pritom neboli schopné plniť určené poslanie ani pre vlastné obyvateľstvo. Zabudlo sa na faktor ľudskej iniciatívy, ktorý bol v menších obciach často vyšší. Zlepšenie vidíme práve v tomto smere v spojení s modernizáciou obcí (plynifikácia a moderná spojovacia technika, ďalšie inžinierske siete, úprava vzhľadu obcí a okolia). Dôležitý je rozvoj malého a stredného podnikania. Okrem priaznivej legislatívy je potrebné 40 rokov utláčanú individuálnu iniciatívu ľudí opätovne oživiť. Všeobecné zlepšenie sociálnej situácie obyvateľstva má aj na vidieku podstatnú úlohu.

ZÁVER

Stanovením kritérií pre rozlíšenie mesta a dediny sa zaoberá viacero vedeckých disciplín a organizácií. Najčastejšie sa vychádzalo zo štatistického kritéria počtu trvalého obyvateľstva v obciach neskoršie viazaného na ďalšie podmienky. V demografii sa v súčasnosti zastáva názor, že v našich pomeroch majú mestský charakter sídla s počtom obyvateľov nad 10 000. Právna úprava prameniaca často v histórii dáva ale štatút mesta aj sídlam s nižším počtom obyvateľstva.

Súčasná nepriaznivá situácia v oblasti prirodzenej reprodukcie obyvateľstva má viacero príčin premeniacich i v minulých obdobiach. Zákaz individuálnej podnikateľskej aktivity, rozvoj priemyslu, kolektizácia poľnohospodárstva a ďalšie faktory spôsobili migráciu vidieckeho obyvateľstva s následným prestarnutím obyvateľov vidieka. Tento v súčasnosti okrem oblastí severného a východného Slovenska prestáva byť zdrojom prirodzenej reprodukcie, čo popri prirodzenom úbytku obyvateľstva veľkých miest a značnej časti západného Slovenska vytvára súčasnú nepriaznivú demografickú situáciu. Zlepšenie vidíme v oživení vidieka, najmä rozvojom jeho ekonomiky, rozvojom podnikateľskej aktivity obyvateľov a jeho modernizáciou. Nezanedbateľným faktorom je sociálna situácia obyvateľstva.

LITERATÚRA

- Abrahám M. (1991): Demografia. ES VŠE Bratislava.
 Farská J., Hrubý J. (1995): Niektoré populačné aspekty vidieckych okresov západoslovenskej oblasti. Zborník konferencie „Demografická situácia na Slovensku a zdroje pracovných síl v poľnohospodárstve“. VŠP Nitra, s. 49–52.
 Hrubý J. (1996): Základy demografie pre manažéra na vidieku. Monografia. SPU Nitra.

Hrubý J., Farská J. (1996): Postavenie vidieka a jeho religiozity v reprodukcií obyvateľstva SR. Zem. Ekon., 42, (4): 175–178.

Hrubý J. (1998): Štruktúra obyvateľstva vo vzťahu k administratívnym krajským celkom v Slovenskej republike. Zem. Ekon., 44, (7): 327–329.

Hrubý J. a kol. (1993): Sociálno-demografické aspekty vidieka v meniacich sa ekonomických podmienkach poľnohospodárskej výroby. Záverečná správa VÚ E-3/07. PEF VŠP Nitra.

Hudečková H., Lošťák M. (1995): Sociológia I (Úvod do sociologie a sociologie venkova). ČZU Praha.

Kabilová K., Pavlík Z., Vodáková A. (1993): Demografie nejen pro demografy. Sociologické nakladatelství, Praha.

Kontšeková O., Finková Z. (1989): Štatistika práce a demografia. ES VŠE, Bratislava.

Pavlík Z., Rychtaříková J., Šubrtová A. (1986): Základy demografie. Akademie Praha.

Stehlíková B. (1998): Určenie stupňa rurality na regionálnej úrovni pomocou teórie fuzzy množín. Zborník MVD '98, FEM SPU Nitra, s. 173–174.

Vojtko D. (1988): Základy demografie. ES VŠE Bratislava.

Sčítání domů a bytů v roce 1980 (1981). Federální statistický úřad Praha.

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 (1991). Slovenský štatistický úrad Bratislava.

Štatistické ročenky 1981–1992. Slovenský štatistický úrad Bratislava.

Stav a pohyb obyvateľstva v SR. Slovenský štatistický úrad Bratislava.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktná adresa:

Doc. Ing. Ján H r u b ý, PhD., Slovenská poľnohospodárska univerzita, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovenská republika, tel. +421 87 601 111

FARM INITIATIVES – AN INCENTIVE IN RURAL DEVELOPMENT¹

PODPORA FARMÁŘSKÝCH INICIATIV A ROZVOJ VENKOVA

E. Loibl

Federal Institute for Mountainous and Less-Favoured Areas, Vienna, Austria

ABSTRACT: As agricultural policy has failed to ensure sufficient income, some farm women and farmers try new ways in order to invent new economic bases to improve their household income. The ideas and their way of implementation are often very original, the combining of agricultural and non-agricultural activities innovative. The Federal Institute for Less-Favoured and Mountainous Areas has carried out a study on different innovative projects in rural areas which have their roots in agriculture connected with non-agricultural business. The central issues are: Which circumstances lead to the idea and innovative improvement? How is the idea implemented? Is there any support by public and private institutions (extension service, promotion)? The possibilities of alternative income sources on farm units are very manifold. The wide range reaches from selling special products over cooperative trading agricultural products to different services including social services by alternative use of farm resources. Nearly every initiative made use of the existing extension services which lead to the conclusion that consulting is a decisive factor for initiatives. One of the consulting's crucial part is to act as a mediator between the administration and other public institutions on the one hand and the participants in rural areas on the other hand in order to connect the institutions of promotion with the entitled rural population. In general, farm women provide a big sensitivity for the changes in life. Thus they are often open-hearted towards readjustment and new alternative income prospects. However, they can suffer from the opposition within the farm family starting new occupations. In most cases, the first impediments have to be overcome already before the activity starts. The initiative was taken for various reasons, the alternative income source develops step by step and sometimes has already become an own enterprise. During innovative processes the participants' activity and commitment is accompanied with recognizing and perceiving their circumstances, chances, and the impact of certain general settings concerning their activities. With regard to changing activities it is very essential to team up with other people in order to create capable organization structures and to give each other human support. Most of the participants working in rural initiatives have further plans for the future. At the end, the impression was given that one step is following the other and it seems as if the road is made on the move.

Key words: development of rural areas, agrar policy, alternative income sources, non-agricultural activities, innovation process, role of women

ABSTRAKT: Některé farmářky a farmáři se snaží najít nové cesty k vytvoření nové ekonomické základny a zlepšení příjmů svých domácností, poněvadž zemědělská politika selhává v zajištění dostatečných příjmů zemědělců. Tyto nové myšlenky a cesty k jejich uskutečnění jsou často velmi originální a kombinují zemědělské a nezemědělské inovační aktivity. Federální institut pro znevýhodněné a horské oblasti prováděl výzkum různých inovačních projektů ve venkovských oblastech, které jsou založeny na propojení zemědělských a nezemědělských ekonomických aktivit. Výzkum vycházel z následujících otázek: Jaké okolnosti vedly ke vzniku dané myšlenky a inovačního zlepšení? Jak byla tato myšlenka uplatněna v praxi? Existuje zde nějaká podpora ze strany veřejných a soukromých institucí (poradenství, podpora zavedení)? Možnosti alternativních zdrojů příjmů pro zemědělské podniky jsou mnohočetné. Jejich široký rejstřík sahá od prodeje speciálních výrobků přes družstevní odbyt zemědělských produktů k různým službám zahrnujícím sociální služby s alternativním využitím zdrojů zemědělských podniků. Téměř každá z těchto iniciativ využívá existujícího poradenství, což vede k závěru, že poradenství je pro vznik těchto iniciativ rozhodujícím faktorem. Jednou ze zásadních rolí, které zde poradenství sehrává, je role prostředníka mezi státní správou a ostatními veřejnými institucemi na straně jedné a účastníky iniciativ na straně druhé, čímž se vytváří propojení mezi institucemi poskytujícími podporu a rurální populací, k níž tyto podpory směřují. Obecně lze říci, že ženy jsou vysoce citlivé vůči životním změnám. Jsou tudíž často velmi otevřené vůči přizpůsobení se a perspektivám nových příjmových možností. Mohou však trpět opozicí uvnitř zemědělské rodiny, která má začít s novými aktivitami. Ve většině případů musí být první překážky překonány ještě dříve, než mohou být tyto aktivity započaty. Iniciativy byly přijímány z různých důvodů, alternativní zdroje příjmů se rozvíjejí krok za krokem a v některých případech se již vyvinuly v samostatný podnik. Aktivita účastníků a jejich angažovanost jsou v průběhu inovačního procesu doprovázeny poznáním a pochopením

¹ Paper presented to the international symposium Rural development and rural population problems, Nitra, October 7-8, 1998 and adapted for Agricultural Economics.

okolností, možností a dopadu určitých obecných podmínek týkajících se jejich aktivit. Vzhledem k měnícím se okruhům aktivit je velmi důležité spojit se s ostatními, aby mohly být vytvořeny fungující organizační struktury a aby si účastníci navzájem poskytovali pomoc a podporu. Většina těch, kteří se aktivně podílejí na rurálních iniciativách, má další plány pro budoucnost. Výsledným dojmem je, že jeden krok následuje druhý a zdá se, že cesta se vytváří za pochodu.

Klíčová slova: rozvoj venkova, zemědělská politika, alternativní zdroje příjmů, nezemědělské aktivity, inovační procesy, role žen

INTRODUCTION

Rural development does not concern agriculture only as it was assumed in former agricultural policy. Nevertheless, farm enterprises may play a crucial role in this framework and provide various resources in order to make up for their backward economy.

As agricultural policy has failed to ensure sufficient income, some farm women and farmers try new ways in order to invent new economic bases to improve their household income. The ideas and their way of implementation are often very original, the combining of agricultural and non-agricultural activities innovative.

The Federal Institute for Less-Favoured and Mountainous Areas has carried out a study on different innovative projects in rural areas which have their roots in agriculture connected with non-agricultural business. The central issues are: Which circumstances lead to the idea and innovative improvement? How is the idea implemented? Is there any support by public and private institutions (extension service, promotion)?

The aim of the project is to imply innovative processes that shall become accessible to farm units with comparable resources but also to other participants in the rural areas in order to improve their economic situation. There has been found a range of factors of performance. Furthermore, it is required to include these activities into extension services, education and training together with public promotion which is pointed out by the results of the study.

The paper is divided into the following topics:

- I. Main questions to be answered
- II. Farming initiatives²
 1. Special transformation and marketing
 - 1.1 Special products
 - 1.2 Cooperation
 - 1.3 Sheep-products marketed by cooperations
 2. Services
 - 2.1 Welfare centres on farms for children, old and drug-addicted people
 - 2.2 Environment and alternative energy power (renewable energy)
 - 2.3 Alternative use of farm-buildings
 - 2.4 Other services
- III. How to be innovative?
 - 3.1 To take the initiative

- 3.2 New ways of learning (network and experience exchange)
- 3.3 Persisting motivation
- 3.4 The importance of communication
- 3.5 Cooperation
- 3.6 Extension services and intermediaries

I. METHODOLOGY AND MAIN QUESTIONS

It is generally known that the prices for agricultural products are steadily declining and many farms are given up all over Europe every year. As a result, pluriactivity, in particular, the combination with an off-farm work in farm households with different unit sizes, is spread all over Western Europe (Arkleton 1992; Brun, Fuller 1992; Dax, Loibl, Oedl-Wieser 1995a and 1995b). Furthermore, the diversity of activities, which take place on farms but proceed beyond the production of milk, beef and crops, which are referred to as para-agricultural activities in literature, are very manifold.

In a research project of the Federal Institute for Mountainous and Less-Favoured Areas, these para-agricultural activities were examined with regard to the resources on farm holdings which can be made alternative use of in order to gain income and the referring activities.

The best known of these para-agricultural activities are transformation of agricultural crops and livestock products and their direct marketing to customers as well as other farm based activities mainly related to the tourist market, for example bed and breakfast (Arkleton 1992, p. 223). There are already a series of publications about these issues³ as well as about the taking care of handicaps on farms (Wiesinger 1991), and energy and environment in particular in terms of biomass-heating- and solar-energy-installations (Waldert 1992, Perzi 1994, Greisinger 1995, Graf 1996).

Thus the main issue of the study was to find out further resources on farms going beyond those just mentioned which are used in different ways and which circumstances have led to the innovative activity. It should be analyzed which human, social, economic, and administrative requirements are necessary during the different phases of the implementation. What are the reasons why the initiative was created, under which conditions does it develop, which stones must be removed on the

2 The examined initiatives are divided into seven groups which may be overlapping each other. The first three groups referring to production, the four later to services.

3 Glatz, Scheer 1981, ÖBV (Hg.) 1988, Hebertshuber 1989, Regenermel, Schmid (Hg.) 1989, Wirthgen, Maurer 1992: Die Bergbauern (Mountain farmers), No. January 1992 und February 1992; Gfrerer et al. 1996, Willi J. (ed.): Heft 2-3, 1996 as well as several brochures of the Landes-Landwirtschaftskammern and the Federal Ministry for Agriculture and Forestry.

I. The examined initiatives

	1. Special processing and marketing			2. Services			
	1.1 Special products	1.2 Cooperations	1.3 sheep-products	2.1 Social projects	2.2 Environment	2.3 Alternative use of farm buildings	2.4. Further services
Lower Austria						2.4.1	2.4.1 Tele-offices Retzer Land
Upper Austria	1.2.1	1.2.1 Set the Table 2.1.1	2.3.1	2.1.1 Welfare living for elderly people		2.3.1 Farm woman arranges seminars 2.1.1	1.2.1 2.3.1
Salzburg		1.3.1	1.3.1 Tauernlamb			1.3.1.	
Styria		1.3.3 2.2.1	1.3.3 Weizer Sheep-farmers		2.2.1 Compost biogenous garbage		2.2.1
Tyrol	1.1.1 Sanoll's goats' milk cosmetics 1.3.2	1.3.2	1.3.2 Villgrater Nature			1.1.1	
Vorarlberg	1.1.2 Hehle's mares' milk-cosmetics 1.2.2	1.2.2 KOPRA 1.1.1 1.1.2		2.1.2 Holiday on farm for children 2.1.4 Therapy-station for drugs-addicts		2.1.4	2.1.2 2.1.4
Germany	2.3.2	2.4.2		2.1.3 Birthday parties for children on farms 2.4.2		2.3.2 Farm café	2.4.2 Farm women's Services 2.1.3

way of initiating and proceeding and how to overcome impediments?

In the case of cooperations, the attention was focused on requirements with regard to the team-work. Which circumstances make team-work possible and what determines provide for a long-term commitment? On the whole, there should be given an overview on the variety of income-alternatives on farms as well as a general outlook on circumstances that should be taken into consideration in terms of innovative initiatives. In this study, it is not claimed to cover the entire range or possible para-agricultural activities.

The decisive factor in the selection of the single initiatives which should be examined was the variation between seven groups, which were built in advance. In addition, they have to be spread all over Austria⁴ (table I). Furthermore there have been examined three initiatives in Germany, which were not available in Austria. These were two pilot-projects, which have been conceived by the Chamber of Agriculture of Westphalia-Lippe, as well as a farm café. The extension service for the farm café was also based on the conceptual work of the chamber.

II. THE INITIATIVES

The seven groups have already been built before the implementation of the survey in order to give an overview of the manifold possibilities in terms of income

combinations on farms. It is not surprising that the initiatives mostly belong to more than one group (table I). Decisive factor in order to divide the selected initiatives was the achieved innovation. For instance, a farm woman who organizes seminars on baking farmers' bread and arranging wild flowers in a former horse stable was contributed to the group "alternative use of farm buildings" although the biggest part of her and her husbands' income is achieved through selling dairy products from sheep. In the following, the examined initiatives will be presented according to the seven groups.

1. Special transformation and marketing

The group "Special transformation and marketing" deals with the issue of marketing of agricultural transformed products under various aspects. In this category not the conventional examples of direct marketing should be described, but models be found which transform special products out of agricultural crops and livestock as well as out of forestry products (1.1). The range of market diversified products includes transformation-products out of wool and wood, catering services with farm-own products as well as the production of cosmetics from whey⁵, plant-oils and herbs. Furthermore this category includes cooperations like enterprises, associations, and

⁴ Austria is a federal state with nine Laender: Burgenland, Carinthia, Lower Austria, Salzburg, Styria, Tyrol, Upper Austria, Vienna, Vorarlberg.

cooperatives dealing with jointly marketing of more or less transformed agricultural products (1.2). Central issue was the requirements of team-work. In consideration of the importance of the cooperative marketing of sheep-products (dairy, lamb, wool) for the future, it was presented as an own category (1.3).

1.1 Special product

Under Special products, two units have been described that produce cosmetics from goats' milk (Sanoll's goats' milk-cosmetics) resp. from mare's-milk (Hehle's mare's milk-cosmetics) and sale them directly and through retail market.

1.1.1 The family Sanoll, which lives in Tyrol, is no farm family, but put a step into agriculture and retired from farming after the cosmetic business succeeded. Their access to agriculture was marketing goats' milk, cheese, kids' meat and other products at the farmers market in Innsbruck. When they began to produce goats' cheese, there was a lot of whey that was first sold as refreshing drink. Talking to the customers, they got the information that in former times whey was used as a cleaning water for the face and a cleanser. After some experiments they succeeded in their first products. At present, they market more than 40 different cosmetic products as shower-gel, shampoo, soaps, body milk, different creams etc. The single raw-material comes from organic farmers. Beside the couple there is also a hired labour/ force employed.

1.1.2 The family Hehle, who lives in Vorarlberg, the western federal land at the border to Switzerland, began the reorganization of their farm from cow to mare's milk-production of uncomfortable events not further mentioned. The circumstances remained unfavourable after the readjustment. Alternative medicine considers mare's milk as a medicine, which is used in a sanatorium for patients suffering from lungs' illnesses, after operations of the intestines as well as a diet for babies and premature birth⁵. Due to the medicine-law in Austria, only products which have been proved as a medicine are allowed to be marketed as a medicine. This is very important with respects to advertising. Something that is not proved as a medicine is not allowed to be advertised using words like "helps when you have no appetite" or "against inflammation". Thus it is important to market this kind of products by personal advisory which is given in retail drugstores, and retail markets which sell exclusively organic food and products (Naturkostladen). The mare's milk-cosmetic-products are produced by a druggist.

1.2 Cooperations

Beside the presentation of the implementation and development, the main issue of cooperations was to describe factors of influence of the team-work within cooperating participants.

1.2.1 Among the regional cooperations in Austria the customer-producer-working-association KOPRA in Vorarlberg was examined. At first the association started with direct marketing of beef and continued with further farm products from farmers living in a disadvantaged area. In the meantime KOPRA is also an organic trademark and an organic cooperative which will increase the range of products as well as the group of customers also outside the region Vorarlberg.

1.2.2 The second example of a cooperation is the organic catering-service Tischlein deck dich⁷. At the beginning of the 90ies, it was started as a pilot project of the organic association "Upper Austria Harvest for Life" ("Ernte für das Leben Oberösterreich"). At present, there is a "Tischlein deck dich" company or association in nearly every federal land in Austria. In one federal land, "Tischlein deck dich" is operated by a farm couple. Products which are not available are purchased from other organic farms by the company, associations and the farm holding. "Tischlein deck dich" offers seasonal and regional products in the way of cooked meals, sandwiches and different salads. The drinks are also produced by organic farmers in Austria (wine, cider and fruit drinks from apples, pears and different berries). There are several services added like sending invitation cards to the guests and taking them home after the party.

1.3 Sheep-products

All products from sheep belong to the mere agricultural produce that still have an increasing market demand. Furthermore, the sheep are with regard to their extensive way of holding especially suitable to sustainable agriculture, in particular in the mountain regions of Austria (which cover about 70% of the total area). There has been no market for Austrian lamb meat up to the seventies. The demand was covered by imports from Australia and New Zealand. When the Austrian pioneers began to sell fresh and not frozen lambs of quality in particular to the restaurants and hotels in the Alps in the late seventies and beginning of the eighties, the foreign import-companies also started to deliver fresh lamb meat. The low prices⁸ are a challenge to the marketing of Austrian lambs, but the demand is still increas-

⁵ Liquid obtained by processing cheese.

⁶ Mare's milk is very similar to human mother-milk with regards to the relation between fat, protein and lactose.

⁷ "Set the Table" is the title of a very famous fairy-tale in Austria.

⁸ A farmer in Salzburg gets about 1.000 Austrian Schillings per lamb, whereas a farmer in Newzealand is content with 250 Austrian Schillings.

ing so that every cooperative was optimistic about their economic future.

1.3.1 Among this kind of cooperations, one of the oldest peasant cooperatives in Austria is described. The Tauernlamm-Cooperative in the federal land Salzburg was founded in 1979. When a group of 15 farmers started to market their lamb meat of quality on their own, there has been no marketing for it nor for other sheep-products like cheese, yoghurt and wool. Last year the cooperative delivered 2.000 lambs under the trademark "Tauernlamm" within a comprehensive range of farm products. The requirements in the scope of slaughtering are very high due to the EU-regulation considering the determination in hygienic regards. The Tauernlamm-Cooperative is planning to adapt their slaughterhouse according to the EU-regulation 1997/98. The investments will be promoted by objective 5b measures. Four people are employed, two full-time and two half-time.

1.3.2 Another pioneer among the sheep farmers is the "Josef Schett KEG-company"⁹ in East-Tyrol. A cooperation of three farmers and one butcher began at the end of the 80ies to market lambs of quality under the market-trade "Villgrater Frischlamm" to the regional restaurants and hostelry. Since the beginning of the 90ies, the production shifted to the transformation of wool to goods like mattresses, blankets, and pillows etc. as well as isolation material. According to the shifted production, the trademark was renamed to "Villgrater Natur". Last year about 1.000 lambs and 100.000 tons of lambswool was processed and sold. After the opening of a branch store in Kitzbuehel in Tyrol in 1995, another branch store was opened in Vienna in 1996. The company employs 10 people from the valley.

1.3.3 On the contrary to the pioneers, the "Weizer Sheep-farmers-cooperative" in Styria was founded at the beginning of 1996. This cooperation comprises about 100 farmers with just a few sheep held by hobby-sheep-holders and others with up to about 100 sheep. They have purchased together a closed-down cooperative of processing and delivering dairy products and are going to adapt the building according to their needs of processing dairy products from sheep-milk and sell lamb meat. At the same time, the cooperative wants to build a sales store and a bureau for their manager. The investment is promoted by measures of objective 5b. Already, about 5.000 lambs and 180.000 litres of sheep-milk, processed to cheese and yoghurt, were delivered during the first year. Four people are employed.

2. Services

The second group is dealing with different services (on the contrary to the production and processing of

products). Among these, there are social and municipal services as well as services in the scope of energy and environment. In addition, there are services in connection with the re-using of farm buildings and other services.

2.1 Social services

Taking care of children and old people, which is described under the category Social services, represents traditional activities of farm women. Para-agricultural businesses do not deal with the unpaid work within the family, but shall point out examples, wherein in particular farm women, but also farmers as qualified persons in taking care either of children or of old people, earn money through social services. In the scope of social services, an according qualification is a fundamental requirement. A further example of the combination between agriculture and social services is the foundation of therapy-stations for drug-addicted people on farms. (Integrating handicaps on farms was described by Wiesinger 1991).

2.1.1 Welfare living: In Upper Austria 11 farm holdings have built a cooperation and want to modify agricultural buildings to apartments in purpose of renting them out to old people. The elderly will also be cared for by the farm women who will get the qualification of taking care for elderly people. The objective-5b-project is assisted by the District Chamber for Agriculture in Perg, Upper Austria.

2.1.2 The Chamber of Agriculture Vorarlberg has started a pilot project in 1995, which makes it possible for children between six and twelve to make holiday on a farm without their parents. The farm family should have children in a similar age so that looking after children should not require much more time than usual. Furthermore, this project intends to teach children about agriculture (they have to feed animals together with farm children and learn about the farm work).

2.1.3 The second initiative about child-care was to arrange birthday-parties for children on a farm. Decisive factor for the idea is to mediate farming to children. Now a farm woman in Borken, Münsterland in Germany, organizes once or twice a week birthday-parties for children between four and ten years from the cities near Ruhrgebiet. The farm woman absolved a qualification of the Chamber of Agriculture in Westphalia-Lippe and of the Association of Farm Women in Germany, which will be shortly described under the heading Farm-women-Services.

2.1.4 In Vorarlberg, an organic farmer has absolved the qualification of a Psychotherapist and founded a therapy-station for drug-addicted people on his farm. Be-

⁹ German: *KommanditErwerbsGesellschaft*, that means limited commercial partnership.

sides different creativity-workshops, the clients are able to work in vegetable cropping and livestock husbandry ("working on a farm may have therapeutic effects"). The working capital is financed in advance by the farmer and therapist. The therapy-station is provided by these goods, and the surplus is sold on the regional market. Eight therapists are employed. There is also a cooperation with organic farmers who look after former drug-addicts on their farms. As an alternative income, they get paid by the land Vorarlberg.

2.2 Energy and environment

This comprises activities in the scope of alternative energy as biomass-heating- and solar-energy-installations which have been installed first by farmers. The first solar-energy- installations were invested in order to reduce the costs regarding operating resources. Two third of about 250 biomass-heating-installations in Austria are initiated and operated by farmers mostly in cooperations. In terms of solar-energy-installations, most of them are built in the meantime by non-farming inhabitants.

The importance of these installations is that they do not cause so much environmental pollution (there is no emission of damage materials at the solar energy and an adjusted CO₂-balance at the biomass-heating). Furthermore, the supplying of the municipality or region with "home-made" energy is significant with regard to keeping the purchasing power in the region. Partly these biomass-heating-installations became a kind of meeting place for tourists who consume something in the regional restaurants and retail stores.

In this connection, a further work done by farmers is to cultivate the cultural landscape and to compost biogenous garbage, both as a municipal service. This example is briefly presented in the following.

2.2.1 A cooperation between four farmers in the region Murau in Styria is operating municipal services in the scope of cultivating the landscape and composting biogenous garbage. One of the farmers is collecting the biogenous garbage from the different private households as well as from the churchyards and several enterprises. The composting takes place at specially prepared areas which have to be authorized by a procedure with regard to the law of water. The compost is used as a natural fertilizer. The farmer is paid by the municipalities. He is planning an installation for biogas which is generated through the process of composting and can be utilized as an energy.

2.3 Alternative use of farm-buildings

In this category, the range of possibilities reaches from the re-building for the purpose of letting out apartments, storerooms, offices, up to farm cafes and other

kinds of restaurants, inns, in Austria the famous "Heurige" etc. wherein home-made meals and drinks are served.

2.3.1 A farm woman in Upper Austria organizes seminars on baking farmers' bread and arranging flowers in a former horse stable mostly for other farm women. The biggest part of their income is earned by processing and delivering dairy products from sheep. In the former stable for pigs and cattle, they are going to have modern installations in order to process the dairy products from the milk of 120 sheep.

2.3.2 A farm couple in Germany re-built a former stable for milk-cows to a farm cafe and sales regional meals (Muensterlaender onion-beef, baked potatoes and different soups and salads) made from their own agricultural products. In order to utilize the capacity in weak seasons, the farm woman organizes dinners for birthday-parties, weddings, business enterprises etc. The main income source of the farm couple is still direct marketing of several agricultural products more or less processed.

2.4 Further services

In the framework of Further services, the combination of farm businesses and services in connection with an alternative income for farmers and farm women is described. This issue comprehends also municipal services like removing snow from the streets by snow ploughs and tractors as well as cleaning drains etc. Furthermore, seminars, etc. are taking place at farm houses. There is a wide range of services in the scope of catering, housekeeping, and child-care offered by farm women.

2.4.1 The Chamber of Agriculture in Westphalia-Lippe and the Association of Farm Women in Germany, organized a training-program with regard to different qualifications for farm women who want to "walk on new ways of pluriactivity for women" in 1995/96. Since March 1996, this pilot project is implemented through the foundation of so-called Offices for Farm-Women Services. These offices, which are led by a manageress who is also a farm woman, are a kind of turntable between the offers and the demand of customers. The offer includes a wide range of services with regard to catering, housekeeping and child-nursery. There is an all-round service for parties and family-, singles- and households of elderly people. (As an example of part-time child-nursery, the organization of birthday-parties was already presented). But there is also the possibility to get qualification in so-called "day-mother" (a woman who takes care of children during the day while the real mother is at work) which fits best to young farm women who have small children on their own.

The farm women arrange also tours for tourists through their region (Muensterland) and show them sightseeing regarding to folklore.

2.4.2 Tele-houses and tele-offices offer the total infrastructure for so-called tele-workers who are on-line with their employers in a city. They also provide the inhabitants in the peripheral region with training and education programmes as well as secretary services and management consulting. The examined Tele-office Retzer Land (Lower Austria) shows that there are not only jobs created but shifted from the centres to the peripheral regions. As a result, commuting and polluting of the environment (most of the commuters go by car) shall be reduced. The Leader-II Local Action Group Oetzal in Tyrol started to establish a tele-center in 1996/97 which shall become an education and training centre as well as a communication centre in the valley. The first training-programme for farm women started in spring 1997 and was continued in autumn 1997. About twenty farm women learnt how to handle different computer programmes like MS Word and Excell by discussing a "virtual farm enterprise". A farm woman learns how to write an official letter to the public administration or an information about holidays on her farm, etc. and how to do it by using the computer. This is called project-referring training and education.

III. HOW TO BE INNOVATIVE AND SUCCESSFUL?

There is a complex system of determining factors in terms of the successful implementation of initiatives. In science it is usual to describe the circumstances and requirements in a very comprehensive and difficult understanding way whereas the participants are often going to solve their problems resp. overcome impediments straight ahead without analyzing the whys and the whats. Nevertheless, in science it is necessary to divide the determinants into different assemblies which cannot be delimited from each other strictly in practice. Figure 1 gives an overview how these different aspects are connected to each other.

3.1 To take the initiative

Initiatives always mean changes with regards to the former activities and the previous usual circumstances. The first step is not the idea but the wish to change something or to do something new. This requires to perceive the actual situation and to assess it if it is satisfactory or not. There are different reasons for not being content with the actual circumstances, however. One of them can be that somebody does not have a job or farm activity according to his or her abilities. Recognition is required again in terms of discovering one's own competence.

Sometimes people have to travel around or to talk to people who are active in initiatives to recognize the need for change. Practically in all examined cases the

participants worked outside agriculture for some time and/or lived outside the region for a while.

In some cases, it was people from outside who provided the input of new ideas, sometimes it was the chamber, other professional extension workers like those from the OEAR, which means Austrian Association for Self-Reliant Rural Development, or politically engaged people. The OEAR is the most famous non-governmental institution in the scope of professional consulting initiatives in the rural areas. One of the main principles of the concept of the OEAR's organization is that the extension service bureaus are located in the regions and that the extension workers are participating in rural life (Oedl-Wieser 1994).

Political engagement is another reason and a kind of requirement that is essential in the framework of initiatives. There has to be a political background in order to become active. Political background means that the participants e.g. want to sustain agriculture in disadvantaged regions, or change to organic farming, or want to create new jobs, etc.

After realizing that something has to be changed, one of the most important steps is to set targets for results which should be achieved. This means that one has to analyze the actual situation (resources, abilities, possibilities for a partnership etc.) very carefully in order to work out the procedure of implementation step by step.

3.2 New ways of learning: creativity and experience exchange

"The peasant human being is learning by looking at something and not by reading scientific papers" stated a participant who learned how to market sheep products by experience exchange and study tours to initiatives in Bavaria and Switzerland. So did other participants too, in particular, those marketing sheep products (Villgrater Natur and Weizer Sheepfarmers' Cooperative).

The cooperation KOPRA in Vorarlberg implemented the experiences of a direct marketing association in Switzerland (called KAG: Consumers' Working Association).

Most of the initiatives learned by study tours and experience exchange and are in the meantime an aim for study tours of other people on their own. It was stated by some extension workers that successful initiatives behave open-hearted to interested people whereas those who are afraid of competition ("somebody could come and copy the business") are not successful in the long run.

Most of the participants had absolved a training outside agriculture and took part in courses in terms of continued education. The traditional education at school is teaching to think in straight lines which avoids creativity and developing the own competence. Some of the examined participants give the impression that their creativity and the recognition of their own abilities matured step by step since they started their working life.

3.3 The importance of communication

"By talking people meet each other" is a saying in Austria. The importance of conversation, discussing and exchange of ideas was underlined in particular by the cooperations. To work together requires a good basis of communication. In some cases it was stated that it is favourable that the participants have known each other before and maybe if they share some spare time together. If the participants go to a pub after an official meeting, it makes it sometimes easier to talk about crucial things which would not be mentioned under working circumstances.

On the other hand, however, there were at least two initiatives where the impression came up that the farmer does not even talk to his wife when he is going to plan a different or additional activity. Although women work a lot, they often do not claim taking part in decision-making owing to the patriarchal traditions.

Changes cause conflicts which can just be handled if people talk about them. If there are fights among single participants which cannot be solved within the group, it is suggested to start a kind of supervision with a qualified trainer.

The way of talking is not just important within a co-operation but also towards customers as well as towards people representing the official administration.

3.4 Persisting motivation

By starting an initiative from outside (e.g. by extension workers) but also consulting bottom-up initiatives, it is very important to give rise to quick events of success. This could be an article in a local newspaper about the planned activities of the initiative, or the first content customers who spread the news by mouth advertising.

Beside the reason of motivation to earn more money and to be economically successful, idealistic objectives have also to be considered. Such aims could be the production of organic food or the cooperation within a non-hierarchical team or sustainable farming etc. In particular, it is important to concentrate on idealistic objectives if unfavourable circumstances afford it.

To connect commitment with being pleased by working for the initiative is a significant aspect in terms of persisting motivation. If the job is entirely difficult and exhausting, people become busy over the time so that they are not free to do or think something else. However, to avoid being busy at the beginning of a new activity might not be very easy, because it is still in our mind that there is no success without hard working. Nevertheless, to originate an innovative activity which fits together with one's own competence and interests causes satisfaction and pleasure nearly without intention.

3.5 Cooperation

One of the most important maxims of the market system in the western world is competition. The first

games children learn is to strengthen their competitiveness. The results of an examination referring to extension work of direct market initiatives (Vogel 1994) proved that participants fail being pleased with their activity and their achievement (although they may be successful) due to the competition among the team. Cooperation is the new slogan and not longer working against each other. At first people have to learn working together because competition as the one and only motor for activity is still in their mind.

In cooperations, it is very important that every participant implements tasks and functions according to his or her abilities. There has to be a clear and easy understanding of the organization regarding various responsibilities and duties. According to the female leading style, there should be coordination rather than commanding. Most of all, the assessment of different functions and tasks should be erased. Instead, participants acknowledge their own and the competence of the others which can be best implemented according to the suitable roles and tasks within a team.

Decisions have to be accepted by all members of the team. This requires a high level of willingness to discuss the matters and to talk frankly together. In order to be able to react rather quickly in terms of developments at the market, the cooperative KOPRA installed the so called secretary managing board. According to the basic idea that a group decision is better than one made by a single person, top-down decision should no longer be accepted.

3.6 Extension services and intermediaries

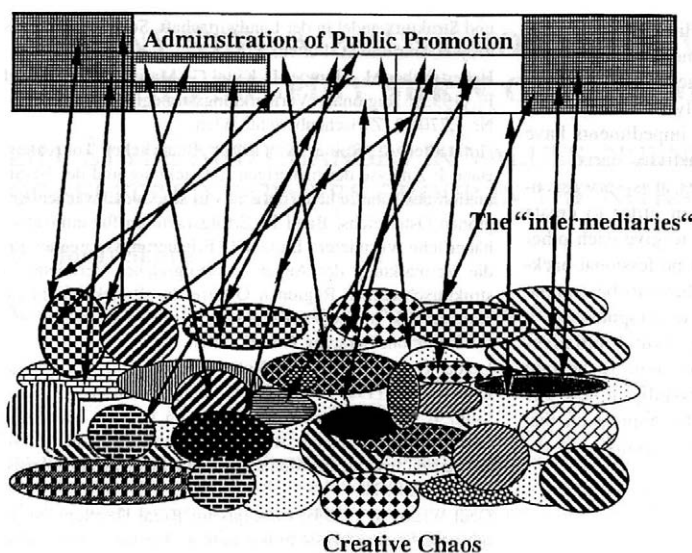
Nearly every initiative made use of the existing extension services. This comprises the agricultural pressure group (Chamber of Agriculture), associations referring to organic farming, as well as private extension services like the OEAR and leads to the conclusion that consulting is a decisive factor for initiatives.

First of all, the function of consulting refers to the analysis of the recent situation and the available resources as well as the interests and competence of those who are looking for advice. Further aid is to be given in calculating the required investments and assessing the eligibility of financing. In this context, the extension worker has to know a lot about the promotion system and other formal affairs.

One of the consulting's crucial part is to act as a mediator between the administration and other public institutions on the one hand and the participants in rural areas on the other hand in order to connect the institutions of promotion with the entitled rural population (Figure 1).

AN INCENTIVE IN RURAL DEVELOPMENT?

The possibilities of alternative income sources on farm enterprises are very manifold. The wide range reaches from selling special products through coopera-

1. The function of intermediaries between the administrative and creative chaos in rural areas

Source: Loibl 1997

tive trading of traditional agricultural products to different services by alternative use of farm resources. In most cases several jobs had been created, farmers and farm women are no longer just working on their farms but became managers of cooperatives or enterprises, sales managers, cooks, marketing experts, psychotherapists, care persons for elderly people, they look after children (not just their own), became active members of a group which built up a tele-center etc. The integral development of rural areas needs people who recognize and perceive their context, circumstances, chances, abilities, and the impact of certain general settings concerning their activity and who are able to step out of their traditional role and cooperate with employees, businessmen, politicians, etc.

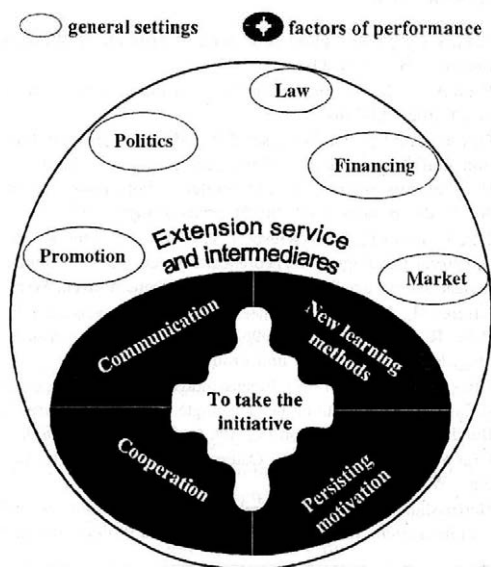
However, the economic and social problems of rural areas are particularly complex. This requires adjustment policies and policies to accommodate and capitalize the diversity of economic, cultural, social, environmental and resource bases of rural areas. Most of all, intermediaries and translators of complicate public matters (laws, promotion schemes etc.) are necessary in order to connect the public possibilities with the creativity of the people in the countryside. Nevertheless, rural development has to be bottom-up, the lack of economic development in rural areas is the result of top-down decisions from the public.

Neither the pressure of action nor the financial risks should be too high in order to stream the activity in a productive way. In particular, regarding objective 5b measures, it was complained about the tremendous investments which are not compatible with the aim of mobilizing economic activities in rural areas.

The most important factors of performance worked out by this study as well as general settings which have to be considered in the framework of initiatives are

shown in Figure 2. Their interdependencies and impacts cannot be differentiated sufficiently against each other.

The initiative was taken for various reasons, the alternative income source develops step by step and sometimes has already become an own enterprise. Actors have to be pleased with their activity for doing something they are able to. In general, farm women provide

2. The system of general setting and the factors of performance of initiatives

Source: Loibl 1997

a big sensitivity for the changes in life. Thus they are often open-hearted towards readjustment and new alternative income prospects. However, they can suffer from the opposition within the farm family for starting new occupations. In most cases the first impediments have to be overcome already before the activity starts.

With regard to changing activities, it is very essential to team up with other people in order to create capable organization structures and to give each other human support. People with different professional background have different ideas which have to be compatible in order to manage a common development.

Most of the participants working in rural initiatives have further plans for the future. As soon as the first ideas have been implemented successfully, a new one is developed. At the end it gives the impression that one step is following the other and it seems as if the road is made on the move.

ACKNOWLEDGEMENT

I want to thank Josef Krammer for having the idea which led to this project. Further I want to thank my colleagues Michael Groier, Georg Wiesinger and Josef Hoppichler for discussing central issues as well as Gisela Zechner for her interesting contributions concerning the issue as well as project management. Last but not least, I thank my colleague Thomas Dax who assisted me in structuring my ideas and always showed me another point of view by his original arguments.

REFERENCE

Arkleton T.(1992): Farm household Adjustment in Western Europe 1987–1991. Oxford.
Brun A., Fuller A. (1991): Farm Family Pluriactivity in Western Europe. Oxford.
Dax T., Loibl E., Oedl-Wieser T. (1995a): Erwerbskombination und Agrarstruktur – Entwicklung landwirtschaftlicher Haushalte im internationalen Vergleich. Forschungsbericht, Nr. 33 der Bundesanstalt für Bergbauernfragen, Wien.
Dax T., Loibl E., Oedl-Wieser T. (1995b) (ed.): Pluriactivity and Rural Development. Theoretical Framework. Forschungsbericht, Nr. 34 der Bundesanstalt für Bergbauernfragen, Wien.
Gfrerer H., Holzer G., Lahner H., Lattner G., Massauer E., Peter R., Staudinger F. (1996): Bäuerliche Direktvermarktung. Rechtsvorschriften und Produktkatalog, Wien.
Glatz H., Scheer G. (1981): Eigenständige Regionalentwicklung – Ein Weg für strukturell benachteiligte Gebiete in Österreich. Bundeskanzleramt, Sektion IV, Abt. 6 (dzt. 4), Wien (1/81).
Graf W. (1996): Biogas für Österreich, 2. überarbeitete Auflage, Wien.
Hebertshuber M. (1989): Direktvermarktung: Probleme und Möglichkeiten. Teil Direktvermarktung des Projekts Bildung

und Strukturwandel in der Landwirtschaft. Schriftenreihe des Projektzentrums St. Pölten, Nr. 25.
Hebertshuber M., Humpel J., Kittel G., Marchner G., Schlögl F. (1993): Regionale Vermarktungsstrategien. BMLF-Proj. Nr. L770/93, Zwischenbericht, Wien.
Hofstadler A., Reiner K. (1991): Bäuerlicher Tourismus. Band I: Analyse der bisherigen Entwicklung und der Ist-Situation des bäuerlichen Tourismus in strukturschwachen Regionen Österreichs. Band II: Erfolgsfaktoren für innovative bäuerliche Vermieter. Band III: Erneuerungsstrategien für die Vermarktung der Angebote erfolgreicher Vermieter in strukturschwachen Regionen Österreichs. Projektbericht im Auftrag des Bundeskanzleramtes, herausgegeben von der ÖAR Regionalberatung GmbH, Wien.
Leader Ötztal, Verein Sall-Wöll für Eigenständige Regionalentwicklung (1997): Pressemitteilung, Umhausen.
Loibl E. (1997): Der Weg entsteht im Gehen. Bäuerliche Initiativen im ländlichen Raum. Research Report, No. 39 of the Federal Institute for Mountainous and Less-favoured Areas, Vienna, Austria.
Oedl-Wieser T. (1994): Concepts for Rural Development in the Less-favoured Area South-East of Austria. Contribution to the Workshop on "Training of Rural Women in Entrepreneurship and Small Business Development at the 7th International Rural Development Summerschool in Herrsching, Bavaria, September 8th–14th 1994.
Oedl-Wieser T. (1996): Consideration of Leader II in Austria. Austria's Regional Policy after Accession to the European Union. Country Report Austria: "Major rural development issues" to the 9th International Rural Development Summerschool of FAO in AYR – Scotland, September 2nd–7th 1996.
Österreichische Bergbauernvereinigung (1992) (Hg.): Die Bergbauern Heft Jänner 1992 und Feber 1992.
Perzi N. M. (1994): Vom Morgen im Heute: Dorferneuerung Kautzen. Club Niederösterreich (Hg.) Broschüre 4/5/1994 Wien.
Regenrömel G., Schmid M. (Hg) (1989): Neuland – Die Wiederentdeckung bäuerlicher Direktvermarktung mit Beiträgen. Von: Asamer M., Lukesch R., Priebe H., Scheer G., Schermer M., Wien.
Vogel S. (1994): Bestimmungsfaktoren bäuerlicher Innovation in Gemeinschaftsprojekten. Befragungsergebnisse aus der Südsteiermark, Wien.
Waldert H. (1992): Gründungen. Starke Projekte in schwachen Regionen, Wien.
Wiesinger G. (1991): Irrsinn und Landleben – Modelle einer Behindertenintegration in der Landwirtschaft. Forschungsbericht, Nr. 28 der BA für Bergbauernfragen, Wien.
Willi J. (1996) (Hg.): Landwirtschaft und Leben, Zeitschriften 2/3 ("Bäuerliche Vermarktungsinitiativen") und 4/5 ("Stopp dem Bauernsterben"). Studienzentrum für Agrarökologie am Forschungsinstitut für alpenländische Land- und Forstwirtschaft der Universität Innsbruck.
Wirthgen, M. (1992): Direktvermarktung – Verarbeitung, Absatz, Rentabilität, Recht. Stuttgart.

Arrived on 20th December 1998

Contact address:

Dipl. Ing. Elisabeth Loibl, Federal Institute for Mountainous and Less-Favoured Areas, Moellwaldplatz 5, A-1040 Vienna, Austria, tel.: ++43 1 504 88 690, fax: ++43 1 504 887 139, e-mail: elisabeth.loibl@bmlf.gv.at

ŽIVOTNÝ ŠTÝL A ZMENY HODNOTOVÝCH ORIENTÁCIÍ VYBRANEJ SKUPINY SHR V OKRESE NITRA¹

LIFE STYLE AND CHANGES IN VALUES ORIENTATION OF SELECTED FARMERS GROUP IN THE NITRA DISTRICT

D. Moravčíková

Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

ABSTRACT: This article presents a part of results from the research oriented on structural characteristics and social continuities concerning the farmers formation process in the Nitra district. Life style and values orientation characteristics of selected farmers group are based on the quantification of the following indices: non-working time, social funds, way of living, equipment of households and life success. The theoretical starting point is the understanding of life style as an expression of special and permanent peculiarities in the group's way of life and free time as an important source of its individualization. Material and non-material values orientations declares partly about formation of selected farmers group life strategies during the social, economical and political changes in the Slovak society.

Key words: farmer, life style, values orientation, free time, equipment of households

ABSTRAKT: Článok hodnotí časť výsledkov výskumu zameraného na charakteristiku štruktúry a sociálne súvislosti procesu formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov v okrese Nitra. Životný štýl a hodnotové orientácie vybranej skupiny SHR sú charakterizované na základe kvantifikácie ukazovateľov mimopracovného času, sociálneho kapitálu, spôsobu bývania, vybavenosti domácností a faktorov životného úspechu. Teoretickým východiskom je chápanie životného štýlu ako vyjadrenia určitých špecifik a trvalých zvláštností skupinového spôsobu života a voľného času ako významného zdroja jeho individualizácie. Materiálne a nemateriálne hodnotové orientácie čiastočne vypovedajú o formovaní životných stratégií tejto skupiny SHR v kontexte socioekonomických a politických zmien slovenskej spoločnosti.

Kľúčové slová: samostatne hospodáriaci roľníci, životný štýl, hodnotové orientácie, voľný čas, vybavenie domácností

ÚVOD

V každodennom živote jednotlivca, sociálnej skupiny i spoločnosti existujú ustálené pravidelnosti, na základe ktorých sa formujú sociálne interakcie, podmieňuje sa výber sociálneho prostredia, sociálne správanie, ako aj štruktúra využitia času. Charakterizujú vždy určitú kultúru, pospolitost, alebo región.

Život človeka v úplnosti vyjadruje životný spôsob ako kategória zachytávajúca jeho charakter, štruktúru a obsah. Formuje a šíri sa v konkrétnom spoločenstve na základe určitých vzorov správania a v prijatých spoločenských normách dotvára, modifikuje a upevňuje sa kultúrou, tradíciami, obyčajami a sociálnymi inštitúciami. Životný spôsob predstavuje výslednicu mnohomenzionálneho pôsobenia spoločenských faktorov materiálnej i duchovnej podstaty, bezprostredného vplyvu prírodných podmienok a je možné diferencovať ho podľa sociálnych skupín.

Špecifiká a trvalé zvláštnosti skupinového spôsobu života vyjadruje životný štýl, ktorý sa posudzuje na

základe vonkajších foriem života a je utváraný tak objektívnymi možnosťami v rámci daného sociálneho systému, ako aj subjektívnymi motívmi ovplyvňujúcimi správanie. V súvislosti so sociálnou stratifikáciou spoločnosti možno životný štýl posudzovať ako identifikačný znak pre príslušnosť k určitej sociálnej vrstve.

Významný zdroj individualizácie životného štýlu predstavuje oblasť voľného času. Chápe sa ako čas, ktorý človeku ostane po splnení tzv. nutných povinností (napr. zamestnanie a doprava do neho, domáce práce, údržba domácnosti, a pod.). O náplni i proporcií medzi aktívnou a pasívnou formou jeho trávenia rozhoduje sám jedinec.

Hodnotové orientácie sú výrazom potrieb, postojov a jedným z regulátorov sociálno-ekonomického správania jednotlivcov, spoločenských skupín, zoskupení či vrstiev v spoločnosti. Základ hodnotového rebríčku poskytuje rodina svojou výchovou, v procese formovania má naň vplyv sprostredkovaná kultúra, životné skúsenosti, objektívne okolnosti, subjektívne postoje sociálneho okolia a množstvo ďalších faktorov. Jednotlivec

¹ Príspevok prednesený na medzinárodnom sympóziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckeho obyvateľstva v Nitre 7.–8. 10. 1998 a upravený pre Zemědělskou ekonomiku.

neformuje svoj hodnotový systém nezávisle, ale v súvislosti s hodnotami uznávanými skupinou, resp. skupinami, ktoré sú pre neho dôležité. Zdrojom skupinových hodnotových orientácií môže preto byť i spôsob a charakter práce – teda napr. poľnohospodárstvo. Hodnotový systém existujúci vždy vo vzťahu k iným hodnotovým systémom sa postupne alebo náhle mení v závislosti od priebehu historických udalostí. Zmeny v jeho hierarchizácii teda charakterizujú každé spoločenstvo v konkrétnom priestore a čase. Keďže roľníctvo bolo a je súčasťou sociopolitickej organizácie spoločnosti, hodnotové postoje roľníckej society do značnej miery odrážajú procesy sociálnych a ekonomických zmien na úrovni štátu.

METODICKÝ POSTUP

Výskum bol zameraný na charakteristiku štruktúry a sociálne súvislosti procesu formovania samostatne hospodáriacich roľníkov. Pojmom „samostatne hospodáriaci roľník“ (ďalej SHR) sa označuje fyzická osoba, pre ktorú hlavným kritériom určenia jej sociálneho statusu je vlastníctvo a spôsob užívania pôdy, ktorá v rôznych formách poľnohospodárskej činnosti cielavedome spája vecné, finančné a ľudské zdroje do konkrétnej výrobnou-organizačnej jednotky s cieľom produkovať užitočné hodnoty pre uspokojenie potrieb vlastnej rodiny a pre potreby trhu. Utváranie SHR je jedným z tých sociálnych javov, renesanciu ktorých prinášajú zmeny odohrávajúce sa na súčasnom slovenskom vidieku a v poľnohospodárstve.

Cieľom výskumného projektu bolo vo vybranej vzorke respondentov SHR kvantifikovať vybrané ukazovatele životnej úrovne SHR, charakterizovať životný štýl a základné hodnotové orientácie tejto sociálnej skupiny, ktoré ovplyvňovali i ovplyvňujú ich vedomie a účasť na spoločenskom živote.

Výskum v teréne sa realizoval technikou dotazníka. Formou štandardizovaného rozhovoru bolo oslovených 110 osôb. Hodnotené výsledky obsahujú aj údaje o troch SHR vyvíjajúcich poľnohospodársku činnosť v rámci okresu s trvalým bydliskom mimo okresu Nitra. Prehľad o kategóriách obcí a respondentoch SHR dokumentuje tab. I.

VLASTNÁ PRÁCA

Obraz o životnom štýle poskytoval súbor odpovedí obsahujúcich údaje o využívaní voľného času, sociálnych kontaktoch a sociálnom kapitáli. Všeobecne sa predpokladá, že poľnohospodári majú menej voľného času ako zvyšná populácia v súvislosti s nerovnomernosťou ich pracovnej doby, zlej dostupnosti služieb rôzneho charakteru a limitovanými možnosťami z hľadiska územnej odľahlosti. Prostredie vidieckych obcí sa obvykle spája s prevahou pasívneho spôsobu trávenia voľného času ako dôsledok namáhavosti tohto typu zamestnania.

Mimopracovný čas

Pracám v domácnosti (ako napr. starostlivosť o deti, nákupom, upratovaní, varení, údržbe domácnosti a pod.) sa venovalo 80 % respondentov. Domácim prácam menej ako v prednovembrovom období sa venovalo 40 % respondentov, viac 28 % a rovnako 27 % sledovaných SHR. Väčšina respondentov nevedela identifikovať príčiny zvýšenia resp. zníženia aktivít v tejto oblasti.

K formám trávenia voľného času uvedeným v dotazníku patrili návštevy kultúrnych podujatí (múzeí, výstav, opery, baletu, divadla, koncertov), čítanie hodnotnej a štúdium odbornej literatúry, návšteva knižníc a pod. Uvedené aktivity boli sledované z hľadiska ich periodicity počas roka, mesiaca a týždňa. Skutočnosť, že 52 % respondentov vôbec nenavštevovalo divadlá, balet, operu, alebo koncerty vážnej hudby a 42 % múzeá a výstavy, svedčí o nízkom záujme sledovanej skupiny SHR o umeleckú kultúru profesionálnej úrovne. Niekoľkokrát za rok tieto kultúrne inštitúcie navštívilo približne 15 % respondentov. Návštevnosť vybraných podujatí bola veľmi nízka napriek tomu, že išlo o formy kultúrneho vyžitia nevyžadujúce si priame tvorivé aktivity. Príčinou môžu byť konzervatívne prvky v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva, ale aj vzdialenosť uvedených kultúrnych inštitúcií od miesta ich bydliska.

Takmer tretina respondentov uviedla, že nikdy nečíta hodnotnú literatúru (beletriu, historické romány, životopisy, knihy o prírode a pod.), neštuduje odbornú literatúru, nenavštevuje prednášky alebo kurzy a jazy-

I. Prehľad o kategóriách obcí a respondentoch SHR – Review of village categories and farmers-respondents

	Kategórie obcí podľa počtu obyvateľov ¹			Celkom v okr. Nitra ⁵
	do 1 000 ²	1 000–5 000 ³	nad 5 000 ⁴	
Počet obcí, v ktorých sa realizoval dotazníkový výskum respondentov – SHR ⁶	17	23	3	43 ^{**}
Celkový počet registrovaných SHR ⁷	175	365	358	898
Počet respondentov – SHR ⁸	26	55	26	107

* by June 1995

** without 3 farmers with permanent residence outside the Nitra district

¹categories of villages according to number of inhabitants, ²up to 1 000 inhabitants, ³between 1 000 and 5 000 inhabitants, ⁴over 5 000 inhabitants, ⁵total of Nitra district, ⁶number of villages in which the questionnaire research was realized, ⁷total number of registered farmers, ⁸number of farmers-respondents.

kovo sa nevzdeláva. Pravidelne každý týždeň, alebo častejšie číta hodnotnú literatúru približne 20 % respondentov, príležitostne počas roka 48 %. 71 % respondentov nevyužívalo služby knižníc, pričom výskum preukázal dobrú a veľmi dobrú úroveň vybavenosti ich domácich knižníc.

Životný štýl respondentov je teda možné charakterizovať uspokojovaním kultúrnych potrieb predovšetkým v domácom prostredí.

SOCIÁLNY KAPITÁL

Sociálnu pozíciu a spoločenskú prestíž respondentov SHR bližšie charakterizoval ich sociálny kapitál. Za príležitostnú formu spoločenského kontaktu typického pre spôsob života vidieckeho spoločenstva respondenti (88 %) považovali návštevy kaviarní, reštaurácií, diskotiek a tanečných zábav. Spoločenské kontakty a návštevy priateľov zohrávali a zohrávajú v živote SHR dôležitú úlohu. Častejšie ako týždenne priateľov navštevovalo 17 % respondentov, každý týždeň 14 % a 22 % respondentov aspoň raz do mesiaca. Viac ako polovica sledovaných SHR považovala tieto sociálne vzťahy za dôležité, čo svedčí o ich stabilnosti.

V rámci interakcií SHR s inými ľuďmi sa uskutočňovalo recipročné poskytovanie pomoci, uplatňovanie vplyvu a pod. Súčasne dokumentovalo, že respondenti boli ochotní a schopní poskytnúť pomoc ľuďom v núdzi a zároveň si boli vedomí toho, že existujú ľudia, na ktorých sa v ťažkej situácii môžu s prosbou o pomoc obrátiť. Ochota k susedskej výpomoci bola väčšia ako subjektívne hodnotenie reciprocity okolím. Za nepodstatné vo svojom živote užitočné kontakty považovalo len 7 % respondentov.

Materiálne hodnotové orientácie

Zmeny sociálneho statusu a sociálnej pozície sledovanej skupiny boli sprevádzané pohybom v hodnotovom systéme opytovaných.

Preferencie hodnôt materiálneho charakteru sa orientovali hlavne do bývania – oblasti, ktorá v tradičných podmienkach roľníckeho spôsobu života stála na okraji záujmu popri rozvoji a investíciách do rodinného hospodárstva. Úroveň bývania a vybavenosť domácností prevzali na seba prestížnu funkciu reprezentácie rodiny navonok. K typickým materiálnym hodnotám poľnohospodárskej populácie v 80. a 90. rokoch možno zaradiť bývanie, vybavenie domácností, vlastníctvo auta, vysoké príjmy a pod. Vybavenosť domácností dokumentujú údaje v tab. II. Je takmer vo všetkých ukazovateľoch podstatne vyššia ako v okrese Nitra a v obciach okresu. Vybraní respondenti SHR patria k skupine obyvateľstva s vyšším vybavením domácností ako je okresný štandard.

V okrese Nitra pripadalo v priemere na jeden trvale obývaný byt 48 m² obytnej plochy. U respondentov tento ukazovateľ činil 84,4 m² na jednu bytovú jednotku, čo je približne dvojnásobok. Tieto fakty však neodrážalo subjektívne hodnotenie kvality vlastného bývania – ako vysoko nadpriemernú ju charakterizovalo 1,4 %, mierne nadpriemernú 7,0 %, priemernú 54,9 %, mierne podpriemernú 26,8 % a značne podpriemernú 9,9 % respondentov, ktorí na otázku odpovedali. Na otázku nevedelo, resp. nechcelo odpovedať 35,5 % sledovaných SHR.

Nemateriálne hodnotové orientácie

Z nemateriálnych hodnôt za podstatnú v dosahovaní životného úspechu považovali respondenti predovšetkým usilovnú prácu, pričom dôraz na ňu v ponovembrovom období vzrástol. Preferencia usilovnej práce ako hlavnej hodnoty v hodnotovom systéme SHR viedla i k zodpovedajúcim formám správania. Dôkazom toho je fakt, že viac ako 50 % respondentov uvádzalo v priemere 50 až 100 odpracovaných hodín týždenne.

K podstatným predpokladom dosiahnutia životného úspechu opýtaní zaradili aj potrebu poznať správnych

II. Vybavenosť domácností SHR – Equipment of farmers households

	Vybavenosť domácností v % ¹		
	v okrese ²	v obciach okresu ³	u respondentov ⁴
Mraznička ⁵	29,8	35,2	90,0
Automatická práčka ⁶	30,3	17,1	63,6
Farebný televízor ⁷	44,5	34,3	87,3
Telefón ⁸	30,3	14,6	60,0
Osobný automobil ⁹	38,8	33,8	78,2
Chata, rekreačný dom ¹⁰	5,5	2,3	12,7
Vodovod ¹¹	86,2	–	93,6
Kúpeľňa ¹²	84,6	–	94,5
Splachovacie WC ¹³	76,4	–	87,2

¹Podľa údajov Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991 – according to 1991 Census

²equipment of households in %, ³in the district, ⁴by respondents, ⁵refrigerator, ⁶automat washing-machine, ⁷colour TV, ⁸telephone, ⁹car, ¹⁰summer cottage, ¹¹water-supply, ¹²bathroom, ¹³water-closet

Stupeň dôležitosti pre životný úspech ¹	Pred novembrom 1989 (v %) ²						Po novembri 1989 (v %) ³					
Faktory životného úspechu ⁴	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Pochádzať z bohatej rodiny ⁵	6,4	17,3	17,3	41,8	14,5	2,7	22,7	25,5	22,7	16,4	11,8	0,9
Mať čo najvyššie vzdelanie ⁶	18,2	28,2	28,2	24,5	–	0,9	18,2	22,7	28,2	24,5	5,5	0,9
Byť ctížiadoslivý ⁷	20,0	22,7	28,2	21,8	5,5	1,8	31,8	27,3	25,5	10,9	3,6	0,9
Usilovne pracovať ⁸	38,2	21,8	22,7	13,6	3,6	–	46,4	36,4	10,0	3,6	3,6	–
Poznať správnych ľudí ⁹	23,9	37,6	25,7	10,1	1,8	0,9	24,8	40,4	22,0	10,1	1,8	0,9
Mať politické konexie ¹⁰	18,2	31,8	18,2	19,1	10,9	1,8	10,0	18,2	17,3	35,5	17,3	1,8
Ochota riskovať ¹¹	20,0	13,6	20,0	33,6	10,9	1,8	31,8	30,0	25,5	7,3	3,6	1,8
Mať vzdelaných rodičov ¹²	8,2	27,3	26,4	20,9	14,5	2,7	9,1	27,7	30,0	21,8	13,6	2,7
Mať nadanie, talent ¹³	15,5	37,3	26,4	15,5	2,7	1,8	18,2	50,0	20,9	8,2	–	1,8
Politické názory ¹⁴	12,7	24,5	20,9	20,9	17,3	2,7	4,5	7,3	20,9	40,0	22,7	3,6

Vysvetlivky – explanation: 1 = podstatné – substantial, 2 = veľmi dôležité – very important, 3 = dosť dôležité – rather important, 4 = nie veľmi dôležité – not very important, 5 = úplne nedôležité – entirely unimportant, 6 = nevie zhodnotiť – not evaluated

¹degree of significance for life success, ²before November 1989 (in %), ³after November 1989 (in %), ⁴indices of life success, ⁵to descend from rich family, ⁶to have the highest education, ⁷to be ambitious, ⁸to work hard, ⁹to know the right people, ¹⁰to have political contacts, ¹¹readiness to risk, ¹²to have educated parents, ¹³to have talent, ¹⁴political opinions

ľudí a mať čo najvyššie vzdelanie. Ide o hodnoty, ktoré nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti patria k základom hodnotového systému SHR. Hodnotenie ich významnosti vyjadruje tab. III.

K významnejším posunom došlo v hodnotení dôležitosti majetkových pomerov, politických názorov a politických konexií. Na význam majetkových pomerov kladú respondenti v súčasnosti väčší dôraz. Preferencie tohto ukazovateľa vzrástli o 16 %, čo zrejme súvisí so zmenami ekonomických a predovšetkým vlastníckych vzťahov v spoločnosti.

Za menej dôležité považujú respondenti politické konexie a politické názory. Významnosť týchto predpokladov poklesla o 8 %.

Pomerne stabilným sa javí názor respondentov na význam talentu a nadania pri dosahovaní životných cieľov a úspechu. SHR ich považujú za dôležité v akýchkoľvek sociálnych pomeroch.

ZÁVER

Samostatne hospodáriaci roľníci sú spoločenskou skupinou, ktorá v štruktúre foriem hospodárenia na pôde v okrese Nitra počtami výrazne prevyšuje ostatné podnikateľské subjekty. Predstavujú vnútorne diferencovanú sociálnu skupinu, v štruktúre a sociálnych vzťahoch, ktorej nastáva čiastočné oživenie tradičných hodnôt a princípov vidieckeho spoločenstva a vytvárajú sa nové ekonomické modely na základe transformovaných vlastníckych vzťahov.

Z kvantitatívnych ukazovateľov demografickej štruktúry vybranej skupiny SHR vyplynulo že, SHR v okrese Nitra tvoria predovšetkým muži, pričom prevažuje populácia vo veku od 41 do 60 rokov. Kvalifikáciu

nadobudli vo väčšine prípadov v technických a poľnohospodárskych odboroch škôl stredného stupňa vzdelávacej sústavy.

Analýza vnútornej štruktúry skupiny SHR v okrese Nitra podľa vybraných ukazovateľov naznačila, že:

- nositeľmi samozásobiteľského modelu sú predovšetkým SHR s vedľajšou poľnohospodárskou činnosťou a prevažná časť dôchodcov s dominantnou orientáciou na rastlinnú výrobu, resp. rastlinnú výrobu kombinovanú s chovom drobných hospodárskych zvierat;
- samozásobiteľstvo umožňuje prelínanie utvárajúcej sa roľníckej ekonomiky s inými prameňmi zárobkových aktivít a zachovanie malých rodinných hospodárstiev;
- podnikateľský model riadiaci sa zákonmi trhovej ekonomiky a princípom ekonomickej výhodnosti reprezentujú tzv. veľkí reštituenti a SHR hospodáriaci na výmerách väčších ako 5 ha, orientujúci sa na viaceré druhy činností, t.j. SHR, pre ktorých sú tieto činnosti hlavným zdrojom príjmov.

Nový spôsob uspokojovania existenčných potrieb podmienil čiastočné oživenie viacgeneračnej rodiny, ktoré prináša dožívania staršej generácie v tomto type rodiny. Až 81 % aktivít spojených s poľnohospodárskou činnosťou sa realizuje v rámci rodinnej spolupomoci.

Zvýšenie hodnoty bývania v rebríčku preferencií na vidieku bolo podporované aj oficiálnym úsilím spoločnosti o vyrovnanie podmienok medzi mestom a vidiekom. Podmienila ho hlavne kolektivizácia poľnohospodárstva. Začalo sa viac investovať do úprav a prestavieb domov, čo bolo dovtedy druhoradé popri investíciách do hospodárskej časti rodinných usadlostí. Kvantifikácia životného štandardu SHR poukazuje na vysokú vybavenosť domácností, ktorá prevyšuje okresný priemer, čo sa však neodráža v subjektívnom hodnotení vlastného bývania u SHR.

Rozsah modernizácie a úroveň vybavenosti domácností však závisí okrem ekonomických možností rodiny i na jej generačnom zložení.

Životný štýl SHR charakterizuje uspokojovanie kultúrnych potrieb a trávenie voľného času v domácom prostredí, stabilita sociálnych vzťahov opierajúcich sa o priateľské kontakty a recipročnú susedskú výpomoc. V svojom živote a činnosti uprednostňujú tradičné hodnoty ako poctivú prácu, majetok, vzdelanosť a sociálny kapitál.

SHR ako nositelia tradičných prvkov vidieckeho spoločenstva predstavujú vnútorne zložito diferencovanú sociálnu skupinu, ktorej špecifiká, funkcie a úlohy si v súčasnej spoločnosti vyžadujú osobitnú pozornosť a interdisciplinárnu analýzu ich miesta vo vidieckom spoločenstve. Pretože v súčasnosti neexistuje systematický zber dát a údajov o sledovanej sociálnej skupine, zo sociologického hľadiska je potrebné hlavne na regionálnej úrovni kontinuálne sledovať vybrané ukazovatele vypovedajúce o hodnotách a determinantoch formujúcich životné stratégie jednotlivcov i skupiny SHR, ktoré charakterizujú procesy prebiehajúce vo vnútri tej-

to skupiny v závislosti od socio-ekonomického vývoja celej spoločnosti.

LITERATÚRA

- Buriánek, J. (1996): Sociologie. Praha.
- Danglová, O. (1992): Roľnícka ekonomika vo svetle hodnotových postojov. In: Slovenský národopis, 40, (3): 243–251.
- Moravčíková, D. (1996): Hodnotový systém roľníka v procese spoločenských premien (na príklade lokalít Mojmirovce a Štefanovičová). In: Sociálne súvislosti transformácie poľnohospodárstva a problémy formovania skupiny SHR na Slovensku. Zborník Nitra.
- Nový, I. (1997): Sociologie pro ekonomy. Praha.
- Porubčan, P. (1996): Úroveň bývania a migrácia vybranej skupiny SHR v okrese Nitra. In: Sociálne súvislosti transformácie poľnohospodárstva a problémy formovania skupiny SHR na Slovensku. Zborník Nitra.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktná adresa:

Mgr. Ing. Danuša Moravčíková, Katedra spoločenských vied, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovenská republika, tel. +421 87 601 692

Oznamujeme čtenářům a autorům našeho časopisu,

že v návaznosti na časopis *Scientia agriculturae bohemoslovaca*, který až do roku 1992 vycházel v Ústavu vědeckotechnických informací Praha, vydává od roku 1994

Česká zemědělská univerzita v Praze

časopis

SCIENTIA AGRICULTURAE BOHEMICA

Časopis si zachovává původní koncepci reprezentace naší vědy (zemědělství, lesnictví, potravinářství) v zahraničí a jeho obsahem jsou původní vědecké práce uveřejňované v angličtině s rozšířenými souhrny v češtině.

Časopis je otevřen nejširší vědecké veřejnosti a redakční rada nabízí možnost publikace pracovníkům vysokých škol, výzkumných ústavů a dalších institucí vědecké základny.

Příspěvky do časopisu (v angličtině, popř. v češtině či slovenštině) posílejte na adresu:

Česká zemědělská univerzita v Praze

Redakce časopisu *Scientia agriculturae bohemica*

165 21 Praha 6-Suchbát

SOCIÁLNA FUNKCIA POĽNOHOSPODÁRSTVA A PROBLÉMY FORMOVANIA SKUPINY SAMOSTATNE HOSPODÁRIACICH ROĽNÍKOV NA VIDIEKU¹

SOCIAL FUNCTION OF AGRICULTURE AND FORMATION PROBLEMS OF THE PRIVATE FARMER'S GROUP IN THE COUNTRYSIDE

D. Kučírková

Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

ABSTRACT: In this article, there are presented structural, demographic and social-professional characteristics of the private farmer's group in the Nitra district. They are viewed as indicators of the social function of agriculture. Its mission is to create acceptable conditions of social life and personal development in the whole society and in the regions for people working in agriculture and living in the countryside.

Key words: social function of agriculture, private farmer, structure, incomes, demographic characteristics, social-professional characteristics

ABSTRAKT: V príspevku sú vymedzené štrukturálne, demografické a socioprofesionálne charakteristiky skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov v okrese Nitra. Sledujú sa ako indikátory sociálnej funkcie poľnohospodárstva, poslaním ktorej je vytvárať celospoločensky a regionálne prijateľné podmienky sociálneho života i individuálneho rozvoja ľudí, ktorí pracujú v poľnohospodárstve a žijú na vidieku.

Kľúčové slová: sociálna funkcia poľnohospodárstva, samostatne hospodáriaci roľníci, štruktúra, príjmy, demografické charakteristiky, socioprofesionálne charakteristiky

ÚVOD

Problematika sociálnej reality v procese transformácie poľnohospodárstva je sprevádzaná diskusiami z pozícií sociálnej a ekonomickej teórie, vládnej hospodárskej politiky i sociálnej praxe. Výsledným uhlom pohľadu v oblasti riešenia sociálnych problémov a perspektív rozvoja vidieka by sa mal stať celospoločenský konsenzus. Autor príspevku vychádza v interpretácii sociálnych súvislostí formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov (SHR) a jej sociálnych perspektív z ponímania „sociálnej funkcie“ poľnohospodárstva ako vízie o poslaní jednej z troch rovnocenných funkcií trvalo udržateľného poľnohospodárstva vo vidieckom priestore, t.j. funkcie výrobo-ekonomickej, environmentálnej a sociálnej.

METODICKÝ POSTUP

Sociálnu funkciu poľnohospodárstva je možné vymedziť ako cieľovo zameranú úlohu či poslanie poľno-

hospodárstva v oblasti uspokojovania prijateľného štandardu sociálnych potrieb poľnohospodárskej populácie a obyvateľov vidieka (Horská, Spěšná 1994). Poslaním sociálnej funkcie je schopnosť vytvárať celospoločensky a regionálne prijateľné podmienky sociálneho života i individuálneho rozvoja ľudí, ktorí pracujú v poľnohospodárstve a žijú na vidieku. Predmetom sociálnej funkcie je ľudský potenciál v poľnohospodárstve a jeho referenčná sociálna sféra (systém sociálnych vzťahov, procesov, podmienok života a práce v poľnohospodárstve i na vidieku).

Z uvedeného vyplýva, že sociálna funkcia poľnohospodárstva má dve základné dimenzie – kvantitatívnu a kvalitatívnu. Kvantitatívna (vnútorná) zohľadňuje sociálnu sféru života poľnohospodárskej populácie, kvalitatívna (vonkajšia) dimenzia zahŕňa sociálnu sféru života na vidieku. Prostredníctvom uspokojovania sociálnych potrieb poľnohospodárskej populácie sú realizované i celospoločensky významné potreby a záujmy (verejné služby, osídlenie vidieka, kultúrna a zdravá krajina i rekreačné prostredie pre obyvateľov vidieka a miest a i.). Indikátormi kvantitatívnej dimenzie sociálnej funkcie poľnohospodárstva sú zamestnanosť v poľnohospo-

1 Príspevok prednesený na medzinárodnom sympóziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckeho obyvateľstva v Nitre 7.–8. 10. 1998 a upravený pre Zemědělskou ekonomiku.

dárstve, socio-demografická situácia v poľnohospodárstve i vo vidieckom priestore a príjmová úroveň poľnohospodárov a ich rodín. Indikátorom kvalitatívnej dimenzie sociálnej funkcie poľnohospodárstva je vytváranie identity poľnohospodárskeho a vidieckeho spoločenstva, ako aj prestíž poľnohospodárstva vo vedomí spoločnosti. Formovanie skupiny SHR ako súčasti sociálneho systému na vidieku je jedným z tých sociálnych javov, ktoré prináša transformácia poľnohospodárstva na hospodárstvo moderné a trvalo udržateľné.

Autor príspevku vychádza z uplatňovaných prístupov k analýze sociálnych súvislostí transformácie poľnohospodárstva v sociologickom výskume (Horská, Spěšná 1994, Námerová 1996, Buchta 1996). Práca sa opiera o sekundárnu analýzu štatistických dát, publikácií, materiálov, vedeckých článkov a štúdií. V príspevku sú využité výsledky riešenia výskumného projektu „Formovanie sociálnej skupiny SHR v procese transformácie poľnohospodárstva v okrese Nitra“. Jeho realizácia si vyžiadala uskutočniť výskum v teréne. Technickou ankety, ktorá bola opakovane distribuovaná v obdobiach február až jún 1995 a jún až september 1996 na všetky obecné a mestské úrady okresu Nitra, bola zistená štruktúra SHR v okrese podľa vybraných ukazovateľov. Technikou dotazníka formou štandardizovaného rozhovoru sa v období október 1994–február 1995 získali údaje od 110 osôb – SHR, čo predstavuje 12,3 % z celkového počtu evidovaných SHR v okrese Nitra k júnu 1995.

VLASTNÁ PRÁCA

Za obdobie rokov 1989–1996 poklesla zamestnanosť v poľnohospodárstve o 216 tis. osôb, t.j. o 59,8 %. Súčasťou tohto procesu je pokračovanie presunu pracovníkov z podnikov s 25 a viac pracovníkmi do malých organizácií (predovšetkým do obchodných spoločností). Aj naďalej sa bude zvyšovať tlak na agrárnom trhu práce. Svedčí o tom prognóza relatívnej zamestnanosti v poľnohospodárstve za rok 1998 (tab. I).

K zmenám v oblasti agrárnej zamestnanosti dochádza i v rámci existujúcich právnych foriem. Pokles je evidentný v štátnych podnikoch a v poľnohospodárskych družstvách. Nárast zaznamenávajú predovšetkým obchodné spoločnosti (tab. II).

Podiel agrárnej zamestnanosti na celkovej zamestnanosti ekonomicky aktívneho obyvateľstva poklesol v roku 1995 na 5,7 % a v roku 1996 na 5,1 %. Zatiaľ čo tempo znižovania zamestnanosti v ostatných významných odvetviach sa výrazne spomaľuje, v poľnohospodárstve tento trend pokračuje. Je dôsledkom transformácie a reštrukturalizácie celého národného hospodárstva a smeruje k zníženiu podielu primárneho sektora na celkovej zamestnanosti. Existujúca nerovnováha výrobo-ekonomických, prírodno-ekologických a spoločensko-kultúrnych podmienok prehĺbuje rozdiely medzi jednotlivými regiónmi Slovenska a spôsobuje nerovnosť v prístupe obyvateľstva k pracovným príležitostiam, a tým i k pracovným príjmom. Najviac postihnutými sa

I. Vývoj relatívnej zamestnanosti v poľnohospodárstve v organizáciách nad 25 zamestnancov – Relative employment development in organizations over 25 employees

Ukazovateľ ¹	Skutočnosť ²				Výhľad ³	Prognóza ⁴
	1989	1993	1995	1996	1997	1998
Relatívna zamestnanosť na 100 ha p.p. ⁵	14,70	7,31	5,38	5,40	4,92	4,45

Prameň – source: Vybrané ekonomické ukazovatele a pracovníci v poľnohospodárstve, ŠÚ SR 1990–1997.

Štatistický výkaz Práca 2-04 CD MP SR

Výhľad 1997 a prognóza 1998. VÜEPP

¹indicator, ²reality, ³outlook, ⁴forecast, ⁵relative employment per 100 ha of agricultural land

II. Štruktúra zamestnanosti v organizáciách nad 25 pracovníkov podľa právnych noriem – Employment structure in organizations over 25 workers

Organizácia ¹	Počet pracovníkov celkom ² (1995)	Podiel v % ³	Počet pracovníkov celkom ² (1996)	Podiel v % ³	Rozdiel 1996–1995 ⁴
Poľnohospodárske družstvá ⁵	105 333	72,4	96 310	72,3	–0,1
Štátne majetky ⁶	24 652	16,9	17 778	13,3	–3,6
Akciové a obchodné spoločnosti ⁷	8 952	6,2	10 076	7,6	+1,4
Príspevkové organizácie ⁸	1 964	1,4	2 616	2,0	+0,6
Spoločnosti s.r.o. ⁹	4 570	3,1	6 430	4,8	+1,7
Poľnohospodárstvo spolu ¹⁰	145 471	100	133 210	100	

Prameň – source: Vybrané ekonomické ukazovatele a pracovníci v poľnohospodárstve, ŠÚSR, 1990–1997.

Štatistický výkaz Práca 2-04, CD MP SR.

¹organizations, ²total number of workers, ³share in %, ⁴difference between 1996 and 1995, ⁵agricultural co-operatives, ⁶state farms, ⁷joint-stock companies, commercial companies, ⁸subsidized government organizations, ⁹limited liability companies, ¹⁰agriculture in total

stali regióny s vysokým podielom vidieckeho a poľnohospodárskeho obyvateľstva a regióny s poddimenzovanou infraštruktúrou, kde neboli vytvorené vhodné podmienky pre vznik nových pracovných príležitostí. Dôchodkovosť, úroveň zamestnanosti a zárobková parita sa prudko zhoršovala v nekonkurenčných poľnohospodárskych podmienkach. Z tohto hľadiska vzrástol význam najmä mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva v marginálnych regiónoch. Nástroje agrárnej politiky zamerané na zachovanie mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva je potrebné uplatňovať podľa objektívne definovaných a územne vymedzených kritérií. V tých oblastiach, kde je celkovo nízky stupeň rozvinutosti ekonomického potenciálu, zostáva zamestnanosť v poľnohospodárstve významným faktorom hospodárskeho zabezpečenia obyvateľstva, ako aj zachovania štruktúry osídlenia na vidieku. V 90. rokoch zaznamenávame i starnutie poľnohospodárskej populácie na vidieku (tab. III).

Významnými indikátormi socio-demografickej štruktúry na vidieku sú vek, pohlavie a vzdelanosť úroveň poľnohospodárskej populácie. Tieto ovplyvňujú stabilitu osídlenia a sídelnú štruktúru vidieka. Sú taktiež podmienené vývojom zamestnanosti v poľnohospodárstve a príjmovou úrovňou poľnohospodárov a ich rodín. Výsledky poľnohospodárskeho cenzu z marca 1995 ukazujú, že k 31. 12. 1994 pracovalo v poľnohospodárstve SR 158 477 trvalo činných pracovníkov. Z toho v poľnohospodárskych družstvách 69,5 %, v štátnych podnikoch 19,9 % a v akciových a verejno-obchodných spoločnostiach 4,5 % pracovníkov. Ženská populácia tvorila 34,8 % z celkového počtu pracovníkov v odvetví. Najhoršia veková štruktúra sa prejavuje u poľnohospodárov bývalého Západoslovenského kraja. Najvyššie zastúpenie marginálnych skupín bolo zaznamenané v hospodársky menej produktívnych regiónoch, najmä stredného a východného Slovenska. Významným indikátorom socio-demografickej situácie v poľnohospodárstve je i vzdelanosť štruktúra pracovníkov. Ku koncu roka 1994 tvorili nekvalifikovaní (so základným vzdelaním) 29,3 % všetkých pracovníkov v poľnohospodárstve, 47,3 % tvorili vyučení; 8,4 % pracovníkov malo stredoškolské a 4,4 % vysokoškolské vzdelanie. Za obdobie rokov 1989–1994 došlo v odvetví k úbytku 31 % vysokoškolsky a 44,6 % stredoškolsky vzdelaných pracovníkov. V relatívnom vyjadrení napr. počtu vysokoškolačkov na 100 ha p.p. sa však ich počet v roku 1994 v porovnaní s rokom 1989 zvýšil z 35,9 na 43,8. U stredoškolačkov bolo toto vyjadrenie ešte vyššie.

Transformácia poľnohospodárstva ukazuje na rozdiely jej sociálnych dopadov v jednotlivých regiónoch Slovenska, ovplyvňujúce proces adaptácie vznikajúcich subjektov hospodáriacich na pôde na nové sociálno-ekonomické podmienky. Tieto rozdiely sú dané odlišnosťou sociálnej a demografickej štruktúry obyvateľstva, úrovne ekonomickej a sociálnej infraštruktúry, štruktúry urbanizácie, osídlenia, pracovných síl a pod.

V novej agrárnej štruktúre prevažne vidieckych obcí okresu Nitra si hľadá svoje miesto i formujúca sa skupina samostatne hospodáriacich roľníkov, vznikajúca v podmienkach regionálnej a lokálnej diferenciácie sociálnych, profesiových a generačných skupín a vrstiev. Pod SHR rozumieme fyzickú osobu, pre ktorú hlavným kritériom určenia jej sociálneho statusu je vlastníctvo a spôsob užívania pôdy, ktorá v rôznych formách poľnohospodárskej činnosti cieľavedome spája vecné, finančné a ľudské zdroje do konkrétnej výrobnou-organizačnej jednotky s cieľom produkovať úžitkové hodnoty pre uspokojenie potrieb vlastnej rodiny a pre potreby trhu. Legislatívny základ existencie a statusu SHR vymedzuje Zákon č. 219/1991 Zb.

Poznatky získané riešením výskumného projektu ukazujú, že v procese formovania samostatne hospodáriaceho roľníka ako novej profesie sa uplatňuje viacero protichodných sociálnych stratégií od doplnkového a na samozásobiteľstvo orientovaného hospodárstva až po stotožnenie sa s vysoko profesionálnym farmárstvom. V štruktúre a v sociálnych vzťahoch SHR nastáva čiastočné oživenie tradičných hodnôt a princípov vidieckeho spoločenstva.

Vznik a enormný nárast počtu SHR po roku 1989 bol ovplyvnený predovšetkým prijatou legislatívou (Zákon č. 229/1991 Zb., Zákon č. 330/1991 Zb.) sledujúcou obnovenie vlastníckych vzťahov k pôde, procesmi transformácie a následnej diferenciácie dovtedy existujúcich poľnohospodárskych podnikov, ako aj zmenami na trhu práce. Ako uvádza Mižičková, na Slovensku bolo v roku 1995 evidovaných približne 23 000 osôb – SHR. Predpokladá sa však, že ich počet bol vyšší, vzhľadom k tomu, že zákon 219/1991 Zb. nezaväzuje SHR evidenciou. Evidovali sa spravidla iba reštituenti, alebo tí, ktorí prejavili záujem o niektorú z foriem štátnej podpory v oblasti podnikania. SHR – reštituenti získali k 1. 2. 1994 6,2 % z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy. V roku 1995 obhospodarovali 9,0 % z celkovej výmery obhospodarovanej poľnohospodárskej pôdy (Mižičková 1996).

III. Priemerný vek pracovníkov v poľnohospodárstve v rokoch 1970–1994 – Average age of agricultural workers in the years 1970–1994

Rok ¹	1979*	1980*	1984*	1989*	1994**
Trvalo činní pracovníci spolu ²	45,6	43,4	42,2	41,1	44,2
Z toho ženy ³	45,0	44,7	43,7	42,8	45,0

Prameň – source: *Štatistická ročenka SR, ŠÚ SR 1991.

**Poľnohospodársky census, ŠÚ SR 1995

¹year, ²total number of permanently active workers, ³in that women

STAVY SHR V OKRESE NITRA

Do roku 1989 boli v okrese Nitra SHR registrovaní len v Čeladiciach (1), Pohraničiaci (2), Močenku, Obyciach a Svätoplukove (po 3) v celkovom počte 12. V nasledujúcich rokoch bol zaznamenaný najvýraznejší nárast SHR v roku 1992 a 1994 (cca o 300 novozaevidovaných SHR). Pohyb za sledované roky predstavoval až 635 osôb (pribudlo 290, ubudlo 345), pričom k najväčšiemu pohybu došlo v obciach od 1 000 do 5 000 obyvateľov v Alekšinciach, Cabaj-Čápure, Jelenci, Močenku, Mojmirovciach a Velkom Cetíne. V obciach do 1 000 obyvateľov sme pohyb vyšší ako 15 osôb v prírastkoch a úbytkoch zaregistrovali v Nevidzanoch a Paní. V Poľnom Kesove z 13 registrovaných SHR v roku 1994 klesol ich počet na 2 SHR v roku 1996.

Na pohybe SHR v okrese sa najväčšou mierou podieľali SHR – dôchodcovia a reštituenti. Prirodzenou cestou – úmrtím a nadobudnutím dôchodkového veku, alebo zrušením registrácie u dôchodcov v okrese Nitra ubudlo 117 a pribudlo 119 osôb, čo v celkovom pohybe predstavuje 236 SHR. Porovnanie počtov SHR- dôchodcov v jednotlivých kategóriách obcí dokumentuje určitú rovnováhu ich stavov v uplynulých troch rokoch (tab. IV).

SHR-dôchodcov je potrebné diferencovať na: SHR-dôchodcov – reštituentov; SHR-dôchodcov – poľnohospodársky činných; SHR-dôchodcov – poľnohospodársky nečinných. SHR-dôchodcovia neboli zaradení ku skupine SHR s hlavnou, resp. vedľajšou činnosťou, nakoľko ako osoby v poproduktívnom veku nemôžu mať hlavné zamestnanie, ani vykonávať poľnohospodár-

ské činnosti popri zamestnaní. To však v žiadnom prípade neznamená, že nemôžu byť poľnohospodársky činní. Pretrvávajúce vysoké percentuálne zastúpenie osôb v poproduktívnom veku je tým faktorom, ktorý pohyb v počtoch registrovaných SHR ovplyvnil najvýraznejšie.

Skupina dôchodcov-SHR sa prekrýva so skupinou reštituentov. K reštituentom patria osoby, ktoré žiadajú navrátenie, resp. náhradu nehnuteľného a hnuteľného poľnohospodárskeho majetku. Zastúpení skupiny SHR- reštituentov v okrese Nitra je uvedených v tab. V.

Diferencuje sa na: SHR-reštituentov v produktívnom veku, ktorí sa môžu venovať poľnohospodárskym aktivitám ako hlavnej, resp. vedľajšej činnosti; SHR-reštituentov v poproduktívnom veku (dôchodcov); SHR-reštituentov nárokových si náhradu hnuteľného poľnohospodárskeho majetku (napr. mláfačky, sejačky a iného poľnohospodárskeho inventára), ktorí nie sú poľnohospodársky činní. Stavy SHR-reštituentov ovplyvňuje tzv. reštitučný zákon o pôde (Zákon č. 229/91 Zb.), doba uplatnenia reštitučných nárokov a prirodzený úbytok úmrtím.

ŠTRUKTÚRA SHR V OKRESE NITRA PODĽA CHARAKTERU A DRUHU ČINNOSTI

Pod charakterom činnosti rozumieme spôsob vykonávania poľnohospodárskych aktivít ako hlavné, alebo vedľajšie zamestnanie. Hlavné zamestnanie umožňuje vznik rodinných foriem hospodárenia. Prvou je rodinný roľnícky podnik, ktorý chápeme ako organizačnú formu

IV. Podiel dôchodcov z celkového počtu evidovaných SHR v okrese Nitra – Share of pensioners in the total number of registered private farmers in the Nitra district

V obciach ¹	Počty SHR celkom ²			Z toho SHR-dôchodcovia ³					
	1994	1995	1996	1994	%	1995	%	1996	%
Do 1 000 obyv. ⁴	178	160	159	73	41,01	74	46,25	73	45,91
1 000–5 000 obyv. ⁵	368	315	353	140	38,04	110	34,92	131	37,11
Nad 5 000 obyv. ⁶	356	298	300	97	–	85	–	85	–
Spolu ⁷	902	773	812	312		281		289	

¹in the dwellings, ²total number of private farmers, ³private farmers-pensioners from the total number, ⁴up to 1 000 inhabitants, ⁵from 1 000 to 5 000 inhabitants, ⁶over 5 000 inhabitants, ⁷together

V. Podiel reštituentov z celkového počtu evidovaných SHR v okrese Nitra – Share of farmers-restituents from the total number of registered private farmers in the Nitra district

V obciach ¹	Počty reštituentov-SHR ²			
	1994	%	1995	%
Do 1 000 obyv. ³	61	34,27	49	30,63
1 000–5 000 obyv. ⁴	108	29,35	98	31,11
Nad 5 000 obyv. ⁵	58	–	28	–
Spolu ⁶	227		175	

¹in the dwellings, ²farmers-restituents from the total number, ³up to 1 000 inhabitants, ⁴from 1 000 to 5 000 inhabitants, ⁵over 5 000 inhabitants, ⁶together

poľnohospodárskej činnosti zameranú na výrobu pokrývajúcu vlastnú potrebu, kde pracovné vzťahy sú určené podľa rodinného práva. Práve v tejto forme hospodárenia dochádza k obnoveniu tradičných prvkov zodpovedajúcich vidieckej spoločnosti na Slovensku do obdobia kolektívizácie. Ďalšou je rodinná farma predstavujúca organizačnú formu poľnohospodárskej činnosti orientovanú na trh, v ktorej jednotlivcov spájajú vzťahy podľa spoločenského a pracovného práva.

Počty SHR podľa hlavnej a vedľajšej činnosti v období rokov 1994–1996 sú relatívne stabilné. Najväčší pohyb nastal v obciach od 1 000 do 5 000 obyvateľov. V hlavnej činnosti predstavoval 40 a vo vedľajšej 140 osôb. Analogická situácia sa javí aj v štruktúre SHR podľa druhu činnosti. Stav SHR v posledných troch rokoch sú tiež stabilné, avšak prírastky a úbytky predstavujú celkom 349 osôb v rastlinnej výrobe (RV), 52 v živočíšnej výrobe (ŽV) a 72 v kombinácii RV a ŽV. V obciach od 1 000 do 5 000 obyvateľov sa zaznamenal 53% podiel na pohybe v RV, 60% podiel na pohybe v ŽV a 48% podiel na pohybe v kombinácii RV a ŽV.

Hranice skupín SHR podľa druhu činnosti sú difúzne a umožňujú vzájomný prechod medzi jednotlivými kategóriami. Vo vzťahu k hlavnej činnosti sa ukazuje dominantnou orientáciou na podnikanie v ŽV a v kombinácii RV a ŽV. Rastlinná výroba ako hlavná činnosť sa vyskytuje v prípadoch hospodárenia na väčších výmerách pôdy, resp. ako špecializovaná výroba na menších výmerách.

Vedľajšia činnosť má zväčša samozásobiteľský charakter. Možnosti jej prepojenia s trhom sú závislé od veľkosti prebytkov. Z celkového počtu registrovaných

SHR v roku 1996 (812) sa až 73 % orientuje svojou vedľajšou činnosťou na RV. Väčšina z nich je vo svojich aktivitách limitovaná držbou pôdy. Na výmerách nepresahujúcich 5 ha hospodári 70 % celkového počtu registrovaných SHR. Štruktúru SHR v okrese Nitra podľa charakteru a druhu činnosti uvádza tab. VI.

ŠTRUKTÚRA SHR PODĽA VÝMERY OBHOSPODAROVANEJ PÔDY

Hlavným kritériom sociálneho statusu SHR je vlastníctvo a spôsob užívania pôdy. Výrazne ovplyvňuje sociálnu štruktúru, vzory sociálneho správania, je silným faktorom rodiny aj príbuzenskej organizácie. V čase kolektívizácie došlo k narušeniu súkromno-vlastníckych vzťahov k pôde. Vlastníctvo pôdy síce zostalo formálne právoplatné, pôvodní vlastníci stratili postupom času k pôde nielen vlastnícky, ale aj užívateľský a napokon i ekonomicko-realizačný vzťah. Ich obnovením v procese súčasnej transformácie poľnohospodárstva sa mení ekonomické správanie a hodnotový systém nových vlastníkov pôdy.

V okrese Nitra SHR obhospodarujú viac ako 4 000 ha pôdy, z toho 2 304 ha je v prenájme. Priemerná hektárová výmera na jedného registrovaného SHR v roku 1996 predstavovala takmer 5 hektárov. V roku 1995 došlo k nárastu celkovej výmery pôdy obhospodarovanej SHR v porovnaní s rokom 1994. V obciach do 1 000 obyvateľov sa táto výmera zmenšila približne o 557 ha znížením výmery prenajatej pôdy. Podľa tejto charakteristiky sa SHR v okrese Nitra diferencovali na SHR: do 5, 10, 20, 50 a nad 50 ha. Ich rozloženie uvádza tab. VII.

VI. Počty SHR v okrese Nitra podľa charakteru a druhu činnosti v roku 1996 – Number of private farmers according to character and kind of their working activity in the Nitra district in 1996

V obciach ¹	Činnosť ²		RV ³	ŽV ⁴	Kombinovaná RV a ŽV ⁵
	hlavná ⁶	vedľajšia ⁷			
Do 1 000 obyv. ⁸	28	58	110	10	25
1 000–5 000 obyv. ⁹	55	161	251	33	62
Nad 5 000 obyv. ¹⁰	40	210	234	17	35
Spolu ¹¹	123	429	595	60	122

¹in the dwellings, ²activity, ³vegetable production, ⁴animal production, ⁵combined vegetable and animal production, ⁶main, ⁷adjoining, ⁸up to 1 000 inhabitants, ⁹from 1 000 to 5 000 inhabitants, ¹⁰over 5 000 inhabitants, ¹¹together

VII. Počty SHR v okrese Nitra podľa výmery obhospodarovanej pôdy (v ha) – Number of private farmers according to the acreage of the farmed land (in hectares) in the Nitra district

V obciach ¹	V roku 1994 ²					V roku 1996 ³				
	>5	>10	>20	>50	<50	>5	>10	>20	>50	<50
Do 1 000 obyv. ⁴	108	18	9	15	7	91	24	3	10	14
1 000–5 000 obyv. ⁵	230	37	12	11	8	252	30	13	10	32
Nad 5 000 obyv. ⁶	47	8	1	1	2	226	12	8	4	0
Spolu ⁷	385	63	22	27	17	569	66	24	24	46

¹in the dwellings, ²in the year 1994, ³in the year 1996, ⁴up to 1 000 inhabitants, ⁵from 1 000 to 5 000 inhabitants, ⁶over 5 000 inhabitants, ⁷together

Pri špecifikácii skupiny SHR podľa uvádzaných veľkostných znakov obhospodarovanej pôdy prevláda držba do 5 ha. Počty SHR hospodáriacich na výmerách od 10 do 50 ha vykazujú stabilné stavy. Nárast sa prejavil v skupine SHR, ktorí obhospodarujú výmery väčšie ako 50 ha. Táto skutočnosť je významná v obciach do 1 000 obyvateľov, kde nárast predstavoval 100 % a v obciach od 1 000 do 5 000 obyvateľov až 400 %.

VYBRANÉ CHARAKTERISTIKY SÚBORU SHR

Demografická štruktúra respondentov

Sledovanú skupinu SHR v okrese Nitra tvorilo 78 % mužov a 22 % žien. Vekové zloženie respondentov sa v období prieskumu (október 1994–február 1995) pohybovalo v rozpätí 20–86 rokov. Najmenšie zastúpenie vykazovala veková kategória do 25 rokov (2 %), najväčšie kategória od 41–60 rokov (49 %), kategória od 25–40 rokov bola zastúpená 27 % a nad 60 rokov 22 %. Výskum preukázal, že 81,8 % respondentov žije v partnerských vzťahoch opierajúcich sa o inštitút manželstva. Na jednu rodinu pripadá 2,25 dieťaťa, čím sa táto sociálna skupina približuje celoslovenskému priemeru. V čase výskumu 34,7 % z celkového počtu detí navštevovalo školy. Z toho 6,5 % základný stupeň a 28,2 % vyššie stupne vzdelávacej sústavy.

Významnou charakteristikou rodín sledovanej skupiny bolo 23 % zastúpenie viacgeneračných (predovšetkým dvojgeneračných) rodín. Existencia a oživenie viacgeneračnej rodiny je podmienená spôsobom uspokojovania základných existenčných potrieb, možnosťou kumulácie pracovných aktivít s mimofinančnými zdrojmi, naturálnou spotrebou na vidieku a novým usporiadaním majetkových vzťahov v rodine. Prejavuje sa dožítie staršej generácie v type viacgeneračnej rodiny.

K slovenskej národnosti sa prihlásilo 86,4 % respondentov, ostatní sa cítili byť príslušníkmi maďarskej národnosti. Národnostný pôvod respondentov podľa predkov z otcovej a matkinej strany bol rozmanitejší. Prevažovala slovenská národnosť (85,8 % a 82,7 %), vyššie zastúpenie mala maďarská (20,9 % a 23,6 %) a česká národnosť (4,5 % a 2,7 %). Jednotlivcami boli zastúpené aj ostatné národnosti (moravská, sliezská, ruská, nemecká a iné). Porovnanie výsledkov národnostnej príslušnosti respondentov s údajmi o národnostnom zložení ich rodičov svedčí o istej redukcii pôvodnej národnostnej rozmanitosti.

Štruktúra vzdelania sledovanej skupiny vykázala tieto skutočnosti. Úplné základné vzdelanie (8–9 rokov) získalo 91 % a stredoškolské 80 % respondentov. Na vysokých školách študovalo 25 respondentov, z ktorých 23 štúdium ukončilo, t.j. 20 % z celkového počtu respondentov je vysokoškolsky vzdelaných. Prevažná väčšina si zvolila poľnohospodársky odbor, pričom 13 z nich študovalo na Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre. Iné vyššie formy vzdelávania (nadstavbu, špeciálne kurzy, postgraduálne štúdium a aspirantúru) absolvovalo 11 SHR.

Príjmy domácností

Príjmy domácností respondentov boli sledované z hľadiska ich zdroja: hlavného a vedľajšieho zamestnania, sociálne príjmy a ostatné. Z hľadiska subjektu boli sledované príjmy respondenta, partnera a ostatných členov domácnosti. Respondenti uvádzali čisté priemerne mesačné príjmy za rok 1992, celkové príjmy za rok 1994 a v takom poradí sú aj analyzované.

Príjmy respondentov z hlavného zamestnania uviedlo 66 SHR, t.j. 60 % respondentov zo sledovaného súboru. Príjmy v roku 1992 sa pohybovali v rozpätí od 2 000 Sk do 25 000 Sk mesačne. Priemerný príjem z hlavného zamestnania predstavoval 6 540 Sk. Bol takmer o 60 % vyšší ako priemerná nominálna mzda v poľnohospodárstve okresu Nitra, ktorá v uvedenom roku činila 4 120 Sk. Pod hranicu priemernej nominálnej mzdy v poľnohospodárstve okresu sa nachádzalo 21 respondentov, nad ňou 45 SHR. Z rozloženia príjmov nad uvedenou hranicu vyplýva, že u 22 respondentov sa mesačné príjmy pohybovali v rozpätí do jedenaplnásobku priemernej nominálnej mzdy v poľnohospodárstve okresu, u 11 v rozpätí 1,5–2 násobku, u 7 v 2–3 násobku tejto mzdy. Vyššie príjmy ako trojnásobok priemernej nominálnej mzdy uviedlo 5 respondentov.

Vedľajšie príjmy uviedlo 26 sledovaných SHR, t.j. 24 % z ich celkového počtu. Pohybovali sa v rozpätí 800–8 000 Sk, pričom priemerný vedľajší príjem predstavoval 2 440 Sk. Z nich 16 sa grupovalo z respondentov, ktorí z hlavného zamestnania uviedli príjem 2 000–6 000 Sk. Príjem z vedľajšieho zamestnania nad hranicou dvojnásobnej priemernej mesačnej mzdy z hlavného zamestnania sa vyskytol v dvoch prípadoch.

Sociálne príjmy (napr. prídavky na deti, dôchodok, podpora v nezamestnanosti a pod.), ktoré sa pohybovali od 300 Sk do 3 500 Sk, uviedlo 46 respondentov. Priemerný sociálny príjem na jednu vykazovanú domácnosť predstavoval 1 720 Sk. Len sociálne príjmy poberalo 16 respondentov, pričom najnižší príjem u nich bol 1 300 Sk a najvyšší 3 500 Sk. Možno sa domnievať, že v tejto škále sa pohybovali dôchodky pobierané respondentmi.

Štruktúra príjmov partnerov respondentov z hľadiska zdrojov bola analogická. Keďže 78 % respondentov tvorili muži, možno konštatovať, že pri uvádzaných príjmoch partnerov sa jednalo prevažne o príjmy manželiek respondentov. Rozhodujúca väčšina partnerov bola zamestnaná mimo poľnohospodárstva a poberala čistú mzdu od 1 800 Sk do 5 000 Sk mesačne. Najväčšiu skupinu, t.j. 70 % zarábajúcich partnerov, tvorili tí, ktorí v hlavnom zamestnaní poberali príjmy od 2 000 Sk do 5 000 Sk. Len traja uviedli, že ich partner(ka) má popri hlavnom zamestnaní aj vedľajšie. Sociálne príjmy partnerov od 220 Sk do 5 800 Sk boli uvedené v 35 domácnostiach a ich priemer činil 1 760 Sk.

Ostatné príjmy domácností (napr. úroky, dividendy, výživné, príjmy z vlastníctva cenných papierov, z prenájmu a podobne) uviedlo 11 respondentov. Ich priemerná výška bola 1 690 Sk. U partnerov respondentov

sa táto kategória príjmov vyskytla v jednom prípade. Tvorili zanedbateľnú časť príjmov. Iné osoby žijúce v spoločnej domácnosti sa na čistých mesačných príjmoch 23 domácností podieľali sumami 1 500–41 500 Sk. Jednalo sa o starých rodičov a zamestnané deti respondentov.

Celkové príjmy domácností v roku 1994 boli sledované osobitne u respondentov (údaje uviedlo 78 SHR) a ich partnerov (v 61 prípadoch). Priemerný čistý mesačný príjem v roku 1994 u respondentov bol 11 080 Sk, u partnerov 4 530 Sk.

Napriek neúplnosti údajov o príjmoch domácností respondentov podľa jednotlivých zdrojov možno konštatovať, že priemerné mesačné príjmy respondentov prevyšovali nominálnu mesačnú mzdu v rezorte poľnohospodárstva okresu Nitra. Signifikantnou sa preukázala skutočnosť, že s narastajúcimi príjmami sa u respondentov redukoval počet ich zdrojov, ako aj počet osôb odkázaných na iné zdroje príjmov.

To, ako videli respondenti svoju situáciu v oblasti rodinných príjmov v porovnaní s ostatnými rodinami na Slovensku v rokoch 1988 a 1994, ukazuje tab. VIII.

Porovnanie naznačuje prebiehajúci proces diferenciacie v príjmovej oblasti. Na základe vlastnej sebareflexie respondentov vidíme, že sa oproti roku 1988 zvýšil počet SHR-respondentov žijúcich na podpriemernom príjme o 50 %. Zároveň sa zvýšilo percento rodín žijúcich na nadpriemernom príjme a objavila sa vrstva žijúca na veľmi nadpriemernom príjme. Najvýraznejšie zmeny pravdepodobne nastali v rodinách, ktoré svoje príjmy hodnotili ako priemerné.

Majetok respondentov

Vlastníkom pôdy, farmy alebo iného hospodárstva bolo v čase výskumu 78 % respondentov, vlastníkom auta 80 %. Majetkovú ujmu v minulosti v dôsledku spoločenských zmien vykázalo 15 % sledovaných SHR. V prevažnej miere išlo o konfiškáciu pôdy. Späťosť s pôdou a s poľnohospodárskou činnosťou možno u väčšiny respondentov sledovať aj v minulosti. Takmer 70 % SHR sledovaného súboru pochádza z roľníckych rodín, ktoré

VIII. Porovnanie rodinných príjmov respondentov s ostatnými rodinami – Incomes of the respondents families in comparison with incomes of the other families in Slovakia

Úroveň rodinných príjmov ¹	V roku 1988 ²	V roku 1994 ³
Veľmi nad priemerom ⁴	0	4
Nad priemerom ⁵	14	22
Priemerne ⁶	79	48
Pod priemerom ⁷	12	24
Veľmi pod priemerom ⁸	3	7

* údaje vyjadrujú počty respondentov – data express the number of respondents

¹ level of family income, ² in the year 1988, ³ in the year 1994, ⁴ considerably above the average, ⁵ above the average, ⁶ the average, ⁷ below the average, ⁸ considerably below the average

IX. Veľkosť roľníckych hospodárstiev rodičov respondentov – Size of agricultural farms of the respondents parents

>2 ha	2–5 ha	5–10 ha	< 50 ha*
31 %	40 %	16 %	12 %

* v jednom prípade výmera pôdy predstavovala 42 ha – in one case the acreage represents 42 hectares

tvorili malé hospodárstva. Prehľad o veľkosti roľníckych hospodárstiev rodičov respondentov dokumentuje tab. IX.

Podnikateľská činnosť respondentov

Z celkového počtu respondentov niekedy samostatne podnikalo 56 %. Z nich tieto aktivity viac ako jedenkrát uvádzali iba niektorí. Ostatní (44 %) síce boli registrovaní ako SHR, avšak z rôznych dôvodov sa poľnohospodárskym aktivitám nevenovali. Táto skutočnosť opätovne potvrdzuje fakt, že SHR sú vnútorne diferencovanou skupinou, ktorá je utváraná aj osobami vykazujúcimi iba formálnu príslušnosť k danej skupine. Komparácia celoplošného hodnotenia štruktúry SHR v okrese s týmito údajmi potom napovedá, že týmito osobami najpravdepodobnejšie sú SHR-dôchodcovia a SHR-dôchodcovia-reštituentmi huteľných statkov.

Podnikateľské aktivity ako prvú formu zamestnania od ukončenia školy uviedli len 3 % respondentov (t.j. zo 62 len 2). Ostatní SHR skôr ako začali podnikáť, prešli aspoň jedným, resp. viacerými zamestnaniami a práve z nich sa grupuje najväčší počet SHR-podnikateľov. Jednotlivci, ktorí už predtým prešli viacerými zamestnaniami, získali väčšie skúsenosti a osvojili si viaceré typy činností, sú lepšie pripravení pre samostatné podnikanie. Dokumentovali väčšiu adaptabilitu na zmenené spoločenské podmienky.

V skupine respondentov – SHR, ktorí vykazali samostatnú zárobkovú činnosť, sa formujú aj zamestnávateľia. Z tých, ktorí samostatnú zárobkovú činnosť uviedli, pracovné príležitosti poskytovalo 28 %. Spolu vytvorili 81 pracovných miest.

Aktivity spojené so samostatnou zárobkovou činnosťou sa v prevažnej miere realizovali v rámci rodinnej svojpomoci (81 %).

Z hľadiska vlastníckych vzťahov sa ukázalo, že takmer 60 % samostatne zárobkovo činných respondentov malo 100% podiel na majetku. Ostatní vlastníli len určitý podiel na hospodárstve, resp. farme. Celkové rozloženie spoluúčasti na majetku sa pohybovalo od 5 do 80 %, s prevahou menšej ako 50% účasti. Hospodárenie na výmerách vyšších ako 10 ha sa vyskytovalo jednotlivito, veľkosť hospodárstiev bola v rozpätí 1–640 ha.

Socio-profesné charakteristiky respondentov – SHR

Jedným z dôležitých predpokladov profesnej činnosti je odborné vzdelanie. Výskum preukázal, že 26,4 % SHR sa počas svojej vzdelávacej dráhy orientovalo do

Odvetvie ¹	Počet respondentov ²	%
Pôdohospodárstvo (vrátane veter. služieb) ³	56	50,91
Vodohospodárstvo ⁴	4	3,64
Energetika ⁵	1	0,91
Ostatný priemysel ⁶	14	12,73
Stavebníctvo ⁷	8	7,27
Doprava, služby, maloobchod ⁸	19	17,27
Školstvo ⁹	8	7,27
Počet dotazníkov ¹⁰	110	100

¹branch, ²number of respondents, ³agriculture (including veterinary services), ⁴water management, ⁵energetics, ⁶other industry, ⁷constructing, ⁸transport, services, retail, ⁹education, ¹⁰number of questionnaires

oblasti pôdohospodárstva, 31,8 % sa vzdelávalo v technických a 5,5 % v ekonomických odboroch. Menej boli zastúpené prírodné vedy, pedagogické smery, oblasť stavebníctva a iné.

O socioprofesnej orientácii svedčí aj štruktúra SHR podľa odvetvia posledného zamestnania (tab. X).

Vyššie 50 % respondentov-SHR bolo zamestnaných v oblasti poľnohospodárstva. Porovnanie štruktúry respondentov podľa odvetvia posledného a prvého zamestnania ukazuje na pohyb smerom k poľnohospodárstvu, v ktorom pôvodne pôsobilo 31,82 % z celkového počtu opytovaných (tj. o 19 % menej ako v prípade posledného zamestnania). Respondenti pracovali prevažne v štátnych podnikoch, úradoch a organizáciách. Len 11,72 % z opytovaných začalo svoju profesnú dráhu v súkromných podnikoch vo vlastníctve zamestnancov, 10 % v poľnohospodárskych družstvách a jednotlivci v podnikoch vo vlastníctve zamestnancov alebo v iných typoch.

Pracovné zaradenie v rámci prvého zamestnania dokumentuje, že väčšina z nich samostatne neohospodárla. Iba 7,27 % z celkového počtu respondentov vyvíjalo samostatnú hospodársku činnosť na rodinnom hospodárstve. Boli to SHR v najvyššej vekovej kategórii. Väčšinu súboru však tvorili tí, ktorí do samostatnej hospodárskej činnosti prešli viacerými typmi zamestnaní, ale s relatívne stabilným profesným zameraním.

ZÁVER

Formujúca sa skupina SHR je neoddeliteľnou súčasťou poľnohospodárskej populácie trvalo bývajúcej na vidieku, ako aj neoddeliteľnou súčasťou sociálnych sietí a ľudského potenciálu vidieka. Formuje sa v podmienkach nových vnútroodvetvových, regionálnych i celospoločenských zmien štruktúry slovenského poľnohospodárstva. Aj keď výskum potvrdzuje rôzne sociálne

stratégie sledovanej skupiny, všeobecne táto sociálna skupina prejavuje schopnosť adaptácie na nové sociálne podmienky na vidieku. Predpoklady pre rozvoj roľníckej profesie sú vytvárané predovšetkým SHR-podnikateľmi. Táto skutočnosť však nevylučuje zachovanie malých rodinných hospodárstiev, rozvíjajúcich sa na základe samozásobiteľskej stratégie. Podpora skupiny SHR znamená nielen uznanie jej významu z hľadiska produkčnej funkcie poľnohospodárstva, ale aj z hľadiska strategického významu poľnohospodárstva a poľnohospodárskej populácie pre zachovanie kvality života na vidieku.

LITERATÚRA

- Buchta S. (1995): Regionálne aspekty vývoja agrárnej zamestnanosti na Slovensku. Zem. Ekon., 41, (1): 30–35.
- Buchta S. (1996a): Komparatívne výhody slovenského poľnohospodárstva v oblasti ľudských zdrojov. Zem. Ekon., 42, (5): 205–215.
- Buchta S. (1996b): Sociodemografická štruktúra pracovníkov v poľnohospodárstve. Zem. Ekon., 42, (11): 523–526.
- Správa o poľnohospodárstve a potravinárstve v SR 1997. MP SR, Bratislava, október.
- Horská H., Spěšná D. (1994): Sociální souvislosti procesu transformace zemědělství. VÚZE Praha.
- Mižičková L. (1996): Transformácia poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu a formovanie podnikateľov fyzických osôb. In: Sociálne súvislosti transformácie poľnohospodárstva a problémy formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov na Slovensku. Zborník z odborného seminára, SPU Nitra.
- Formovanie sociálnej skupiny SHR v procese transformácie poľnohospodárstva v okrese Nitra (1996). Záverečná správa z výskumného projektu E-26, KSV FEM SPU, Nitra.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktná adresa:

Drahomíra Kučirková, CSc., Katedra spoločenských vied, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovenská republika, tel. +421 87 601 111

TRENDY AGRÁRNEJ CHUDOBY (NA PRÍKLADOCH ZO SÚČASNOSTI)¹

TRENDS OF AGRAR POVERTY (EXAMPLES FROM THE PRESENT)

O. Danglová

Ethnographical Institute of Slovak Academy of Science, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: The study follows, on the example of the empirical research of the plains near the villages Topol'níky and Okoč in the district Dunajská Streda, the phenomenon of poverty in the narrower measure of the present Slovak countryside micro-environment. It aims at the diagnosis of poverty in the daily life, showing through the material and social deprivation. It uses the classical ethnological method used in the small communities research, consisting of collecting interviews, biographies of individuals and of families.

Key words: agrar poverty, urban poverty, marginalization, material deprivation, social deprivation

ABSTRAKT: Štúdia prostredníctvom empirického výskumu na majeroch v okolí obcí Topol'níky a Okoč v okrese Dunajská Streda sleduje fenomén chudoby v užšom merítku mikroprostredia súčasného slovenského vidieka. Usiluje o diagnostikovanie chudoby v každodennom živote, prejavujúcu sa v materiálnej a sociálnej deprivácii. Používa pritom klasickú etnologickú metódu používanú pri výskume malých komunít, spočívajúcu v zbere interview, biografii jednotlivcov a rodín.

Kľúčové slová: agrárna chudoba, urbánna chudoba, marginalizácia, materiálna deprivácia, sociálna deprivácia

ÚVOD

Problém chudoby je problémom celosvetovým. Kladie otázky nielen sociálnym politikom, sociálnym pracovníkom, ekonómom, štatistikom, ale zaujíma aj sociológov, etnológov, historikov, psychológov. Chudoba variuje podľa historického a sociokultúrneho kontextu. Môže byť roztrúsená, dočasná, málo viditeľná, alebo koncentrovaná v geografickom a sociálnom priestore, dlhotrvajúca, verejná. Indikátory chudoby boli pochopiteľne iné v stredoveku, v 19. a v 20. storočí, iné v tradičných a netradičných societach, iné v urbánnom a rurálnom prostredí. Zatiaľ čo smerom do minulosti chudoba znamenala nielen obmedzenie základných životných potrieb, ale chudobný človek v skutočnosti chodil v hanďach a pociťoval hlad, atribúty modernej chudoby sú širšie a iné a hlad medzi nimi zvyčajne chýba. Všetky formy chudoby však spája jedna spoločná črta. Je ňou marginalizácia, sociálna exklúzia.

VLASTNÁ PRÁCA

Pri výskumoch sociokultúrnych zmien sprevádzajúcich ekonomickú transformáciu poľnohospodárstva, ktoré som uskutočnila v rokoch 1995–1996 v okolí Dunajskej Stredy, som narazila na vznikajúce a utvrdzujúce sa ostrovy chudoby. Zasaňovali do katastrof obcí Topol'ní-

ky, Okoč a týkali sa obyvateľov majerov Jánostelek, Madéred (Nagy Béle, Kis Béle), Starý Gójáš, Nový Gójáš, Asod, ktoré do roku 1990 spadali pod ŠM Čalovo. Po tomto roku bola väčšina majerov reštituovaná, zvyšok bol neskôr privatizovaný akciovými spoločnosťami, založenými väčšinou manažmentom bývalých ŠM. Živočíšna výroba, na ktorú boli majere čiastočne pred rokom 1990 orientované, bola zrušená. Poľnohospodárski robotníci pracujúci ako „živočíchári“ boli prepustení. Stali sa väčšinou sociálne odkázanými, nezamestnanými prípadne fragmentárne zamestnanými. Ostali na majeroch bývať a dedinské obyvateľstvo ich považuje za marginalizovanú skupinu. Motívom k takémuto postoju je i skutočnosť, že sú to „príšerli“, takmer bez výnimky ľudia nepochádzajúci z materskej obce, pôvodom rôznych miest Slovenska, dokonca i Čiech, väčšinou však z maďarských obcí z blízkeho okolia Čalova, Dunajskej Stredy, Nových Zámkov. K majeru, ktorý neposkytuje pracovné príležitosti, sú ľudia pripútaní iba preto, že nemajú iné vyhliadky na riešenie bývania. I napriek istým rozdielom v sociálnom charaktere, i tomu, že ich nestmelujú tradičné väzby, alebo spoločne prežitá minulosť, tvoria skupinu, ktorú spája status chudoby z hľadiska objektívneho, i zo subjektívneho hľadiska jej členov. Indikátorom je nielen materiálna deprivácia – nedostatočný príjem limitujúci spotrebu statkov a služieb, prejavujúci sa v zníženom štandarde stravova-

1 Príspevok prednesený na medzinárodnom sympóziu Rozvoj vidieka a problematika vidieckeho obyvateľstva v Nitre 7.–8. 10. 1998 a upravený pre Zemědělskou ekonomiku.

nia, odievania, bývania, hygieny, dopravnej komunikácie, ale i deprivácia sociálna, vyjadrená v znevýhodnenej situácii voči dedinskej komunite, širšej spoločnosti, v obmedzení rodinných aktivít.

Výskumom som sa snažila zistiť mechanizmy reakcií jednotlivcov, rodín, celej komunity na nepriaznivú situáciu. Inými slovami išlo mi o pochopenie sociálnej zmeny spojenej s fenoménom chudoby v užšom meradle mikroprostredia, o diagnostikovanie chudoby a jej prejavov v každodennom živote. Pritom som použila klasickú etnologickú metódu, používanú pri výskume malých komunít, spočívajúcu v zbere interview, autobiografií a biografii jednotlivcov a rodín. Výsledkom mal byť pohľad na fenomén chudoby v danom prostredí z viacerých zorných uhlov, cez názory a hodnotové postoje obyvateľov majerov, koncentrované okolo najnaliehavejších momentov materiálnej a sociálnej deprivácie. S veľkým vedeckým a dokonca až publicistickým úspechom použil túto metódu v 60. rokoch americký antropológ poľského pôvodu Oskar Lewis práve pri sledovaní sociálnych fenoménov a pri naplňaní obsahu ním zavedeného, neskôr kritizovaného pojmu „kultúry chudoby“².

Ako som zistila, obyvatelia schudobnených komunít sa cítia byť chudobnými predovšetkým po materiálnej stránke. Je to pochopiteľné, lebo z hľadiska takých merítok ako príjem na hlavu, vybavenie domácností bola životná úroveň ľudí, žijúcich na majeroch pred rokom 1989 zodpovedajúca, ba až veľmi dobrá. Časový úsek, v ktorom ľudia pociťujú materiálnu depriváciu, je teda krátky. Chudoba má zatiaľ krátkodobý charakter, takže nemožno jednoznačne hovoriť o naučenom spôsobe na život v obmedzených životných podmienkach, prenášanom z generácie na generáciu, o formovaní sa návykov, reflektujúcich takýto životný štýl.

Z ekonomického hľadiska patrí v súčasnosti k statusovým ukazovateľom chudoby nízky príjem a príjem na hlavu, plynúci zo zamestnania alebo sociálnych dávok, či občasných príležitostných prác. Príjmy z neformálnej ekonomiky sú nízke. Patrí k nim pestovanie zeleniny na malých zanedbaných záhradkách pred domami, chov hydiny, sviň, husí. Niektorí si vypomáhajú príležitostnou prácou, ktorú napríklad poskytuje obyvateľom Jánosteleku podnikateľ – chovateľ kureniec. Platí peniazmi, alebo naturáliami – kurencami. Iní sa uchylujú ku krádežiam a deviantnému správaniu. Krádeže na poliach majú sezónny charakter. Kradne sa to, čo práve dozrieva. V čase nášho výskumu boli aktuálne krádeže kukurice. Podobne ako i na iných štátnych majetkoch, kde sa likvidovala živočíšna výroba, rozkrádali sa opustené kraviny, maštale, v Starom Gójaši i opustené obytné domy, z ktorých po roku 1989 odišli bývalí zamestnanci štátnych majetkov.

Na nízky príjem nadväzuje obmedzená spotreba určenej na fyzické a sociálne prežitie. Samozrejme meradlá

chudoby sú relatívne a vychádzajú zo štandardu života, ktorý sa považuje za dostatočný v istom sociokultúrnom kontexte. Takže i keď ľudia z majerov z hľadiska ukazovateľov materiálnej deprivácie – stravovania, odievania, bývania vyslovene nehladujú, nechodia v handrách a nebývajú v chatrách, ich životný štandard je vo všetkých týchto ukazovateľoch nižší, jednak v porovnaní s ešte nedávnou minulosťou, jednak v porovnaní so súčasným štandardom ostatných sociálnych skupín.

I tak však materiálny stupeň, hlavne pokiaľ sa týka bývania, nie je nízky. Byty sú priestrané, ľudia nebývajú v stiesnených podmienkach. To, na čo sa obyvatelia sťažujú, je zanedbaný, neudržiavaný a chátrajúci bytový fond. Na jeho stave však majú často sami vlastný podiel viny. Stavby by potrebovali opravy, tie zas investície, ktoré nechcú poskytnúť ani majitelia – z nízkyh, alebo žiadnych poplatkov za nájomné sa dá ťažko niečo opraviť, ani nájomníci, ktorí nechcú investovať do niečoho, čo nie je ich.

Znížený životný štandard pociťujú obyvatelia na sklade stravy. Luxusom sa stáva mäso, údeniny, párky. Južné ovocie sa nekupuje vôbec. Stravu si ľudia dopĺňajú tým, čo si dopestujú, dochovávajú, alebo nakradnú.

Na depriváciu materiálnu nadväzuje deprivácia sociálna.

Ľudia žijúci na majeroch sú charakterizovaní obyvateľmi dediny ako leniví, pijaní, takí, ktorým sa nechce pracovať. Samozrejme, že takého stereotypu neplatia na všetkých. Hádžu nás do jedného vreca, ohradzujú sa niektorí. Dôvod, že sa ocitli v pasci chudoby má často jednoduchú príčinu – nevedia nájsť slušne platenú prácu.

Sklamaní sú i z toho, že im reštituenti a ich nájomcovia neumožnili získať prácu na majeri a miesto toho zamestnali ľudí zvonka. Sú si vedomí, že sa im nedôveruje a ich pracovný výkon sa spochybňuje. Vo všeobecnosti sa k možnosti získať prácu stavajú pesimisticky. Odôvodňujú to tým, že trh práce ponúka zle platené miesta, alebo je prijatie do práce podmienené predpokladmi a hlavne kapitálom, ktorým nedisponujú. Cítia sa preto sociálne handicapovaní.

Snaha prenajať si pôdu, ktorú som u niektorých zaznamenala, nie je motivovaná postojom roľníka získať zem, pracovať so zemou, skôr postojom proletára, pre ktorého má pôda instrumentálnu hodnotu ako prostriedok zaistenia práce, eliminovania nezamestnanosti. Na majeroch sa z krátkodobu nezamestnaných postupne stávajú dlhodobu nezamestnaní, ktorí na svoj status rezignovali, zvykli si. Niektorí sú neadaptabilní a pracovať nechcú vôbec. Obyvatelia z dediny tvrdia, že sú si zato väčšinou sami vinní.

Medzi obyvateľmi Jánosteleku a obyvateľmi obce sa po roku 1989 postupne vyvinul kontraverzný vzťah založený na rastúcom povedomí odlišnosti my a oni. my a cudzí. Pauperizované obyvateľstvo majerov je z hľadiska dedinskeho obyvateľstva deklarovane, odcudze-

2 Sú to najmä publikácie Lewis O.: *Five Families. Mexican case studies in the culture of poverty*. New York, 1959. *The Children of Sánchez. Autobiography of a Mexican family*. New York, 1961. *A death in the Sánchez family*. London, 1969. K hodnoteniu Oscara Lewisa ďalej porovnaj Melhuus, M.: *Exploring the work of a compassionate ethnographer. The case of Oscar Lewis*. In: *Social Anthropology*, 5, 1997.

nou skupinou, ktorú spoločnosť obce nepotrebuje a je mu na obtiaž. Komunity na majeroch sa cítia byť sociálne odstránené, vysunuté do znevýhodnenej, nerovnoprávnej pozície. Zdieľajú presvedčenie, že lokálna politika im nie je priaznivo naklonená a drží skôr stranu majoritnému obyvateľstvu dediny. Najviac sporov a nevrávností je okolo prideľovania sociálneho fondu. Obyvatelia majerov sú presvedčení, že sa nerozdeľuje spravodlivo.

K sociálnej deprivácii na nižšej lokálnej úrovni vo vzťahu k dedinskej komunite sa pridružuje deprivácia i v rovine širšej society. Obyvatelia majerov nevidia najšť nástroje ani prostriedky, ktorými by mohli svoje práva smerom k širšej societe presadzovať, nemajú predstavu, čo by z toho mohlo pre nich plýnuť. V ich politických postojoch prevláda ľahostajnosť, fatálnosť, pasivita, ale zároveň i nevrávnosť odpor k tým, čo sú pri moci, a z jej výšky nevidia dole. Citlivo však reagujú na uvoľnené zovretie ochrannej náruče paternalistického štátu, v minulom režime samozrejme poskytujúceho právo na prácu a sociálne výhody. Bez jeho opory sa cítia byť vydaní na pospas neistote. Resentiment „za komunizmus bolo lepšie“ má pre nich prirodzené opodstatnenie.

Spočiatku som si myslela, že getá chudoby, s ktorými som sa stretla na majeroch v katastrofe Topolníkov a Okoča, sú ojedinelé. Ukazuje sa však, že takýchto ostrovov chudoby je na južnom Slovensku viac. Záznamy podobných prípadov z okolia Štúrova priniesol rozhlas, týždenník Nový Čas uverejnil reportáž zo zrušného žrebčince v Novom Tekove. Zaujímalo ma, do akej miery monitorujú formy chudoby na vidieku a majú o danej situácii prehľad štátne a okresné inštitúcie. Zistila som, že je to monitoring a prehľad veľmi kusý.

Štatistický úrad SR v roku 1995 uskutočnil výberové zisťovanie názorov domácností s nízkymi príjmami na vývoj sociálnej situácie v predchádzajúcom období, v súčasnosti a v najbližšej budúcnosti. Do zisťovania bolo vybraných 9 711 domácností, výsledky boli spracované za 8 676 domácností, v ktorých žilo 28 411 obyvateľov³. Názory respondentov boli analyzované z rôznych hľadísk, z nášho uhla záujmu boli však najzávažnejšie zistenia, hovoriace o črtajúcich sa rozdieloch medzi obyvateľmi vidieckych a mestských sídiel. Uvádzajú, že mesačné príjmy v hlavnom meste umožňovali žiť spokojne 53 % domácností, v mestských sídlach 37,2 %, na vidieku 29 % domácností. Úmerne k tomu na vidieku bol i najvyšší počet domácností, ktorým príjmy umožňovali žiť ťažko – 71 %, v mestských sídlach to bolo 62,9 % domácností, v hlavnom meste 47 % domácností. Vo vidieckych sídlach bolo i najvyššie percento domácností, ktoré považovali svoju sociálnu situáciu za zhoršenú a ktoré sa obávali chudoby v budúcnosti⁴.

Ukazovatele naznačujúce tendencie k zhoršovaniu sociálnej situácii na vidieku v posledných rokoch prinášajú i regionálne štatistiky. Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky na základe údajov z okresov kompletizuje analýzy sociálno-ekonomického rozvoja okresov. Medzi nimi chýba zatiaľ analýza z okresu Trnava, pod ktorú spadá i okolie Dunajskej Stredy. Analýza zo susediaceho okresu južného Slovenska z Nových Zámok však medzi inými údajmi zaznamenáva klesajúcu hodnotu indexu vitality obyvateľstva v okrese, pričom prejavy nepriaznivého vývoja vekovej štruktúry zachytáva predovšetkým na vidieku⁵.

Rozdiely v miere nezamestnanosti vo vidieckom a mestskom prostredí analýza síce nezachycuje, prináša zato globálne čísla, ktoré hovoria o 14,72 % nezamestnanosti v júni 1997 a 16,37 % nezamestnanosti v decembri 1997. Zaujímavé sú i rozdiely v miere nezamestnanosti podľa mikroregiónov: mikroregión Nové Zámky 13,84 %, mikroregión Šurany 10,48 %, mikroregión Štúrovo až 21,45 %⁶. Podľa informácií, ktoré mi poskytli na Odbore regionálneho rozvoja na Okresnom úrade v Dunajskej Strede, sa nezamestnanosť v tomto mikroregióne pohybovala v marci 1998 na hladine 16,63 %, v auguste klesla na 15,23 %. Sezónne výkyvy hladiny a kulminácia nezamestnanosti v zimných mesiacoch, zaznamenané v oboch okresoch, súvisia so sezónnosťou prác v niektorých odvetviach, najmä v stavebníctve a poľnohospodárstve.

Dá sa predpokladať, že vzhľadom k dôležitosti odvetvia poľnohospodárstva v južných okresoch Slovenska je vysoké percento nezamestnanosti vyvolané i poklesom pracovných príležitostí v tomto odvetví. Následne sa dá potom predpokladať, že v porovnaní s mestskými sídlami je vyššie i percento nezamestnanosti na vidieku. Hoci štatistiky rozdiely medzi vidieckym a mestským prostredím priamo nezachycujú, sporadické etnografické sondy svedčia o pauperizácii niektorých vidieckych oblastí v poslednom období. Pritom getá schudobných komunít uviaznutých na majeroch bývalých štátnych majetkov, tak ako som ich zachytila vo svojom výskume, sú iba jednou z foriem pauperizácie dediny, hoci formou viditeľnou. Chudobou začína byť postihnuté i autochtónne obyvateľstvo v obciach, kde boli rozkradené a vydražené družstvá, tam kde majetok družstiev prepadol v prospech veriteľov a súčasná hodnota majetkových podielov bývalých členov družstiev klesla na nulu. Podľa jedného z informátorov, v okrese Komárno patria k takýmto obciam Marcelová, Modrany, Vrt, Radvan nad Dunajom: „V Modranoch tam je zamestnaný tuším už iba richtár a pošťár. A ľudia sedia v krčme a debatujú ako ich kto a kde okradol, a to im už nedôjde, že na tom majú sami vinu. Vláda a ministri dá-

3 Roháčová E.: Sociálna situácia domácností Slovenskej republiky (Súhrnná analýza). Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava 1997.

4 Sociálna situácia domácností Slovenskej republiky. c.d., s. 12–14, 22, 23.

5 Pre obyvateľov vidieka je charakteristické vysoké zastúpenie obyvateľstva v poproduktívnom veku – 25,3 % a nízky podiel obyvateľstva v predproduktívnom veku (0–14 rokov) – 19,9 %. In: Analýza sociálno-ekonomického rozvoja okresu Nové Zámky. Odbor regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov OÚ v Nových Zámkoch. Nové Zámky, 1998, s. 2.

6 Analýza sociálno-ekonomického rozvoja okresu Nové Zámky. c.d., s. 16, 17.

vajú od toho ruky preč. Tvrdia, že družstvo je privátny podnik a nemôžu do toho zasahovať.“

Pritom ale z rozhovorov s pracovníkmi Odboru regionálneho rozvoja v Dunajskej Strede a z výsledkov spomínanej analýzy z okresu Nové Zámky vyplýva, že čo do ekonomických výsledkov sa situácia v poslednom období u mnohých poľnohospodárskych podnikov zlepšila. I keď vedľa úspešných stále jestvujú podniky na nízkej úrovni a so zlou perspektívou vývoja. Ziskovosť podnikov iste súvisí s racionalizáciou poľnohospodárskej výroby a s elimináciou prezamestnanosti, ktorá na druhej strane plodí zvýšenú nezamestnanosť⁷.

Aby sme situáciu na slovenskom vidieku mohli zaradiť do širšieho kontextu, je vhodné obrátiť pozornosť k susedným postkomunistickým krajinám. Podľa výsledkov analýz rozsahu chudoby v Poľsku, ktorú uskutočnil varšavský Štátny štatistický úrad, je i v Poľsku koncentrácia chudoby vyššia v rurálnom než v urbánnom prostredí a na poľskom vidieku sa chudoba stáva skutočným sociálnym problémom⁸. Najviac postihuje, podobne ako na Slovensku, bývalých poľnohospodárskych robotníkov, ktorí po rozpade štátnych majetkov prišli o prácu. Sprievodnými prejavmi agrárnej chudoby sú mimo permanentnej nezamestnanosti nízky stupeň vzdelania, nedostatočná výchova a zlá perspektíva pre mladých ľudí, nízka mobilita, nedostatočný kontakt s vonkajším svetom. Dlhodobé pretrvanie týchto ukazovateľov by mohlo viesť k reprodukcii chudoby z generácie na generáciu, k utváraniu zdedených stereotypov správania, ústiacich do formovania underclass – triedy chudobných⁹.

Na Ukrajine, kde hrozivo stúpa inflačný trend, otvárajú sa nožnice medzi zdražovaním produktov a oveľa pomalšie rastúcimi mzdami – priemerný príjem celej populácie sa blížil v roku 1996 úrovni z rokov 1955–1960 a 90 % populácie žilo v roku 1996 horšie ako v roku 1990 – sa chudoba stáva nielen sociálnym ale už i politickým problémom. Alarmujúcim je percento rodinného rozpočtu, predstavujúceho výdavky na stravu – dosahuje až 67 %. Toto číslo je dokonca vyššie ako v Indii, kde sa odhaduje na 53,5 %. Pre ilustráciu v krajinách Európskej únie sa pohybuje v priemere okolo 14,9 %. Znižovanie počtu urbánnej populácie a sťahovanie na vidiek súvisí na Ukrajine pravdepodobne s týmto ukazovateľom¹⁰.

Tolko hovoria tvrdou rečou ukrajinské štatistiky. Vo všeobecnosti k štatistikám. Čísla štatistik síce prinášajú zásadné informácie, diagnostikovanie chudoby je však podľa nich založené skôr na kvantitatívnych merítkach

a orientuje sa skôr na materiálnu dimenziu a málo vypovedá o procese schudobnenia, o sprievodných znakoch chudoby, o jej kultúrnom kontexte, psychologických následkoch, ústiacich do alkoholizmu a patologického správania ako následkov marginalizácie a segregácie. Číslo hovoriace o počte nezamestnaných nemusia znamenať, že množina nezamestnaných sa kryje s množinou ľudí žijúcich v biede. A množina žijúcich v biede sa zas nemusí kryť s množinou sociálne vylúčených. Nie všetci nezamestnaní žijú pod hranicou chudoby, nie všetci chudobní patria medzi sociálne vylúčených a nie všetci sociálne vylúčení sú bez práce¹¹.

Aké sú rozdiely medzi chudobou urbánnou a chudobou rurálnou? Odpovede na túto tému hľadali sociológovia, ekonómovia, demografi a etnológovia i na III. workshope medzinárodného projektu Sociálna história chudoby v strednej Európe, ktorý sa uskutočnil v Lodzi v roku 1997. Zhodne sa konštatovalo, že v strednej Európe je chudoba znesiteľnejšia vo vidieckom prostredí. Je tam stále ešte pevnejšia záchranná sociálna sieť a výdavky na stravu sa dajú redukovať samozásobiteľstvom, pestovaním poľnohospodárskych produktov na záhradách a záhumienkoch.

Naopak zas na írskom vidieku, kde je väčšina fariem orientovaná na pestovanie monokultúr a chudobní strácajú možnosť saturovať nedostatok financií pomocou ľahšieho prístupu k poľnohospodárskym produktom, je sieť chudoba roztrúsená a na prvý pohľad málo viditeľná, zato horšia ako v urbánnom prostredí. Na vidieku sú možnosti prístupu k zárobku ohraničenejšie ako v meste, ktoré predsa len poskytuje viac, hoci krátkodobých, pracovných príležitostí, alebo možností uľahčujúcich situáciu chudobných: stravovanie vo vývarovniach, lotérie, zľavy v supermarketoch¹².

Byť chudobným je zvlášť nepriaznivé v sociokultúrnom kontexte, kde chudoba nemá zatiaľ vybudovaný žiadny status. Aj obyvatelia majerov, s ktorými som hovorila, sa málokedy označujú za chudobných. Vytvára sa tak anomická situácia – ľudia nie sú schopní hovieť hodnotám širšej spoločnosti, ale i v dôsledku neexistencie hodnôt spojených s ich postavením. Stávajú sa prebytočnými, marginálnymi, vylúčenými. Spoločnosť môže celkom dobre fungovať aj bez nich. Ba zdá sa, ako to vyplýva i z môjho terénneho výskumu, že majorita dedinského spoločenstva by bez minority ma majerov mohla fungovať lepšie. Výstižne, takmer literárnou formou, to vyjadril nie príliš optimisticky v závere svojej knihy Dvanásť omylu sociologie Jan

7 V roku 1996 predstavuje zisk na 1 ha poľnohospodárskej pôdy 736 Sk, z čoho poľnohospodárske družstvá dosiahli zisk 245 SK, akciové spoločnosti a spoločnosti s ručením obmedzeným zisk 3 131 Sk a štátne majetky stratu 582 Sk na 1 ha poľnohospodárskej pôdy. In: Analýza socioekonomického rozvoja okresu Nové Zámky. c.d., s. 8.

8 Szukielojcie-Bienkunska A.: Analýza prehľadov chudoby v Poľsku. Referát na III. workshope medzinárodného projektu Sociálna história chudoby v strednej Európe. Lodž. 3.–6. 12. 1997.

9 Takkowska E.: Staré a nové podoby chudoby v Poľsku. Referát na II. workshope medzinárodného projektu Sociálna história chudoby v strednej Európe. Lodž. 3.–6. 12. 1997.

10 Revenko A.: Vrstva chudobných v populácii na Ukrajine. Referát na III. workshope medzinárodného projektu Sociálna história chudoby v strednej Európe. Lodž. 3.–6. 12. 1997.

11 Keller J.: Dvanásť omylů sociologie. Praha 1995, 158 s.

12 Jackson J.: Chudoba, marginalizácia, konzumná spoločnosť. Referát na III. workshope medzinárodného projektu Sociálna história chudoby v strednej Európe. Lodž. 3.–6. 12. 1997.

Keller: „Ich kry (myslí tým komunity chudobných) sa s množiacimi nárazmi o skaliská nezájmu bortia a lámu. Tváre týchto ľudí sa pre nás priemerne úspešných menia na obyčajnú fasádu, okolo ktorej prechádzame s takým záujmom ako okolo ošarpaného priečelia. Svet, ktorý budujeme, nie je pre nich a úsilie, s ktorým ho budujeme, je svedectvom našej vlastnej obavy z toho, že skončíme ako oni. Ironiou je, že čím dravejším tempom budeme tento svet budovať, tým väčší počet z nás bude ohrozených týmto pádom. A tak nám ostáva dúfať, že sa to príhodi skôr tým druhým.“¹³

ZÁVER

Záznam, ktorý som urobila z geta ohraničenej komunity na jednom z majerov Žitného ostrova, iste nie je postačujúci k tomu, aby našiel vyčerpávajúcu odpoveď na otázku prečo sú chudobní. Chudoba sa nedá vysvetliť sama zo seba, ale v kontexte širšieho sociokultúrneho systému, v ktorom sú chudobní iba jedným z komponentov. Tento kontext som naznačila len v hrubých rysoch. Jeho mottom je tvrdenie o chudobe ako o nevyhnutnom dôsledku prechodu od socializmu k trhovej ekonomike. Tí, ktorí boli najzávislejší a najviac pripútaní k paternalistickým až feudálnym praktikám predchádzajúceho režimu, doplácajú na uvoľnenú patriarchálnu ochranu štátu najviac. Sú to predtým elitné nekvalifikované profesie, ku ktorým patrili i poľnohospodárski robotníci.

Hoci väčšina poľnohospodárskych robotníkov, pracujúcich na majeroch bývalých štátnych majetkov, žila za minulého režimu v materiálnom dostatku, objavujú sa už vtedy u niektorých jednotlivcov isté statusové momenty, poukazujúce na možnosť upadnutia do chudoby. Patrili k nim nízke vzdelania, nekvalifikovaná práca, pôvod z nemajetných viacdetných rodín, narušená rodinná štruktúra, alkoholizmus, nízka inteligencia. Jednotlivci vybavení takými predpokladmi a životnými okolnosťami skôr podľahli tlaku externých príčin, nevedeli pružne reagovať na zmeny socioekonomického systému a mali väčší predpoklad stať sa chudobnými¹⁴.

LITERATÚRA

- Analýza sociálno-ekonomického rozvoja okresu Nové Zámky (1998). Odbor regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov OÚ v Nových Zámkoch. Nové Zámky, č. 2.
- Berdichewski B. (1979): *Anthropology and the Peasant Mode of Production*. In: *Anthropology and Social Change in Rural Areas*. Hague, Paris, New York. Editor Berdichewski B.
- Danglová O. (1997): Podoby chudoby vo vidieckom prostredí južného Slovenska. In: *Slovenský národopis*, 45, s. 5–25.
- Danglová O. (1992): Roľnícka ekonomika v svetle hodnotových postojov. In: *Slovenský národopis* 40, s. 243–251.
- Keller J. (1995): *Dvanásť omylů sociologie*. Praha.
- Lewis O. (1966): *La Vida, a Puerto Rican family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York.
- Lewis O. (1968): *A Study of Slum Culture. Backgrounds for La Vida*. New York, Random House.
- Machonin P. (1993): K problému sociální identifikace chudých a chudobě bližších vrstev obyvatelstva ČSFR. In: *Sociologický časopis*, 29, s. 225–239.
- Možný I., Mareš P. (1995): *Institucionalizace chudoby v Čechách. Přehledová studie*. Praha, Nadace pro výzkum sociální transformace.
- Oriol Pi-Sunyer, Salzman Z. (1978): *Humanity and Culture*. Boston.
- Podoba J. (1996): Niekoľko poznámok k diskontinuite vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a ekonomického myslenia. In: *Slovenský národopis*, 44, s. 219.
- Polanyi K. (1944): *The Great Transformation*. New York, Rinehart.
- Roháčová E. (1997): *Sociálna situácia domácností Slovenskej republiky. [Súhrnná analýza]*, Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava.
- Řeháková B. (1992): Od nespravidlivé rovnosti ke spravdivé nerovnosti? In: *Sociologický časopis*, 28, s. 293–298.
- Smith D. J. (1992): *Understanding the Underclass*. London. PSI.
- Swaan de A. (1988): *In Care of the State*. Cambridge polity Press.
- Szalai J.: *Power and Poverty*. (Rkp).
- Winter J. A. (1969): *The Culture of Poverty. Hypotheses and their Import for Social Science and Social Policy*. In: *The Poor. A Culture of Poverty or a Poverty of Culture*. Michigan. Ed. Winter J. A.

Došlo 20. 11. 1998

Kontaktná adresa:

Mgr. Oľga Danglová, CSc., Ústav etnológie, Slovenská akadémia vied, Jakubovo námestie 12, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, tel./fax: +421 7 536 1521

13 Keller J.: *Dvanásť omylů sociologie*. Praha 1995, s. 162.

14 Svedčia o tom i niektoré z biografii. Porovnaj Danglová O.: Podoby chudoby vo vidieckom prostredí južného Slovenska. In: *Slovenský národopis*, 45, 1997: 5–25.

POVERTY IN RURAL AREAS OF NORTHERN POLAND¹

CHUDOBA VE VENKOVSKÝCH OBLASTECH SEVERNÍHO POLSKA

G. Zablocki

Department of Sociology, Nicolas Copernicus University Torun, Poland

ABSTRACT: In the paper, there are analyzed problems of the present welfare policy in Poland. The empirical data presented in the paper were collected in rural area in northern Poland, but the conclusions are more general. They refer to the source of high unemployment of rural population and reasons for low efficiency of the welfare policy carried out by the Polish government in the 1990s. The main conclusion of the analysis is that poverty is caused by social acceptance of other people's poverty and by liberal dogmas used by politicians who decide about the methods of managing the Polish economy.

Key words: poverty, rural sociology, unemployment, social exclusion, Poland

ABSTRAKT: V práci jsou analyzovány problémy současné politiky životní úrovně v Polsku. Empirická data prezentovaná v práci byla shromážděna v rurální oblasti severního Polska, závěry však mají obecnější platnost. Týkají se příčin vysoké míry nezaměstnanosti rurální populace a příčin nízké efektivnosti politiky zvyšování životní úrovně prováděné polskou vládou v 90. letech. Hlavním závěrem analýzy je, že chudoba je zapříčiněna společenským akceptováním chudoby druhých a liberálními dogmaty užívanými politiky, kteří rozhodují o metodách řízení polské ekonomiky.

Klíčová slova: chudoba, rurální sociologie, nezaměstnanost, vyloučení ze společnosti, Polsko

INTRODUCTION

Poverty has been a serious problem in Poland for almost 10 years. The transformation of social and economic system that started at the beginning of the 1990s deepened the property differences between particular social classes and increased the number of families affected by poverty. The economic crisis of the early 1990s, changes in the capital ownership and mass unemployment have influenced the situation very much. In the paper, there are discussed the sources of poverty and high unemployment of rural population in this region of Poland. There are two reasons why I have decided to deal with the problem of poverty in northern Poland.

Firstly, northern Poland shows the highest rate of permanent unemployment, particularly in rural areas of this region. The national rate of unemployment is now slightly below 10%, whereas it is twice as high in northern Poland. In some communes, several thousand inhabitants each, where big state farms used to be run, the unemployment rate is three to four times higher than the national unemployment rate.

Secondly, it is the area I have been studying since 1993 and carrying out extensive sociological research there into transformation of the living standards of rural population. Part of it was carried out for the European Community, and it was co-ordinated by Dr. Nigel Swain from the Liverpool University². Some other research was carried out for the World Bank³, and now I work for the British Agriculture Development Fund. The results presented in the paper were achieved in the above mentioned research projects.

BACKGROUND

Northern Poland is an agricultural region mainly, with a low rate of industrialization. Under the socialist system, farming in this region was very similar in its character to the farming in other central European countries. It is in this region of Poland⁴, that most of state farms were located, which cultivated up to 50% of the local arable land. Accepted in the early 1990s, the program of agriculture privatization resulted in closing down these farms together with state service work-

1 Paper presented to the international symposium Rural Development and Rural Population Problems, Nitra, October 7-8, 1998 and adapted for Agricultural Economics.

2 Project COST/CIPA-CT92-3022 "Rural Employment and Rural Regeneration in Post-Socialist Central Europe".

3 Shahriari H., Zablocki G., Sobczak M. (1998): Poverty in Rural Areas in Northern Poland. The World Bank, Washington-Elblag.

4 Western and northern regions of the present Polish state used to be part of Prussia for a few hundreds of years; and then after 1871 they belonged to Germany. After the World War II they became the Polish territories, and the policy that followed Potsdam treaty resulted in removing the German population from these regions. The areas were populated by the inhabitants of the regions of pre-war Poland that were incorporated into the Lithuanian, Belorussian and Ukrainian republics of the Soviet Union after the year 1945.

shops that co-operated with them, which meant that almost one million of rural population who used to work in the state sector would lose their jobs. There were not alternative jobs available for the poorly educated former state farm workers. The companies, which leased the former state farms' land and property, did not offer work. They usually gave up animal husbandry and employed only small number out of the former employees. A remarkable part of land and buildings was left unused because the great food import decreased profitability of agricultural production dramatically.

Historical uniqueness of the region, which used to belong to Germany before the World War II, also contributed to limited development of private farming and food processing here. Many of the post-war inhabitants of the region were granted only 'the perpetual usufruct right' to use the property and farms so they could not do what they wanted with the property. Not being full legal owners of the property, they were less interested in the development of their farms and companies⁵.

DISCUSSION

Let us define poverty as a state of inability to meet the basic needs of a family due to low income of its members. Until 1989, poverty was relatively common in families which had lived on small, few-hectare farms and in the families of old age and disability pensioners. After 1989, the range of poverty included a great number of families of the unemployed. By the end of 1994, there had been almost 3 million formally registered unemployed people, nowadays this number has fallen to over 1,5 million people. Unfortunately, the fall in the officially registered number of the unemployed is only partly the result of the increase in the number of jobs available. Part of the unemployed, who have lost their right to unemployed benefit and have no chance to find a job, have become the category of passive labour force. Thus the statistics based on official registers of unemployment is not a proper indicator to describe the situation in labour market.

The main direct sources of poverty of rural area in this region were:

- liquidation of state farming,
- fall in food prices in comparison with the prices of agricultural production means (due to the great food import and decrease in food export),
- closing down many of rural companies, often branch firms of the city companies which were re-structured and re-organized,
- the situation that almost all farmers working outside agriculture lost their jobs in the city companies,

- very big decrease in the number of people employed in forestry,
- decline in migration of young people from the rural area to urban centres.

However, indirect sources of poverty in Poland seem much more important. Those, which have, in my opinion, been properly defined, are not unique either to rural population or to northern Poland only. Analyses of the changes in economic policy as well as the outcomes of many projects to prevent poverty and unemployment let us draw some important remarks.

First of all, poverty is thought to be the problem of others⁶ that means the problem nobody really cares about. It is the problem of others because as a rule it does not affect those who are able to counteract poverty effectively. This group includes politicians and government administration mainly, whose actions, to a high extent, seem to be of make-believe nature. Good examples of such make-believe actions are declarations made by politicians or businessmen when filmed by TV cameras. These are the declarations of spectacular actions for the sake of the poor, but in fact their only goal is to create a proper image of the author for the purposes of elections or just publicity. Let the problems of others be the problems of others, even though they may be a nice opportunity to do good business. The struggle against poverty in our country is also hindered by the predominant way of thinking about the economic development. Progressive and dynamic economy is identified with effective companies. What is neglected in this evaluation of efficiency are external costs of the company success. One of the simplest methods to improve efficiency of a company is to reduce its staff and keep the payments at the lowest possible level. Social cost of such efficiency is paid by the unemployed and poor. It does not affect the financial condition of the company. The fact that it is difficult to calculate this cost does not change another fact that this way of thinking causes that the more dramatic inequalities the less profitable this way of organizing social life is. Economic liberalism is an excellent programme for the well-off, but the contemporary Polish businessmen are far from being the Puritans described by Max Weber⁷. For this reason, remarkable economic growth which has been achieved in our country for several years does not contribute to a substantial improvement in the situation of the poorest classes in our society. The profits earned by businessmen are intended for consumption mainly and not for investment or opening new jobs. Thus, cheap labour force does not make the national economy competitive but brings about the difficult financial situation of multi-children families (the official poverty line is a monthly income of \$ 120, and some

5 An evidence of such an attitude and influence of not full ownership right upon under-capitalisation of economic property is the fact that at the end of the 1980s, over 50% of this region inhabitants lived in the houses built before 1945, whereas in other parts of Poland only 20% lived in pre-war accommodation.

6 This term, interpreted in a slightly different way, was used as a title of a work: Problems of Others (eds. Czyżewski M., Dunin K., Piotrowski A.), The Centre of Social Research, Warsaw 1991.

7 Weber M.: Asceticism and the Spirit of Capitalism...

\$ 300 for a four-people family, whereas minimal pay of a full-time employee is hardly \$ 140).

The problems of others remain the problems of someone else, particularly for the geographically dispersed and politically passive categories of society. These are the striking characteristics of the Polish rural population. This was also the reason why rural companies, state farms included, could be closed with no problem as early as the beginning of the 1990s, whereas the more losing mines and steelworks are still left untouched by liberal politicians. In this case, the problems of others might quickly turn into an urgent problem for the politicians themselves – how to keep the power. Economic calculus cannot replace political calculus, and politically disorganized poor and poorly educated rural population has little influence upon political life. If that influence were stronger, then agricultural production might appear much more profitable.

Another symptom of neglect of the living problems of the poorest is the 10 fold decrease in the number of young people from peasants' families who study at higher schools. This decrease took place in the 1990s. Before, for almost forty years, the proportion of students from rural area was almost the same (Jarosz 1984). (Nowadays, every second child from educated families goes to higher school while only one out of 140 young people from peasants' families gets a chance to continue education after secondary school – Wróblewski, Nowakowska, Mojkowski 1998.) No response to these data on the side of educational authorities and the practice of the Main Statistical Board prove this problem to be someone else's problem again. For several decades, statistical annuals included data to illustrate the social background of higher schools students, in the 1990s they ceased doing this.

CONCLUSIONS

Among theories created to explain the phenomenon of poverty, one can find some which look for the source

of poverty in the mentality of the poor and their families. Many researchers who study poverty carry out their surveys among the poor only. However, there are many reasons to accept a reverse attitude and to search for poverty sources among the well-off classes, in their goals and life values.

The basic source of poverty is our acceptance of other people's low living standard. There are many causes for this social permission of poverty. The key seems to be the organization of social life and social division of power and labour. Poverty is one of the forms of usurpation of these goods, and their usurpation results in further social and economic neglect of the poor. Market economy creates a friendly atmosphere for this usurpation. Supply and demand of labour are the two elements in market economy which, according to some theories, should be in a state of flexible balance. I am afraid, however, that this regularity occurs in the situation when all citizens have equal influence upon political decisions. In reality, this influence is far from equal, and for the more influential classes the surplus of labour power is more profitable than shortages in it. Under such circumstances, unemployment and the resulting poverty seem to be the integral and almost permanent element of this political system.

REFERENCE

- Jarosz M. (1984): *Social Inequalities*, Warsaw, p. 159.
Problems of Others (1991)(eds. Czyżewski M., Dunin K., Piotrowski A.). The Centre of Social Research, Warsaw.
Shahriari H., Zablocki G., Sobczak M. (1998): *Poverty in Rural Areas in Northern Poland*. The World Bank, Washington Elbląg.
Weber M.: *Asceticism and the Spirit of Capitalism...*
Wróblewski A. K., Nowakowska E., Mojkowski J.: *The Poles of Wealth and Poverty. The Pockets' Parade*, Polityka, No 20, p. 6.

Arrived on 21st November 1998

Contact address:

Dr Grzegorz Zablocki, Department of Sociology, Nicolas Copernicus University Torun, Poland, e-mail: grzegorz@uni.torun.pl

POKyny PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nesmí přesáhnout 12 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné používat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu: formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojitě mezery. K rukopisu je třeba přiložit disketu s prací pořízenou na PC a s grafickou dokumentací, nebo poslat práci e-mailem do redakce. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechen přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratky nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována, a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostacích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura by měla sestávat hlavně z lektorovaných periodik. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSC, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

Rukopis nebude redakcí přijat k evidenci, nebude-li po formální stránce odpovídat pokynům pro autory.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selectively reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 12 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout: quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript. A PC diskette should be provided with the paper and graphical documentation, or the paper be sent by E-mail to editorial office. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The title of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the subject and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise basic numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The section **References** should preferably contain reviewed periodicals. The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telephone and fax number or e-mail.

The manuscript will not be accepted to be filed by the editorial office if its formal layout does not comply with the instructions for authors.

OBSAH

Lošťák M.: Projekty rozvoje venkova a jejich realizace (pohled z hlediska transakčních nákladů a sociologie).....	101
Buchta S.: Sociálne trendy slovenského vidieka	109
Hrubý J.: Vidiek v demografickej klasifikácii a vývojových zmenách	113
Loibl E.: Podpora farmářských iniciativ a rozvoj venkova.....	117
Moravčíková D.: Životný štýl a zmeny hodnotových orientácií vybranej skupiny SHR v okrese Nitra	127
Kučírková D.: Sociálna funkcia poľnohospodárstva a problémy formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov na vidieku.....	133
Danglová O.: Trendy agrárnej chudoby (na príkladoch zo súčasnosti).....	141
Zablocki G.: Chudoba ve venkovských oblastech severního Polska	146

CONTENT

Lošťák M.: Rural development projects and their implementation (views of transactional costs and sociology).....	101
Buchta S.: Social trends in Slovak rural areas	109
Hrubý J.: Rural areas in demographic classification and in developing changes	113
Loibl E.: Farm initiatives – an incentive in rural development (in English)	117
Moravčíková D.: Life style and changes in values orientation of selected farmers group in the Nitra district	127
Kučírková D.: Social function of agriculture and formation problems of the private farmer's group in the countryside	133
Danglová O.: Trends of agrar poverty (examples from the present).....	141
Zablocki G.: Poverty in rural areas of Northern Poland (in English).....	146